

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİMDE PSİKOLOJİK HİZMETLER BİLİM DALI**

**ÖZEL EĞİTİME MUHTAÇ ÇOCUKLARIN ANNE VE BABALARININ
PSİKOLOJİK İLİŞKİ İHTİYAÇLARI İLE DURUMLUK VE SÜREKLİ
KAYGI DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin IZGAR**

**HAZIRLAYAN
Ebru GÜNGÖR**

KONYA – 2008

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**ÖZEL EĞİTİME MUHTAÇ ÇOCUKLARIN ANNE VE BABALARININ
PSİKOLOJİK İLİŞKİ İHTİYAÇLARI İLE DURUMLUK VE SÜREKLİ KAYGI
DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER**

TEZ ÖZETİ

Bu araştırmada, özel eğitime muhtaç çocukların anne babalarının psikolojik ilişki ihtiyaçları ile durumluk ve sürekli kaygı düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada üç temel amaç bulunmaktadır: Birinci amaç, psikolojik ilişki ihtiyacı ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. İkinci amaç, psikolojik ilişki ihtiyacı ile cinsiyet, gelir düzeyi ve öğretim durumları arasındaki ilişkinin ortaya konmasıdır. Üçüncü amaç, durumluk ve sürekli kaygı düzeyleri ile cinsiyet, gelir düzeyi ve öğretim durumları arasındaki ilişkinin belirlenmesi ile ilgilidir.

Araştırmanın verileri, Konya İli Meram İlçesi'ndeki özel eğitim merkezlerine devam eden özel eğitime muhtaç çocukların anne ve babalarından elde edilmiştir. Anne ve babaların psikolojik ilişki ihtiyacı düzeylerini belirlemek amacıyla Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği kullanılmıştır. Ebeveynlerin Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeylerinin ölçülmesinde ise Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanterinden yararlanılmıştır.

Birinci amaca yönelik olarak yapılan t testi sonuçlarına göre, psikolojik ilişki ihtiyacı puanları ile kaygı puanları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

İkinci amaçla ilgili olarak, yapılan t testi sonuçlarında, kadınların psikolojik ilişki ihtiyacı puan ortalaması ile erkeklerin puan ortalamalarının birbirine çok yakın olduğu, dolayısıyla ilişki ihtiyacı alt boyutu ile cinsiyet arasında anlamlı bir fark bulunmadığı saptanmıştır. Aylık geliri 501-1001 YTL ve 1001- üzeri olan anne babaların ilişki ihtiyacı puan ortalaması aylık geliri 0-501 YTL arasında olan anne babaların puan ortalamasından anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur. Öğrenim durumu ve psikolojik ilişki ihtiyacı ilişkisinin incelenmesi sonucunda ise yükseköğretim mezunu olan anne ve babaların ilişki ihtiyacı puan ortalamasının ilköğretim mezunu olan anne- babaların ilişki ihtiyacı puan ortalamasından anlamlı düzeyde düşük olduğu görülmüş, diğer karşılaştırmalarda anne babaların eğitim durumuna göre ilişki ihtiyacı puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde bir farklılaşma bulunmamıştır.

Üçüncü amaçla ilgili analizlerde, özürlü çocuğa sahip annelerin özürlü çocuğa sahip babalardan daha fazla durumluk ve sürekli kaygı yaşadıkları sonucu çıkmıştır. İlköğretim mezunu olan anne ve babaların kaygı puan ortalamaları ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu olan anne ve babaların puan ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuş, ancak ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu olan anne-babaların sürekli kaygı puan ortalamaları arasında ise anlamlı düzeyde bir farklılaşma bulunmamıştır. Puan ortalamaları dikkate alındığında ailelerin geliri arttıkça durumluk ve sürekli kaygı düzeylerinde azalma olduğu görülmüştür.

**SELCUK UNIVERSITY
INSTITUTE FOR SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF EDUCATIONAL SCIENCES**

**RELATIONS BETWEEN REQUIREMENTS FOR
PSYCHOLOGICAL RELATIONS OF PARENTS OF CHILDREN NEEDING
SPECIAL EDUCATION AND THEIR STATE-TRAIT ANXIETY LEVELS**

ABSTRACT THESIS

In this research, relations between requirements for psychological relations of parents of children needing special education and their state-trait anxiety levels were examined. There are three basic purposes in the research: the first purpose is examination of relations between requirement for psychological relations and anxiety levels. The second purpose is to reveal relation between requirement for psychological relation and sex and income level and academic background. The third purpose is related to determination of relation between state-trait anxiety levels and sex, income level and academical background.

Data of research were obtained from parents of children needing special education who attends to Special Education Center in Meram County, Konya Province. In order to determine parents' requirement for psychological relations, basic psychological requirements scale was used. And in measuring state-trait anxiety levels of parents, state-trait anxiety inventory was employed.

According to the t-test results conducted towards the first purpose, a negative significant relation was determined between scores of requirement for psychological relation and anxiety scores.

As the second purpose, according to the t-test results conducted, it's established that mean score of women's requirement for psychological relation and men's requirement for psychological relation were very close to each other, so that it's detected that there was no significant difference between the sub-dimension of relation requirement and sex. Requirement for relation mean scores of parents whose monthly income is between YTL 501-1001 and up to 1001 were found significantly lower than those whose monthly income is between YTL 501-1001. As a result of the examination of academic background and requirement for psychological relation, it's seen that requirement for relation mean scores of parents graduated from higher schools were significantly lower than those graduated from elementary school, and in the another comparison, any significant difference was not detected between mean scores of relation requirement according to the parents' academical background.

In the analysis regarding the third purpose, it was concluded that mothers having disabled children experienced more state-trait anxiety than fathers having disabled children. Anxiety scores of parents graduated from elementary school was found significantly higher than those graduated from higher schools, but no significant difference was found between state-trait anxiety scores of parents both graduated from elementary school or higher school. When considering mean scores, a decrease is seen in state-trait anxiety levels of families as their increase.

İÇİNDEKİLER

TEZ ÖZETİ	i
ABSTRACT THESIS	ii
İÇİNDEKİLER	iii
TABLolar LİSTESİ	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
ÖNSÖZ	x
BÖLÜM I	1
GİRİŞ	1
A. Birincil Tepkiler:	3
B. İkincil Tepkiler:	4
C. Üçüncül Tepkiler:	5
AİLELERİN TEPKİLERİNİ AÇIKLAYAN MODELLER	6
Amaç	11
Alt Amaçlar	12
Araştırmanın Gerekçesi	13
Sayıtlar	14
Sınırlılıklar	15
Tanımlar	15
BÖLÜM II	17
TEMEL KAVRAMLAR, KURAMLAR VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	17

ÖZEL EĞİTİM	17
TANIMLAR	24
SINIFLANDIRMA	25
PSİKOLOJİK İHTİYAÇLAR	28
PSİKOANALİTİK YAKLAŞIMA GÖRE İHTİYAÇ	31
DAVRANIŞÇI YAKLAŞIMA GÖRE İHTİYAÇ	32
İNSANCI YAKLAŞIMA GÖRE İHTİYAÇ	33
Fizyolojik İhtiyaçlar:.....	33
Güvenlik İhtiyacı:	33
Ait Olma ve Sevgi İhtiyacı:	34
Saygı İhtiyacı:	34
Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı:.....	34
Üst Düzey İhtiyaçlar:	36
ALDERFER'İN ERG KURAMI	37
ERIC FROMM'UN İHTİYAÇLAR KURAMI.....	37
MCCLELLAND'IN BAŞARI İHTİYACI TEORİSİ.....	38
HENRY A. MURRAY'A GÖRE İHTİYAÇ.....	39
ÖZERKLİK KURAMI (SELF - DETERMINATION) VE İHTİYAÇ	42
KAYGI.....	47
KAYGI KAVRAMINA İLİŞKİN TANIMLAR	48
KAYGININ OLUŞUMUNA NEDEN OLAN ETMENLER.....	50

KAYGININ BELİRTİLERİ	55
KAYGI KURAMLARI	57
İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	73
Türkiye’de Durumluk- Sürekli Kaygı Envanteri Kullanılarak Yapılmış Araştırmalar	73
Yurt Dışında Durumluk- Sürekli Kaygı Envanteri ile Yapılan Araştırmalar	77
Türkiye’de Özerklik Kuramı ile İlgili Yapılan Araştırmalar	78
Yurt Dışında Özerklik Kuramı İle İlgili Yapılan Araştırmalar	79
BÖLÜM III	80
YÖNTEM	80
Araştırma Modeli	80
Evren ve Örneklem	80
Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması	81
1. Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği	81
2. Durumluk / Sürekli Kaygı Envanteri	82
Verilerin Toplanması Süreci	83
Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması	84
BÖLÜM IV	85
BULGULAR	85
BÖLÜM V	101
TARTIŞMA VE YORUM	101
BÖLÜM VI	114

ÖNERİLER.....	114
KAYNAKLAR.....	117

TABLolar LİSTESİ

TABLO1: Kaygıya Ait Belirtiler	54
TABLO 2: Cinsiyet Değişkenine Göre Anne-Babaların Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeyleri t Testi Sonuçları.....	86
TABLO 3: Cinsiyet Değişkenine Göre Anne-Babaların Temel Psikolojik İhtiyaçlar İlişki İhtiyacı Alt Boyutu t Testi Sonuçları	87
TABLO 4: Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Durumluk Kaygı ve Sürekli Kaygı N, X ve Ss Değerleri	88
TABLO 5: Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Durumluk Kaygı ve Sürekli Kaygı Puanlarına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları.....	89
TABLO 6: Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Durumluk Kaygı ve Sürekli Kaygı Tukey Testi Sonuçları	90
Tablo 7: Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Temel Psikolojik İhtiyaçlar İlişki İhtiyacı Alt Boyutu N, X ve Ss Değerleri	91
Tablo 8: Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Temel Psikolojik İhtiyaçlar İlişki İhtiyacı Alt Boyutuna İlişkin Varyans Analizi Sonuçları	92
Tablo 9: Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Temel Psikolojik İhtiyaçlar İlişki İhtiyacı Alt Boyutuna Ait Tukey Testi Sonuçları.....	93
Tablo 10: Aylık Gelir Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Durumluk Kaygı ve Sürekli Kaygı N, X ve Ss Değerleri	94
Tablo 11: Aylık Gelir Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Durumluk Kaygı ve Sürekli Kaygı Puanlarına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları.....	95
Tablo 12: Aylık Gelir Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Durumluk Kaygı ve Sürekli Kaygı Tukey Testi Sonuçları	96
Tablo 13: Aylık Gelir Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Temel Psikolojik İhtiyaçlar İlişki İhtiyacı Alt Boyutuna Ait N, X ve Ss Değerleri.....	97

Tablo 14: Aylık Gelir Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Temel Psikolojik İhtiyaçlar İlişki İhtiyacı Alt Boyutuna Ait Varyans Analizi Sonuçları....	98
Tablo 15: Aylık Gelir Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Temel Psikolojik İhtiyaçlar İlişki İhtiyacı Alt Boyutuna Ait Tukey Testi Sonuçları.....	99
Tablo 16: Durumluk-Sürekli Kaygı ile İlişki İhtiyacı Arasındaki Korelasyon.....	100

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Gereksinim ve Gudu İlişkisi	30
Şekil 2: Tehlike ve Kaygı İlişkisi	68

ÖNSÖZ

Bu araştırmada, “Özel Eğitime Muhtaç Çocukların Anne ve Babalarının Psikolojik İlişki İhtiyaçları ile Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişki” incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın gerçekleştirilmesinde birçok kişi ve kuruluşun yardımı ve katkısı oldu. Envanter uygulama aşamasında yardımlarını gördüğüm rehabilitasyon merkezleri yönetici ve öğretmenlerinin tümüne içten teşekkür ederim.

Her konuda yardımlarını esirgemeyen çalışmayı sabırla izleyen önerileri ve yol gösterici tutumları ile çalışmanın planlanma ve gerçekleştirilmesine büyük katkıları olan tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Izgar’a değerli katkıları için teşekkürlerim sonsuzdur.

Araştırmamla ilgili olarak, çok zaman görüşlerine başvurduğum değerli hocalarım Prof. Dr. Ömer Üre, Yrd. Doç. Dr. Hakan Sarı, Yrd. Doç. Dr. Bülent Dilmaç, Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir Kabadayı, Yrd. Doç. Dr. Hasan Bozgeyikli ve Yrd. Doç. Dr. Şahin Kesici’ye içten desteklerinden dolayı teşekkürlerimi sunarım.

İstatistiksel analizlerin gerçekleştirilmesinde büyük yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. Engin Deniz’e ve çalışmalarım sırasında destekleri ile katkıda bulunan Araştırma Görevlileri Sayın Güngör Keskinılıç ve Sayın Ayşe Negiş’e içtenlikle teşekkür ederim.

Ayrıca teknik destek için eniştem Metin Söver ve sevgili arkadaşım Ahmet Rüştü Yıldırım’a, ümidimi kaybettiğim zamanlarda manevi destekleriyle yanımda oldukları için anne ve babama, uyuyup yarın mı devam etsem acaba çalışmama dediğim anlarda pişirdiği kahvelerle yanı başıma oturup uykumu kaçırarak, çalışmanın başından sonuna kadar beni sürekli motive eden kız kardeşim Kübra Güngör’e çok teşekkür ederim.

Ebru GÜNGÖR

BÖLÜM I

GİRİŞ

Bir insanın hayatta yaşayabileceği en güzel duygular ve mükemmel olaylardan birisi hiç kuşkusuz çocuk sahibi olmaktır. İnsanlar çeşitli nedenlerle çocuk sahibi olmak isterler. Birçok aile için çocuk, evliliğin bir ürünü, aileyi tamamlayıcı bir unsurdur. Ailelerin çocuk sahibi olmak istemelerinin altında yatan düşünceleri şöyle sıralayabiliriz:

Çocuk, anne babanın sağlıklı olduğunun göstergesidir.

Çocuk, eşleri birbirine bağlayan bir bağıdır.

Çocuk, özlemlerin giderildiği bir araçtır.

Çocuk, anne babanın gelecek sigortasıdır.

Çocuk, bir armağandır.

Çocuk, sevgidir (Neisworth, 1975. Akt: Ataman, 2003).

Her aile, yeni bir bebeğin doğmasıyla başlayacak olan değişikliklere ve yeniliklere bilgileri ölçüsünde hazırlanmaya çalışmaktadır. Hamilelik dönemi boyunca anne ve babalar doğacak olan çocuğa ilişkin hayaller kurarlar. Anne hamilelik boyunca, zihninde doğacak çocuğunu şekillendirir (Ross, 1964. Akt: Eripek, 1993: 129). Şüphesiz bu şekil, annenin kendisinin, eşinin ve yakın çevresindeki kişilerin beklentilerinden esinlenerek oluşmaktadır. Ayrıca bu beklentiler toplumun yarattığı “ideal çocuk” algısından da etkilenir. Aileler, çocuklarının toplum tarafından beğenilmesini de isterler. Dolayısıyla aile bir yandan bu beklentileri gerçekleştirme umudu yaşarken, diğer yandan, ortaya çıkabilecek olumsuz durumlarında kaygısını yaşıyor olabilir. Her anne adayının bu duyguları

yaşaması normaldir. Ancak hiçbir aile çocuklarının özürlü doğabileceğini akıllarına getirmek istemez (Eripek, 1993: 129).

Annenin hamilelik döneminde her şey yolunda gider, çocuk beklentilere uygun olarak doğarsa aile kendisi için önemli olan bu olayı kutlar. Özellikle geleneksel Türk toplumunda çocuksuz ev düşünülmediği, evlilikle çoluk çocuk sahibi olmak eş tutulduğu için çocuksuz bir birlikteliğin yürümeyeceğine inanılır (Yörükoğlu, 1997: 29). Bu nedenle çocuk veren bir kadının kocası gözünde ve ailesi içindeki statüsü artar; doğumdan sonra annenin başına kurdeleler takılır, hediyeler alınır, kutlamalar yapılır. Baba, eş ve arkadaşlara doğumu müjdelir. Eğer bebek oğlansa, “Erkek adamın erkek oğlu olur”, kızsa “Erkek adamın erkek damadı olur” denir ve çocuğa ait tüm anlamlar olumlu yönde gerçekleşir.

Ne var ki bazen her şey yolunda gitmez. Doğum öncesi ya da doğumdan sonra çocuğun özürlü olduğunun öğrenilmesi tüm bu beklentileri ve düşleri alt üst eder, aile bu acı gerçekle baş başa kalır. Ailenin beklentileriyle gerçekler arasındaki fark arttıkça ailenin acısı da artar, gerçek durumla baş etmesi, gerçeği kabullenmesi daha da zorlaşır (Eripek, 1993: 130). Aile çoğu kez sorunlu çocuğun doğumu ile karmaşık bir ruh haline girer ve çocuğun özellikleri ile ailenin beklentileri arasında uyumsuzluk yaşanır çünkü sorunlu çocuk aileye birtakım zorluklar sunmaktadır. Özürlü çocuğun doğumu ya da özrünün sonraki yıllarda teşhisi ile ailelerin beklentileri, kurdukları hayaller ve istekler de ölmektedir (Beşikçi, 2000: 1).

Bireyin yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak normal sayılan bir rolü yerine getirmesini önleyici veya sınırlandırıcı bir yetersizlik durumu olan “engel”; normal büyüme ve gelişmeyi, hayata uyumu kalıcı veya geçici bir süre sekteye uğrattığı için, kişinin yakın sosyal çevresindeki bireyler üzerinde derinlemesine etkiler yaratabilmekte, ailede engelli bir çocuğun varlığı, ailenin yapısı, işleyişi, roller, aile üyelerinin yaşamları ile duygu ve düşüncelerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Engelli bireylerin başkalarının yardımına gereksinim duyarak günlük yaşamını sürdürebildikleri düşünüldüğünde, engel bireyin günlük hayata tam anlamı ile katılımını ve uyumunu bozan bir dezavantaj olduğu kadar ailenin toplumsal işlevlerinin de etkilenmesi, zaman zaman engellenmesi, olumsuz birçok tutumlara açık hale gelmesi anlamlarına gelir.

Doğumu izleyen günlerde ya da sonrasında çocuğun özürlü olduğunun öğrenilmesi ile anne babanın tüm beklentileri alt üst olmakta, anne babanın yaşadığı bu acı gerçek şok, panik, keder ve üzüntü duygularını yaratmaktadır (Eripek, 1993: 130). Bunun yanı sıra özürlü bir çocuğa hazırlıksız yakalanan bu aileler engelin türüne, şiddetine ve etki alanına bağlı olarak çocuğun bakımı, sağlığı, gelişimi, eğitimi ve geleceğine ilişkin konularda yeterli bilgi ve deneyime sahip olmadıkları için çeşitli çelişkileri, kaygıları ve zorlukları da bir arada yaşamaktadırlar (İçöz ve Baran, 2002). Engelli bir çocuğa sahip olmak, aileye ek sorumluluklar, sorunlar getirmekte, stres, kaygı, depresyon gibi duygusal problemlere yol açmaktadır. Çocuğun engelinin ilerleyen yıllarla artacağına farkında olmak ve yoğun gelecek kaygısı, ailelerin duygularının iyice karmaşıklaşmasına neden olmaktadır. Aslında engelli bir çocuğa ebeveynlik etmeye hazır olmayan anne ve babalarının kendine özgü yoğun duygular yaşamalarının altında engelli çocuğa anne babalık etmenin zorluğu yatmaktadır.

Özürlü çocuğa sahip ailelerin teşhisten sonraki tepkileri ve kabul düzeyleri incelendiğinde ailede tepki olarak oluşan bu aşamaların genel etkileri üç ana başlık altında toplanabilir (Darıca, Gümüştü ve Pişkin, 1992: 103–110):

A. Birincil Tepkiler:

1. Şok: Birçok özürlü çocuğa sahip ailelerde ilk gözlenen tepki şok aşamasıdır. Genellikle bu durum; ağlama, tepkisiz kalma ve kendini çaresiz hissetme şeklinde ortaya çıkmaktadır.

2. Reddetme: Bu durumda ana babalar çocuklarının özürlü olduğunu kabul etmeme davranışı gösterirler.

3. Acı çekme ve depresyon: Genellikle ana babalar özürlü çocuğa sahip olmaları nedeniyle hayal kırıklığına uğrarlar. Çoğunlukla ana babalar için özür hayallerinde yaşattıkları ideal çocuğun yok olmasının sembolü olur. Böyle bir durumda duyulan acı, gerçekten çok sevilen birinin kaybedilmesi karşısında duyulan acıya eşittir. Acı çekme ve depresyon sonucunda ailelerde sosyal etkileşimlerden kaçınma davranışları gözlenir.

B. İkincil Tepkiler:

1. Suçluluk Duyma: Suçluluk duyma, genellikle acı çekme ile beraber gözlenir. Anne babaların çocuklarındaki özre kendilerinin neden olduklarını düşünmelerinden ya da bazı hatalı davranışları sonucunda tanrı tarafından cezalandırılmış olabileceklerine inanmalarından kaynaklanır.

2. Kararsızlık: Bazı aileler çocuklarının özrüne hemen uyum sağlayabilirken, bazılarında bu süreç daha uzun olabilmektedir.

3. Kızgınlık duyma: Sıklıkla iki şekilde ortaya konur. Birincisi, “neden ben?” sorusu ile ifade edilirken, ikincisi kızgınlığın diğer kişilere yöneltilmesidir.

4. Utanma ve mahcup olma: Çocuklarının özründen dolayı damgalanacağı ve alay konusu olacağı endişesi karşısında ailelerin utanma duygusu geliştirmeleridir.

C. Üçüncül Tepkiler:

1. Pazarlık etme davranışı ya da karşılıklı ortak amaçlar doğrultusunda anlaşmaya varma davranışı: Bu aşamada aileler, çocuklarının eğitilebileceğini, normal yaşlıları gibi olabileceğini vurgulayan kişilere, bilimsel görüşlere ya da tanrıya olan inançlara bağlılık geliştirirler.

2. Uyum sağlama, kabullenme ve yeniden başlama: Ana babaların durumlarından ötürü herhangi bir rahatsızlık ya da tedirginlik hissetmeyecek hale gelmeleri, kendi kendilerine yeterli olabilecekleri ve çocuklarıyla daha olumlu ilişkiler kurabileceklerini fark etmeleri, onların bu sürece ulaştıklarının bir belirtisidir.

Görüldüğü gibi, aileler farklı özellikleri olan çocukları olduğunu ilk öğrendiklerinde yaşadıkları duygular ve tepkileri çok karmaşıktır. Her ailenin kendine özgünlüğünden, farklı kişilik özellikleri ve sosyal destek örüntüleri olduğundan yola çıkılarak, ailelerin yaşadıklarının da hem benzerlikler hem de farklılıklar getirdiği düşünülebilir (Özgür, 2004).

Tanı konduktan sonra genel olarak ailelerin bazı aşamalardan geçtiklerini, sürekli üzüntü yaşadıklarını, yapılanmaya gittikleri ya da çaresizlik duygularıyla hayatı anlamsız bulduklarını varsayan görüşler de vardır. Bu yaklaşıma göre Aşama Modeli, Sürekli Üzüntü Modeli, Kişisel Yapılanma Modeli, Çaresizlik, Güçsüzlük ve Anlamsızlık Modelleri ailelerin tepkilerini açıklayan modellerdir.

AİLELERİN TEPKİLERİNİ AÇIKLAYAN MODELLER

1. Aşama Modeli: Aşama modeli, ailelerin çeşitli aşamalardan geçerek kabul ve uyum aşamasına geldiğini varsayan modeldir. En bilinen modeldir. Buna göre, farklı özelliği olan çocuğu olduğunu öğrenen anne babalar, ilk aşama olarak, duygusal bir karmaşıklık içine girerler; davranışlar, düşünceler karmakarışıktır, yaşanan yoğun bir şok, karmaşıklık ve şaşkınlıktır. Daha sonra yas, aşırı üzüntü, hayal kırıklığı, kaygı, ret, suçluluk ve savunma mekanizmalarının yoğun yaşandığı tepkisel aşama gelir. Bunu ise, “Ne yapabilirim?” sorularının sorulmaya başlandığı uyum ve duruma alışma aşaması takip eder, aileler daha sonra bilgi ve becerilerini geliştirmeye; çocukları ve kendileri için planlar yapmaya ve geleceği düşünmeye başlarlar.

2. Sürekli Üzüntü Modeli: Bu yaklaşıma göre, aileler gerek aile içi yaşantıları, çocuğunun farklılığı, gerekse toplumsal tepkilere bağlı olarak sürekli bir üzüntü ve kaygı içindedirler. Bu doğal bir süreç olarak algılanmakta ve patolojik olarak düşünülmemektedir. Çocuğun farklılığının kabulü ve bu üzüntü bir arada yaşanabilir ve ailenin uyum süreci böylece gelişir. Çocuğun durumuna üzülen bir anne ya da baba, aynı zamanda çok çabalayan ve çocuğunun gelişimi için uğraşan bir anne baba da olabilir.

3. Kişisel Yapılanma Modeli: Duygulardan çok bilişsel temel almakta ve ailelerin farklı tepkilerini bu duruma getirdikleri farklı yorumlara, farklı algılara bağlamaktadırlar. Diğer bir deyişle, anne babaların kendilerine ve çocuklarına ilişkin geçmiş deneyimleri, beklentileri ailelerin tepkilerini belirlemektedir. Aileler hamilelik dönemi boyunca ve içinde yaşadıkları çevrenin de değer yargılarına bağlı olarak, gelecek yaşantılarına, çocuklarının geleceğine ilişkin bilişsel yapı oluştururlar. Farklı özelliği olan bir çocuğun doğumu, bu oluşmuş yapılara uymadığı için aile yoğun bir kaygı yaşar, bu şok döneminin ardından aile tekrar bir yapılanma sürecine girer ve kendilerine ve çocuklarına ilişkin farklı yapılar oluşturmaya başlar.

4. Çaresizlik, Güçsüzlük ve Anlamsızlık Modeli: Farklı özellikleri olan bir çocuğun anne babada yarattığı duygular, yakın çevrenin (büyükanneler, babalar, arkadaşlar) tepkileriyle çok yakından ilişkilidir. Onların durumu olumsuz ve çaresizlik içinde algılaması anne babanın da benzer duygular içine girmesine neden olmaktadır. Çaresizlik ve güçsüzlük, yeni bir bebeğin doğumunda tüm anne babalarca yaşanabilecek bir duygu olmakla birlikte, yakın çevrenin farklı özelliği olan bebeğe, çocuğa karşı tepkileri anne babanın tepkilerinin, duygularının şekillenmesinde temel teşkil eder (Dale, 1997; Dyson, 1997; Van Riper, 1999. Akt: Akkök, 2003).

Tüm bu modeller ailelerin tepkileri konusunda ipuçları vermekle birlikte aslında her engelli çocuğa sahip ailenin yaşadıklarının kendine özgü olduğu da unutulmamalıdır.

Mc Cubbin ve Patterson (1983)'a göre sorunlu çocuğun ailesinin katlandığı zorluklar öncelikle şunlardır (Tunali ve Power, 1993: 946–947):

1. Maddi Zorluklar: Tıbbi görüşmeler, tedavi, hastanede yatma, özel tedaviler, araç gereçler, programlama vb. konular sonucu meydana gelen zorluklardır.

2. Duygusal Zorluklar: Aile içi duygusal ilişkilerde gerginlik yaşanma olasılıklarını kapsar. Bunlar aşırı koruma, diğer aile üyelerine daha az zaman ayırma, çocuğun kabahatini başkasına mal etme, genetik açıdan sorumlu olduğuna inanılan ebeveyni suçlama ve aile içi gerginlik ve kavgalarda aşırı artışın yaşanması. Aile ilişkilerini yıpratın bu zorluklar karşısında bazen ailede düzensizlikler ve boşanmalar yaşanabilmektedir.

3. Günlük Yapılan Etkinliklerde Zorluklarla Karşılaşma: Ailenin etkinliklerinde ve amaçlarında yaşanan kaçınılmaz değişikliklerdir. Bunlar daha çok boş zamanı değerlendirme aktiviteleri, kariyer fırsatları ve aile düzenlemesi ile ilgili yaşanan genel zorluklardır. Bu tür ailelerde boş zamanların miktarı ve uygunluğu azalmaktadır. Görev ve yükümlülüklerin artması, ebeveynler ve özellikle de anne için kariyer imknlarını zorlaştırmaktadır.

4. Sosyal Yaşamda Karşılaşılan Zorluklar: Arkadaş ve komşuların olumsuz tepkileri, ebeveynlerin ve kardeşlerin çocuğun nasıl göründüğünden veya davrandığından dolayı utanç duyması, beklenmedik tehlike (kaza) korkuları ve kısıtlı hareketlilik gibi etkenler aileyi sosyal yalnızlığa iter.

5. Zamanla İlgili Zorluklar: Çocuğa günlük terapi ve tedavi sağlamak, özel diyetler, tıbbi yardım için görüşmeler ve sevgi ihtiyaçları için zaman ayırma zorluğudur.

6. Tıbbi Tedavi İle İlgili Zorluklar: Tedavi yapılacak hastanenin tespiti, tedavinin süresi ve hastanede yaşanan zorluklar.

7. Okulda Karşılaşılan Zorluklar: Uygun eğitim kurumunun bulunması ve eğitim süresince karşılaşılan zorluklar.

8. Psikolojik Sorunlardan Kaynaklanan Zorluklar: Çocuğun hayattaki fırsatlarının kısıtlı olması, erken ve acı verici bir ölümün her an beklenmesi, psikolojik zorluklardır.

Aile sürekli zorluklarla karşı karşıya olmasına karşı, çözüm yolları sınırlıdır. Bir anlamda zrl çocuğun sorunları aynı zamanda ailenin de sorunudur.

Evlilik bütünlüğünü korumak, ekonomik durum, çocukların eğitimi, dini inançları, çocuğun cinsiyeti vb. sorunlarla karşı karşıya kalmak ailenin hem işlevsel hem de duygusal olarak etkilenmesine yol açmaktadır (Özgür, 1993).

Anne babalar, bu yoğun, stresli ve uzun süreli sorunlarla baş etmede çoğunlukla yetersiz kalır. Tüm yaşamları boyunca engelli çocuklarının sorumluluğunu omuzlarında hissetmeleri ebeveynlerin birtakım psikolojik gereksinimlerini göz ardı ederek yaşamalarına neden olur.

Gereksinim, organizmada algılama, zihinsel etkinlik ve doyurucu bir yöne dönüştürme gibi belirli güç yaratan bir yapıdır. Murray (1938), gereksinimlerin, bazen belirli içsel süreçler tarafından, ancak daha sıklıkla çevresel güçler tarafından yönlendirildiğini ve organizmada belli bir baskıya karşı tepki oluştuğunda ortaya çıktıklarını ifade etmiştir. Her bir gereksinim belirli bir duyguyla karakterize olmakta ve belirli bir eğilim göstermektedir. Bu eğilim genellikle bir ısrarlılık gösterdiğinden belirli bir davranışa yol açmakta ve organizmayı doyuracak bir durum yaratacak değişikliklere neden olmaktadır. Doyurulmayan gereksinimler, bireylerde duygusal açıdan güvensizlik yaratmakta, çatışma ve kaygıya; kaygı ise ruh sağlığının bozulmasına neden olmaktadır (Çatalbaş, 1999: 1).

Özel eğitime muhtaç çocukların ailelerinin yaşadıkları psikolojik sorunların en başta gelenlerinden biri ruh sağlığının bozulmasına neden olan işte bu yoğun kaygı duygusudur. Kaygı, insanda iç ve dış uyarıcılar sonucu ortaya çıkan, duygusal bir yaşantıdır (Kasatura, 1991: 159). Kaygı genellikle; üzüntü, sıkıntı, korku, acizlik, sonucu bilememe ve yargılanma gibi bir ya da birden çok duyguyu içermektedir (Cüceloğlu, 1991: 276). Ancak bu duyguların türü, şiddeti ve sürekliliği önem taşımaktadır.

Yoğun kaygı, engelli çocukların anne babalarının toplum içerisinde kendisi ve çevresiyle uyum içinde yaşayabilmesini güçleştirmekte, kendilerini gerçekleştirmelerine engel teşkil etmektedir.

Her insanın yaşadığı, yaşamı sürekli etkileyen heyecanlardan birisi olan kaygı, yoğunlaştığı durumlarda ailelerin engelli çocuklarının gereksinimlerinin doyurulmasını güçleştiren bir etken durumuna da gelir (Akkök ve diğerleri: 1992). Bu duygular içinde olan ana babalar, diğer çocuklara tanıdıkları fırsatları onlara tanımamakta ya da onları kendi başlarına bırakabilmektedirler. Bu olumsuz tutumlar nedeniyle engelli çocuk, bağımsızlığa adım atmakta gecikmekte ya da sürekli bağımlı hale gelmektedir. Bu durum ise çocuğun gelişim sürecini etkilediği gibi kendini gerçekleştirmesini de güçleştirmektedir (Ulaşanel, 1999: 8). Engelli çocuğun da doğuştan getirdiği özellik ve yeteneklerini tam kapasite ile kullanıp değerlendirmesi elverişli çevre koşullarına bağlıdır. Buna göre engelli çocuk doğuştan getirdiği bir takım gizil güçlerini en yakın çevresi olan anne babasının yardımıyla geliştirebilir (Ulaşanel, 1999: 8).

Bazı anne ve babalar engelli çocuğa sahip olmayı yaşamda karşılaşılabilecek güçlüklerin bir parçası olarak algılayabilmekte bu durumda karşılaştıkları bu probleme ve yeni duruma oldukça yapıcı bir biçimde yaklaşmakta, gerçekleri kabul edip, çocukları için yararlı olabilecek yardım ve hizmetlere yönelmektedirler. Buna karşın, engelli bir çocuğa sahip olmayı son derece üzüntü verici, küçültücü ve çözülemeyecek bir kriz ya da problem olarak algılayan ana babaların ise çocuklarına yardımları güçleşmektedir. Bu ana babaların sürekli kaygılı oldukları ve kaygılarıyla başa çıkmak için bir takım davranışlar geliştirdikleri görülmektedir (Ulaşanel, 1999: 6). Bu ailelerin aile dışındaki bireyler tarafından kabul görmediklerini düşünmeleri ve sosyal yalnızlık yaşamaları yani psikolojik ilişki gereksinimlerinin yeterince karşılanamaması çocuklarıyla sağlıklı ilişkiler yaşamalarını da güçleştirmektedir.

Özel eğitime muhtaç çocukların kişilik özelliklerini geliştirebilmeleri için ana babaların yardımına, anne ve babaların bu yardımı yapabilmeleri için ise Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik hizmetlerine gereksinimleri bulunmaktadır (Ulaşanel, 1999: 1). Ailelerin belirli aralıklarla bir araya gelerek kendilerine ve çocuklarına ilişkin duygu, düşünce ve uygulamalarını paylaşmasına fırsat tanıyan özel eğitim merkezleri ailelerin psikolojik olarak rahatlamalarına yardımcı olmaktadır. Türkiye’de bu amaçla açılan özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri yasal düzenlemeler çerçevesinde engelli çocuğun akran gruplarıyla kaynaştırılması, ailelerin bilimsel yöntemler ışığında eğitilmesi, ailelerin anlaşılması ve onlara yardımcı olunması hedeflerine yönelik çalışmalar yapmaktadırlar.

Bu sorun çerçevesinde, rehabilitasyon merkezlerine devam eden özel eğitime muhtaç bireylerin anne ve babalarının durumluk ve sürekli kaygıları ile psikolojik gereksinimleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi gerekmektedir. Anne babaların kaygı düzeyleri ile psikolojik gereksinimleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi, bu tür çocukların kişilik gelişimlerini kolaylaştırabilecek önlemlere ışık tutacağı gibi, anne babanın psikolojik gereksinimlerinin karşılanması ve kaygı düzeylerinin azaltılması amacıyla yapılan çalışmaların da ne ölçüde yararlı olduğunu ortaya koyacak, bu açıdan daha sonraki çalışmalara da katkı sağlayacaktır.

Amaç

Doyurulmayan gereksinimlerin bireyde kaygı yarattığı gerçeğinden hareket edildiğinde, engelli çocuğa sahip ailelerin davranışlarını etkileyen psikolojik gereksinimlerinin belirlenmesi ve psikolojik gereksinimler ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi ruh sağlığı açısından gerekli görülmektedir. Engelli çocukların ebeveynlerinin psikolojik etkileşime olan gereksinimi nedeniyle günlük yaşamda iletişim kurarken, yaşadıkları yoğun kaygı duygusu kişilerarası ilişkilerde olumsuz etkiler yaratabilmekte, bu durum engelli çocukların ebeveynlerinin psikolojik ihtiyaçlarının ve kaygı düzeylerinin saptanması gereğini ortaya

koymaktadır. Araştırmanın amacı, özel eğitim merkezlerine devam eden özel eğitime muhtaç çocukların anne babalarının psikolojik ilişki gereksinimleri ile durumluk ve sürekli kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesidir.

Alt Amaçlar

Yukarıdaki genel amaca bağlı olarak aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmıştır:

1. 1. Özel eğitime muhtaç çocuğa sahip anne-babaların durumluk-sürekli kaygı puanları ile ilişki ihtiyacı puanları arasında anlamlı düzeyde bir ilişki var mıdır?

2. 1. Özel eğitime muhtaç çocuğa sahip anne-babaların ilişki ihtiyacı puan ortalamaları cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?

2. 2. Özel eğitime muhtaç çocuğa sahip anne-babaların ilişki ihtiyacı puan ortalamaları öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?

2. 3. Özel eğitime muhtaç çocuğa sahip anne-babaların ilişki ihtiyacı puan ortalamaları aylık gelir düzeyi değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?

3. 1. Özel eğitime muhtaç çocuğa sahip anne-babaların durumluk-sürekli kaygı düzeyleri puan ortalamaları cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?

3. 2. Özel eğitime muhtaç çocuğa sahip anne-babaların durumluk-sürekli kaygı düzeyleri puan ortalamaları öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?

3. 3. Özürlü çocuğa sahip anne-babaların durumluk-sürekli kaygı düzeyleri puan ortalamaları aylık gelir düzeyi değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?

Araştırmanın Gerekçesi

Kaygı, yalnızca bir davranış bozukluğu olarak değil aynı zamanda normal insanların davranışlarının anlaşılması açısından da önemli bir kavramdır. Bu durum, kaygının psikolojide yalnızca bir psikopatoloji türü olarak değil, aynı zamanda bir kişilik özelliği olarak da incelenmesine neden olmuştur (Çatalbaş, 1999: 4).

İnsan davranışlarını açıklayan kuramlar ve çalışmalardan kaygının öğrenme, akademik başarı, dil ve iletişim süreçleri, sınav performansı ve sözel olmayan davranışlar üzerindeki etkisini inceleme olanağı edinsek de, kaygı ve psikolojik gereksinimler arasındaki ilişki çok az irdelenmiştir.

Ülkemizde kaygı ve psikolojik gereksinimlerle ilgili çok sayıda araştırma yapılmış olmasına rağmen, yapılan literatür taraması sonucu özel eğitim merkezlerine devam eden özel eğitime muhtaç çocukların çocukların anne ve babalarının kaygı düzeyi ve psikolojik gereksinimler arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen araştırmaya rastlanmamıştır. Araştırmalar incelendiğinde dikkati çeken başka bir nokta, ilgili araştırmalarda babaların çoğunlukla ikinci planda bırakılarak annelerin üzerine yoğunlaşılmasıdır. Özel eğitim merkezlerine devam eden özel eğitime muhtaç çocukların annelerinin kaygı düzeyleri ve psikolojik ihtiyaçları yanı sıra babalarının kaygı düzeyleri ve psikolojik gereksinimleri de incelenmelidir. Araştırma, anne babaların psikolojik ve sosyal gelişimlerine katkı sağlayacak

bulguların elde edilmesini sağlayacağı kadar, özel eğitim merkezlerine devam eden çocuklar açısından yapılacak çalışmalara da dolaylı olarak katkıda bulunacaktır.

Engelli bir çocuğun kişisel uyum düzeyinin ne ölçüde gelişebileceği, büyük ölçüde anne babaların çocuklarına ilişkin duygu ve düşüncelerine, dolayısıyla tutum ve davranışlarına bağlı olduğu görülmektedir. Bu durumda engelli çocuğun kişisel uyumunun gelişimi açısından anne babalara yardımcı olmak, engelli çocuğa doğrudan eğilmekten daha çok yararlı olmaktadır (Akkök ve diğerleri, 1992). Bu amaçla araştırmadan çıkan sonucun alanda hizmet veren özel eğitim ve psikolojik danışmanlık uzmanlarının ailelerin süreç içerisindeki duygu ve düşüncelerini etkileyen faktörleri daha yakından tanımalarına imkân tanıyacağı düşünülmüştür. Ayrıca araştırma sonuçlarının uzmanların yardımlarında daha bilinçli olmalarına katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Bu nedenlerle özel eğitim merkezlerine devam eden çocukların anne ve babalarının kaygı düzeyleri ve psikolojik ilişki gereksinimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi gerekmektedir.

Araştırma ile elde edilecek bulguların konu ile ilgili yapılmış olan önceki araştırmaların eksik yanlarına katkıda bulunabileceği, bundan sonra yapılacak araştırmalara yol göstereceği, uzman kişilerin özel eğitime muhtaç çocuğa sahip anne ve babaların kaygılarına ve psikolojik ilişki gereksinimlerine daha duyarlı olmalarını sağlayarak bu yönde önlemler almalarına yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

Sayıtlar

Araştırmada, örnekleme alınan kişilerin araştırmanın veri toplama amaçlarına gerçek durumlarını yansıtacak şekilde yanıtlar verdikleri varsayılmıştır.

Sınırlılıklar

1. Araştırma 2007 öğretim yılında Konya ili Meram İlçesi'nde bulunan özel rehabilitasyon merkezlerine devam eden özel eğitime muhtaç çocukların anne ve babaları ile sınırlıdır.

2. Araştırma, yalnızca (4–18) yaş dilimindeki çocukların ebeveynlerinin kaygı düzeyleri, ailelerinin psikolojik gereksinimleri ile sınırlıdır.

3. Araştırmada incelenecek durumluk ve sürekli kaygı düzeyleri Türk toplumuna uyarlanan Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanterinin ölçtüğü nitelikler ile sınırlıdır.

4. Araştırmada incelenecek psikolojik gereksinimler, Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeğinin ölçtüğü gereksinimler ile sınırlıdır.

Tanımlar

Araştırmada bazı kavramlar aşağıdaki anlamlarda kullanılmıştır:

Psikolojik İhtiyaçlar: Genel olarak, fizyolojik gereksinimler karşılandıktan sonra ortaya çıkarak varlıklarını hissettiren ihtiyaçlardır (Çatalbaş, 2000: 3).

Kaygı: Stres yaratan durumların yarattığı üzüntü, algılama ve gerginlik gibi hoş olmayan, duygusal ve gözlenebilir reaksiyonlardır (Çatalbaş, 2000: 3).

Durumluk Kaygı: Bireyin içinde bulunduğu baskılı durumdan dolayı hissettiği öznel korkudur (Öner ve Le Comte, 1983: 3).

Sürekli Kaygı: Doğrudan çevre koşullarına bağlı olmayan bireyin kendini güvensiz hissetmesi ve genel olarak pek çok şeyi tehlikeli ya da özünü tehdit edici olarak algılama eğilimidir (Öner ve Le Comte, 1983: 2).

BÖLÜM II

TEMEL KAVRAMLAR, KURAMLAR VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde, araştırmanın probleminde ele alınan değişkenlere ilişkin literatürde bulunan araştırmalar taranmıştır. Tarama sonuçlarına dayalı olarak, özel eğitim, psikolojik ihtiyaçlar ve kaygı konusunda daha önceki araştırmalara ve bunların sonuçlarına yer verilmiştir.

ÖZEL EĞİTİM

Yirminci yüzyıl başlarında gelişen teknoloji ve toplumsal yapıda meydana gelen gelişme ve ilerlemeler, eğitim sistemlerinin amaç ve işlevlerinin de değişmesine yol açmış; program ve öğretmen merkezli geleneksel eğitim anlayışı yerini her çocuğun bir diğerinden farklı olduğunu bu nedenle de eğitimin bireysel temelli olması gerektiğini savunan çağdaş eğitim anlayışına bırakmıştır.

Ertürk, eğitimi bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı istedik değişme meydana getirme süreci olarak ifade etmiştir (Ertürk, 1972: 12).

Türk Dil Kurumu ise eğitimi yeni kuşakların, toplum yaşayışında yerlerini almak için hazırlanırken gereken bilgi, beceri ve anlayışlar elde etmelerine ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme etkinliği olarak tanımlamıştır (Oğuzkan, 1981: 61–62).

Yukarıdaki tanımlarda da görüldüğü gibi eğitimin konusu bireylerdir. Amaç bireylerde toplumun istediği yönde değişikliklerin belirli bir plan ve program

dâhilinde yapılmasıdır. Ancak bazı bireylerin özel gereksinimleri bu genel eğitim sürecinde birtakım farklı uygulama ve düzenlemeleri zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluklar genel eğitim sistemi içerisinde özel eğitim uygulamalarını gerektirmiştir. 18. yüzyıldan itibaren özel eğitim genel eğitime katkılar sağlayarak genel eğitimin kalitesinin artmasına etken olmuştur. Bireysel farklılıkların tanımlanması, zekâ testlerinin ortaya çıkışı, değişik öğretim stratejileri ve ders araç gereçlerinin okullara girmesi, özel eğitimin yukarıda bahsedilen genel eğitime katkılarına örnek olarak verilebilir. Daha sonraki zamanlarda engelliler için ayrı eğitim yaygınlaşmış genel eğitim ve özel eğitim birbirinden uzaklaşmış ancak yetmişli yıllarla birlikte her iki eğitim sistemi, işbirliği yapmalarının kaçınılmaz olduğunu görerek ortak öğretim stratejileri geliştirmiş, bilgi ve becerileri paylaşmışlardır. Bu yaklaşım yani yetersiz bireylerin topluma tam katılımını sağlama yaklaşımı, temelde altı ilkenin dikkate alınması ile gerçekleşme şansına sahiptir:

1. Bütün yetersizliğe sahip olan çocuklara fark gözetilmeksizin eğitim olanağı sağlanmalıdır.

2. Yetersizliği olan çocukların hepsi kendi sosyokültürel özelliklerine uyan tanılama süreç ve yöntemleri uygulanarak eğitsel yerleştirmeye tabi tutulmalı ve her üç senede bir çocuk tekrar değerlendirmeye alınmalıdır.

3. Özel eğitim kapsamına giren özel gereksinimli her çocuk için BEP (Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı) uygulanmalıdır.

4. Yetersizliği olan çocuklar, mümkün olduğunca, olağan çocuklarla birlikte olağan sınıflarda eğitilmelidir.

5. Çocuğun eğitim biçimi ve ortamı için ana-baba ve eğitimciler birlikte karar vermelidir.

6. Ana-babalar okulda çocuğa sunulan eğitimin bir parçası olmalıdır (Ataman, 2003).

O halde özel eğitim nedir? Özel eğitim, birçok bakış açısına göre tanımlanabilir:

Birinci görüş: Özel eğitimi yasal temelleri olan ve bunlara göre yürütülen bir girişim olarak ele almaktadır. Bu görüşü savunanlar anne babanın tüm eğitsel önlem ve süreçle ilgili karar almalarını ve bilgilendirilmelerini savunmaktadır. Bu görüş tamamıyla yönetsel düzenlemeleri içermektedir.

İkinci görüş: Özel eğitimi bireyin temel insan hakkı olarak yorumlamaktadır. Yetersizliği olan bir bireye karşı değişmesi gereken tutumları ön plana çıkartan bir anlayıştır. Özel eğitim uygulamalarını ve kapsamını belirlemede her iki yaklaşım önemli rol oynamakla birlikte önemli bir konu göz ardı edilmiştir. O da özel eğitimin temel amacını açığa vuracak olan özel eğitimin öğretimsel olarak çocuğa nasıl müdahale etmesi gerektiği hususudur (Heward, 2000. Akt: Ataman, 03).

Yukarıda ele alınan iki görüş aslında özel eğitimi bir müdahale biçimi olarak ve öğretim biçimi olarak değerlendirmektedir:

A) Bir Müdahale Biçimi Olarak Özel Eğitim: Özel eğitimin her şeyden önce amaçlı bir müdahale olduğunu ve 3 şekilde uygulanabileceğini vurgular.

✓ **Önleyici:** Bu uygulamanın amacı müdahalenin çok erken yaşlarda hatta bazı durumlarda doğum öncesinde başlatılarak başarılı sonuçların alınmasıdır.

✓ **İyileştirici:** Öğretim yoluyla yetersizliklerin üstesinden gelmektir. İyileştirici müdahalenin eğitimsel ve rehabilitasyon boyutları vardır ve ortak amaç yetersiz bireyin yaşamını daha nitelikli ve bağımsız hale getirmek için onu becerilerle donatmak ve yaşama uyumunu sağlamaktır.

✓ **Ödünleyici:** Bu müdahale, yetersizliğine rağmen bireye uygun yeni becerilerin öğretilmesini kapsar (Heward, 2000. Akt: Ataman, 03).

B) Öğretim Biçimi Olarak Özel Eğitim: Özel eğitimi genel eğitimden farklı kılan onu özel yapan, kimi kapsadığı, neyi, nasıl ve nerede öğrettiğidir felsefesinden hareketle aşağıdaki soruların yanıtlarını aramıştır.

a) Kapsadığı öğrenci özellikleri: Özel gereksinimleri olan, bu özelliğinden dolayı farklı eğitim gereksinimi ancak bireysel olarak planlanmış öğretim programlarıyla karşılanabilecek çocukları kapsamaktadır.

b) İçerik: Olağan çocukların kendiliklerinden sosyal öğrenme yolu ile yetişkinleri gözlemleyip taklit ederek öğrendiği birçok beceri bu tür çocuklarda yoğun ve sistematik bir biçimde öğretilmelidir. Bunun yanında yetersizliğini engelleyici etkileri azaltmak için özel gereksinimli çocuklara belli becerilerin de öğretilmesi gerekmektedir. Örnek; görme engelli bireylere Braille alfabesi ile okuma yazmanın öğretilmesi gerekmektedir. Genel eğitimden özel eğitimin ayrıldığı bir diğer nokta ise içeriğin düzenlenişine ilişkindir. Genel eğitimde içerik ortalama çevresindeki çocuklar için merkezi programlarla belirlenirken özel eğitimde programın içeriğini çocuğun gereksinimi belirler (Heward, 2000, Akt: Ataman, 03).

c) Yöntem: Temel ilkeler açısından bakıldığında özel eğitim öğretmeninin de genel eğitimde görev alan öğretmenlerle aynı yöntem ve stratejileri kullandığı farklılığın sadece özel eğitim öğretmeninin programları, amaç ve hedefler yönünden öğrenciye göre düzenlemesine olanak sağlayan BEP ve BÖP' leri uygulamada olduğu söylenebilir (Ataman, 2003).

d) Uygulama yeri: Özel gereksinimli çocukların yetersizliklerine göre eğitim ortamlarının düzenlenişinde farklılıklar bulunmaktadır. Bu ortamlar en az kısıtlayıcı ortamlardan başlayarak yatılı ayrı özel eğitim kurumlarına kadar gitmektedir.

Bu iki yaklaşımla birlikte özel eğitimi aşağıdaki tanımlardaki gibi açıklayanlar da olmuştur:

Dunn (1973: 3–7)'a göre özel eğitim, bedensel, duygusal, iletişimsel, zihinsel ve sosyal gelişimlerdeki özellikleri nedeniyle normal eğitimden yararlanamayan bireylere özel yetişmiş elemanlar tarafından bir ekip çalışması anlayışıyla ve özel bir müfredat, farklı metot ve / veya özel eğitim materyalleri kullanılarak verilen eğitimidir (Akt: Güven, 2003).

Okuturlar (1968: 18)'a göre, özel eğitim, çocukların a) özür ve özelliklerine b) özürlerinden dolayı doğan ihtiyaçlarına göre planlanıp programlaştırılmış bir eğitim dalıdır.

Bireylerin akademik, iletişim, devim ve uyum alanlarında önemli eksiklik, kusur yaratan durumların önlenmesi, azaltılması ya da ortadan kaldırılmasıyla ilgili ve eğitsel değişkenlerin düzenlenmesi uğraşısına özel eğitim denir (Özsoy ve ark., 2002: 7).

Ataman (2003), özel eğitim kapsamına üstün zekâlı çocukları ve bu çocukların kapasitelerinin de en üst seviyeye çıkartılmasını dâhil ederek tanımı genişletmiştir. Ona göre özel eğitim, çoğunluktan farklı ve özel gereksinimli çocuklara sunulan, üstün özellikleri olanları yetenekleri doğrultusunda kapasitelerinin en üst düzeye çıkmasını sağlayan, yetersizliği engele dönüştürmeyi önleyen, engelli bireyi kendine yeterli hale getirerek topluma kaynaşmasını ve bağımsız, üretici birey olmasını destekleyecek becerilerle donatan eğitimidir.

Ülkemizde ise Milli Eğitim Bakanlığı 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ve Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde özel eğitimi, "Özel eğitim gerektiren bireylerin eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için özel olarak yetiştirilmiş personel, geliştirilmiş eğitim programları ve yöntemleri ile onların özür ve özelliklerine uygun ortamlarda sürdürülen eğitim" olarak tanımlamaktadır (KHK / 573 1997).

Özel eğitim gerektiren bireylerin anlaşılabilmesi için zedelenme-sapma, yetersizlik, özür-engel gibi kavramların anlaşılması gerekmektedir:

a) Zedelenme - Sapma: Bireyin psikolojik, fizyolojik, anatomik, özelliklerinde geçici ya da kalıcı türden bir kayıp bir yapı ya da işleyiş bozukluğu olur. Vücudun bir parçasının olmayışı, eksik oluşu, iyi işlemeyişi gibi. Daha açık bir ifadeyle parmakların tutmayışı, iyi görememesi, yüz felci, zekâ geriliği vb. durumlar birer zedelenmedir.

Bazen bireyin özelliklerinde zedelenme olmaksızın, belirgin farklar olabilir. Boyunun akranlarına göre çok uzun oluşu, ya da tam tersine çok kısa oluşu vb. gibi. Bu gibi durumlar bireyi akran grubundan çok farklı gösterir. Çevresindekiler çoğu kez bu farklılığın farkında olurlar. Bu gibi farklılıklar "sapma" olarak adlandırılır.

b) Yetersizlik: Zedelenme ya da bazı sapmalar sonucu, bir insan için normal kabul edilen bir etkinliğin ya da yapımın önlenmesi, sınırlanması haline yetersizlik denir. Birey yetersizlik ya da sapma sonucu yaşamında bir takım güçlüklerle karşılaşır, bazı güçlüklerin üstesinden gelmede yetersiz kalır. Bacakların olmayışı, yürümede zorluk çıkarır. Böylece yürüyememe, yürüyecek sonuçlandırılacak etkinliklerde yetersizlik hali olur. Görmede görememe, işitmede işitememe, konuşmada konuşamama, okumada okuyamama, yazmada yazamama, uyumda uyamama vb. gibi.

c) Özür - Engel: Bireyin yaşadığı sürece, yaş, cins, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak oynaması gereken roller vardır. Birey yetersizlik yüzünden bu rolleri gereği gibi oynayamaz durumda kalırsa buna özür-engel denir. Yani birey belli bir zamanda, belli bir durumda yapması istenilenleri yetersizlik yüzünden yapamazsa, yetersizlik, özür-engele dönüşür. İşitmesinden ötürü yetersiz duruma düşen, yani işitemeyen, konuşamayan çocuk okulda, sınıfta, sosyal hayatta sözlü iletişime dayalı rolleri istendiği gibi yerine getiremez, oynamak istediği roller ona verilmez, yetersizliği önüne engel olarak çıkar ya da çıkarılır.

Özür – Engel, sosyal çevrenin bireyden istekleri, beklentileri sonucu ortaya çıktığı için özür-engel bireyin kendi problemi olmaktan çıkıp sosyal bir problem olmaktadır. Bu bakımdan özür-engel problemi toplumdan topluma, aynı toplumda zamandan zamana değişebilmektedir. İlkel toplumlarda geri zekâlı, görmeyen, işitmeyen çocuğun okul problemi yoktur. Otomobilin yaygınlaşmadığı toplumlarda işitmeyenin sürücü ehliyeti problemi bulunmaz.

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere özür-engel eş anlamlı olarak kullanılmakta, özür sosyal bir sorun olduğu için, çözümün kaynağı da toplumda aranmaktadır (Özsoy ve ark., 2002: 6).

TANIMLAR

Özel eğitime muhtaç çocuklara ilişkin tanımlar çok olmakla birlikte bu tanımların bazıları birbirine benzerlik yakınlık göstermekte, bazıları da oldukça farklılık arz etmektedir. Özel gereksinimli çocuk, özel eğitime muhtaç çocuk, özel eğitim gerektiren birey, özürlü çocuk, engelli çocuk, sakat çocuk, özel eğitim ve öğretime muhtaç çocuk, arızalı sakat çocuk, atipik çocuk, anormal çocuk, müstesna çocuk, problemlili çocuk bu tip bireyleri ifade etmek için kullanılan tanımlardan bazılarıdır. Bu tanımlara ve ortaya koyanlara birkaç örnek verilebilir:

Beden, zihin, duygu ve sosyal özelliklerdeki olağandışı ayrıcalıkları nedeniyle normal eğitim hizmetlerinden yeterince yararlanamayan çocuklara özel eğitime muhtaç çocuklar denir (Özsoy ve ark. 2002: 6).

Çağlar (1979: 14)'a göre bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal özelliklerinde muayyen bir oranda ve sürekli olarak işlev kaybı veya bozukluğu sonucu normal yaşamın gereklerine uyamama durumuna sakatlık, bu durumdaki kişiye sakat denir.

Kirk (1972)'e göre ortalama ya da normal çocuktan zihinsel, duygusal, sosyal ve duygusal sınır ya da fiziki özellikleri, iletişim becerileri yönünden okul yaşantılarında uyarılma ya da özel eğitim hizmetlerine gereği olan çocuk özel eğitime muhtaç çocuktur (Akt: Özsoy ve ark. 2002: 6).

Culatta ve Tompkins, özel gereksinimli çocuk ifadesini “Normal olarak kabul edilen çocuklardan fiziksel, duygusal veya öğrenme açısından farklılık gösteren, bu farklılığı nedeniyle farklı gereksinimleri bulunan ve bu gereksinimlerinin için özelleştirilmiş ve bireyselleştirilmiş eğitim programına dâhil edilmeleri gereken çocuk” için kullanmıştır (Culatta ve Tompkins, 1999: 2–3).

Milli Eğitim Bakanlığı 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ve Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde özel eğitim gerektiren birey, “çeşitli nedenlerle, bireysel özellikleri ve eğitim yeterlikleri açısından akranlarından beklenen düzeyden anlamlı farklılık gösteren karşılanması bireyi” ifade etmektedir. Özel eğitim gerektiren bireyler terimi, özürü ya da engelli olarak nitelendirilen çocukların yanı sıra üstün zekâlı ya da yetenekli olan çocukları kapsamamaktadır.

Dunn (1963)'a göre engellilerle ilgili birçok terimin kullanılmasının başlıca nedenlerinden birisi, konuyla birçok meslek grubunun ilgilenmesi, her meslek grubunun olaya kendi mesleki ilgisi açısından bakması ve buna uygun bir terim kullanmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin; tıpçılar olaya neden açısından bakarak “kreten”, “ mongoloid”, “mikrosefali”, “beyin özürü”, “beyni incinmiş”, “hidrosefali” gibi, nedenleri betimleyen terimler kullanırken, psikologlar konuya daha çok zihinsel işlevler açısından bakmış “geri zekâlı”, “zihinsel özürü”, “sınır zekâ”, “zihinsel normalaltı” gibi terimleri kullanmışlardır. Eğitimciler ise konuya eğitim ve öğretim açısından yaklaşmış, bunun sonucunda “ağır öğrenen”, “güç öğrenen”, “öğrenme engelli” gibi terimleri tercih etmişlerdir (Eripek: 1993: 3).

Çalışmada ise ağırlıklı olarak 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ve Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde kullanılan ifade olan özel eğitim gerektiren birey (özel eğitime muhtaç birey / çocuk) ifadesi kullanılacaktır.

SINIFLANDIRMA

Özel Eğitime muhtaç çocukların sınıflandırılması ve sınıflandırmanın gerekliliği ile ilgili birçok farklı görüş mevcuttur. Uygulamada herkes tarafından kabul edilen sınıflandırma bulunmamaktadır. Hatta bazen sınıflandırmaz yaklaşımını savunanlara rastlanmaktadır. Warnock Raporunda, özel gereksinimli

bireyleri sınıflandırmanın, onların özel eğitim gereksiniminin saptanarak bireysel gereksinimleri uygun eğitim alma temel hakkının güvenceye alınması için ve bir güçlüğe sahip farklı gruplardaki bireylerin gereksinimlerine dikkati çekmek amacıyla gerekli olduğu ifade edilmektedir. Aynı raporda özel gereksinimli bireyleri sınıflandırmanın olumsuz yönleri de aşağıdaki şekilde sıralanmıştır;

✓ Benzer eğitimsel gereksinimlere sahip yaygın bir genel sınıflamanın yapılması güçtür. Çünkü her birey kendine özgü eğitim gereksinimlerine sahiptir.

✓ Sınıflandırma, çocukların etiketlenmesini sağlamakta ve sosyal kabulünü etkilemektedir (Norwich, 1990).

Özel eğitimde sınıflandırma, tanı, tanıma, eğitim gereksinimlerinin ortaya çıkarılması, eğitimlerin daha uygun düzenleme ve planlamaya yol gösterici olması açısından yapılmaktadır. Ancak mevcut sınıflandırmaların hepsinin bu ihtiyacı karşıladığını söylemek güçtür (Özsoy ve ark. 2002: 8).

Wang (1990), özel gereksinimli bireylerin çoğu defa bazı ortak özelliklerine göre sınıflandırılırken, bazen de eğitim gereksinimlerine göre sınıflandırıldığını ifade eder.

Özel eğitim gerektiren çocukların daha çok özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitime muhtaç çocuklar olarak tanımlandığı göz önüne alındığında bu yaklaşımlara ilişkin aşağıdaki şekilde tanımlar mevcuttur:

Bilir (1986), özel gereksinimli çocukları özür türlerine göre; lokomotor (hareketle ilgili) özürlü, vizüel (görme) özürlü, iletişime ait özürlü, sistem

hastalıkları, zihinsel özürlü, emosyonel (duygusal) özürlü, engellenmesi güç olan özürlü, gözle görülemeyen özürlü olarak sınıflandırmaktadır.

Enç ve arkadaşları (1981) ise, özel eğitime muhtaç çocukları görme özürlü, işitme özürlü, konuşma özürlü, ortopedik özürlü, sürekli hastalığı olanlar, üstün yetenekliler, geri zekâlılar, uyumsuz çocuklar, korunmaya muhtaç çocuklar, öğrenme güçlüğü olan çocuklar olarak ele almaktadır.

Cruickshank (1967), özel eğitime muhtaçları, zihinsel, fiziksel, duygusal özellikler yönünden ve birden fazla özürlü olarak dört ana grupta sınıflandırmaktadır (Akt: Özsoy ve ark., 2007: 7).

Özel eğitime muhtaç çocukları Dunn (1963), zihinsel ayrıcalıklılar, üstün zekâlılar, davranış bozukluğu olanlar, konuşma özürlü, işitme özürlü, görme özürlü, sinirsel ve sinirsel olmayan fiziki özürlü olarak yedi ana başlıkta toplamaktadır (Özsoy ve ark., 2002: 7).

Sınıflandırma sorunu henüz tam olarak çözülmemiştir. Çalışmada ulaşılabilirliğinin kolaylığı ve tanılamamanın güvenilirliği açısından rehabilitasyon merkezlerine devam eden görme özürlü, işitme özürlü, konuşma özürlü, bedensel yetersizliği ve sürekli hastalığı olanlar ve zihin engelli çocukların aileleri tercih edilmiştir.

PSİKOLOJİK İHTİYAÇLAR

İnsan davranışlarını doğru yorumlamak için, davranışların gerisindeki nedenler doğru anlaşılmalıdır. Her davranışın gerisinde ise giderilmeye çalışılan bir yoksunluk ve bunun kişide yarattığı gerilim vardır. Davranışı başlatan, yönünü belirleyen ve güdü adı verilen bu iç uyarıcıların sayısı ve türü konusunda psikologlar arasında farklı görüşler olduğu bilinmektedir (Kuzgun, 1985).

Güdü, Latince kökenli bir sözcük olup Türk Dil Kurumu'na göre kelime anlamı bilinçli veya bilinçsiz olarak davranışı doğuran, sürekliliğini sağlayan ve ona yön veren herhangi bir güç, saiktir. Dolayısıyla güdü, davranışı harekete geçirici güç olarak tanımlanabilir.

Güdü; dürtü, ihtiyaç, istek, hırs, dilek, gereksinim vb.de kapsayan genel bir kavramdır. Burada zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılan ancak aralarında çok ince bir ayrım olan iki terim vardır: Dürtü ve ihtiyaç. Açlık, susuzluk, cinsellik gibi fizyolojik kökenli güdülere dürtü tanımı yapılırken, ihtiyaç ise başarı, sevgi, sosyal onay, statü gibi daha karmaşık güdüler için kullanılan bir terimdir (Morgan, 1980: 190).

Güdü terimi ile ihtiyaç ve dürtü terimleri birbiriyle çok yakından ilişkili olarak bazen eş anlamda bazen de birbirlerinden az çok farkla kullanılır. Genel olarak organizmayı türlü davranışlara yönelten güdüler, türlü ihtiyaçlardan kaynaklanırlar. İhtiyaç terimi ise bireyin gelişimi ve çevresiyle uyumlu bir şekilde ilişki kurabilmesi için gereken önemli koşulların eksikliği anlamında kullanılır. Biyo-kültürel, toplumsal ve psikolojik bir varlık olan insanın davranışları, yaşamı sürdürme ve kendini gerçekleştirme eğiliminden kaynaklanmaktadır. Birey bozulma ve yok olmaya karşı direnerek, bu amaçla kalıtsal olanaklarını kullanabilmeye ve geliştirebilmeye yönelik bedensel ve psikolojik düzeyde çaba harcamaktadır.

Bedenin, yaşamın sürekliliğini sağlamak için zorunlu olan durumları koruma niteliği dengeleşim (homeostatis) olarak adlandırılmaktadır. Bireyin var oluşunu ve gelişimini sürdürebilmesi için bazı temel gereksinimlerinin karşılanması gerekmektedir (Geçtan, 1989: 29).

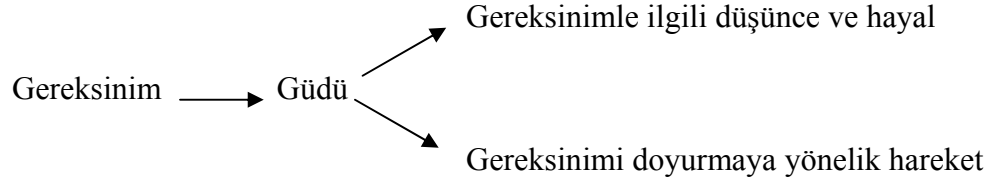
Homeostatis dengenin yeniden kurulabilmesi için ihtiyaçların giderilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla birey, bunu sağlayacak davranışlarda bulunur. Bireyin ihtiyaçları davranışları üzerinde etkilidir. Organizmada bir eksikliğin duyulmasına ve fizyolojik dengenin bozulma eğilimi göstermesine ihtiyaç (need); bu eksikliği gidermek için organizmada beliren güce dürtü (drive); organizmanın gereksinimini gidermesi için belirli bir yönde etkinlik göstermesi eğilimine güdü denilmektedir. Bu süreç aşağıdaki formül ile özetlenebilir (Baymur, 1980: 64–65):

İhtiyaç → dürtü → güdü → davranışlar

İhtiyaç için, başarıya gibi yüksek dürtüler denilebilir. Bugün psikologlar tarafından kullanılan şekli ile ihtiyaç; içten ya da dıştan meydana gelen bir hareketle beyin bölgesinde oluşan bir baskı olarak belirtilir ve itici bir güç ya da gereksinim hissi olarak da açıklanır.

Güdülenme ise bireyleri belli faaliyetler yapmaya yönelten, enerji veren ve insanların içinde oluşan fizyolojik, bilişsel ve duyuşsal boyutu olan durumdur (Fidan, 1986: 130). Güdülenme, bir güdü veya ihtiyaçla başlamakta, bu durum hedefe ulaşmada araç olan davranışı uyandırmakta ve sonunda güdü doyum bulmaktadır.

Gereksinim ve güdü arasındaki ilişkiyi Liebert ve Spiegler aşağıdaki şekilde ele almıştır (Liebert, Spiegler, 1990: 225).

Şekil 1: Gereksinim ve Güdü İlişkisi

Bazı kaynaklarda güdü, bazılarında ihtiyaç olarak tanımlanan ihtiyaçlar kavramını Bilen (1983: 297), gereksinim sözcüğüyle ifade etmiştir. O, gereksinimleri temel birincil gereksinimler ve sosyal – psikolojik yani ikincil gereksinimler olarak ele almıştır.

Bireyi hedeflenen davranışlara yönelten ihtiyaçlar iki grupta incelenebilir (Ülgen, 1997: 57–58):

1. Birincil İhtiyaçlar: Bu gereksinimler doğuştan ve evrenseldir, karşılanma yolları öğrenilmiştir ve iki aşamada ele alınabilir.

1. 1. Fizyolojik İhtiyaçlar: Biyolojik varlığı sürdürme ile ilgili, dürtü niteliğindeki bu gereksinimler içten gelmekte ve organizmayı kendiliğinden harekete geçirmektedir. Yaşamın sürdürülmesi, bu gereksinimlerin karşılanmasına ve doyurulmasına bağlıdır. Beslenme, boşaltım, nefes alma, açlık, cinsellik vb gereksinimler bu gruba girer ve tüm insanlar için evrensel anlam taşır.

1. 2. Uyarılma İhtiyacı: Beyin en uygun düzeyde uyarılma gereksinimi içindedir. Organizma, homeostatis dengesi sağlayabilmek için beyni uyarılmaktadır.

2. İkincil İhtiyaçlar: Bu gereksinimler, psiko-sosyal gereksinimler olup, bireyden bireye, kültürden kültüre değişmektedir. Bazıları güçlü bazıları zayıftır. Bazıları üst düzeyde belirgin, bazıları ise belirgin değildir. Sevme, sevilme, toplumsal kabul, tanınma, bağlılık, güvenlik, başarılı olma, güç kazanma, kendini gerçekleştirme gibi gereksinimler psikolojik gereksinimleri oluşturmaktadır.

Bilim adamları farklı kavramlar ve kuramlar ışığında (içgüdü, dürtü, güdü, ihtiyaç, ödül beklentisi gibi) insanı bir harekete başlatan, onun belli bir hedefe doğru ilerlemesini ve belli bir hedefe ulaşmak için ısrarla uğraşmasını sağlayan nedenlere yanıt aramışlardır (Fidan, 1986: 130). Bu yanıtları oluşturan kuramlar, doğuştan gelen yönelimler, tamamen dış etmenler, bazen de insanların iç durumlarına ağırlık vermiştir.

PSİKOANALİTİK YAKLAŞIMA GÖRE İHTİYAÇ

Psikoanalitik yaklaşımın öncüsü Freud'a göre içgüdü, biyolojik uyarılmanın psikolojik anlatımıdır. Kaynağını aldığı bedensel uyarılmaya ihtiyaç, ihtiyacın psikolojik temsilcisine ise istek denir. Açlık; fizyolojik olarak beden dokularının besinsiz kalması durumu, psikolojik olarak ise besin maddesi ihtiyacı olarak tanımlanır. İstekler davranışı güdülendirir. İçgüdülerse davranışı güdülemekle birlikte, ona yön verir ve belli bir uyarana karşı kişinin duyarlılığını artırır. İçgüdüleri yaşam ve ölüm içgüdüleri olarak iki bölümde toplayan Freud, yaşam içgüdülerinin bireyin yaşamının ve insan ırkının devamını sağlarken; ölüm içgüdülerinin insanın kendini ortadan kaldırma güdüsü olup kendine olan yıkıcı eğilimlerin yaşam içgüdülerinin etkisiyle etkisizleşip dış dünyadaki nesnelere çevrilmesi olduğunu ortaya atmıştır (Geçtan, 1989: 47-48).

İnsan davranışlarının içgüdü denilen fizyolojik olaylardan kaynaklandığı yönündeki Freud'cu görüşe karşı çıkmış olan Horney, ihtiyaçları üç grupta toplamıştır (Geçtan: 1989: 57):

1. İnsanlara doğru yönelme; sevgi ihtiyacı gibi.
2. İnsanlardan uzaklaşma; örneğin bağımsızlık ihtiyacı.
3. İnsanlara karşı olma; güç kazanma ihtiyacında olduğu gibi.

DAVRANIŞÇI YAKLAŞIMA GÖRE İHTİYAÇ

Davranışçı psikologlar, davranışların amacının, dürtülerin oluşturduğu gerilimi azaltmak olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre, açlık, susuzluk, cinsellik gibi birincil fizyolojik dürtüler bireyi davranışa yöneltir. Zamanla öğrenme yolu ile kazanılan başarıma, sevilme gibi toplumsal güdüler de davranışların nedeni olmaya başlamaktadırlar.

Davranışçılar, günlük hayatta çok sınırlı sayıda biyolojik kökenli dürtülerin olduğunu bunların açlık, susuzluk gibi bedensel ihtiyaçları karşıladığını, günlük yaşamdaki türlü güdülerin ise doğal dürtülerin öğrenilmiş uzantıları olduğunu ileri sürerler. Örneğin davranışçılara göre, çocuk doğduktan kısa bir süre sonra ana babasının onayını sağladığında ihtiyaçlarının karşılandığını, karşıtının ise cezalandırıldığını öğrenir. Dolayısıyla yaşamının ilerleyen dönemlerinde ana-babasının onaylayacağı davranışlara yönelir. Onay ve başarıya dönük bu güdülere, edinilmiş dürtüler denilmektedir (Geçtan, 1989: 70).

Davranışçı kuramın savunucularından William Glasser'in savunuculuğunu yaptığı Gerçeklik Terapisine göre ise diğer insanlarla birlikte olmak ve onlarla ilgilenmek insanın temel ihtiyacı olarak düşünülmektedir. İnsanlarla ilişki kurma

çabası, iki ihtiyacın aslında dışı vurumudur. İlki sevme ve sevilme ihtiyacı; ikinci ihtiyaç ise kişi olarak değerli olduğunu hissetmektir (Akt: Corey, 1982: 186; Whirter ve Voltan - Acar, 1984: 188–191).

İNSANCI YAKLAŞIMA GÖRE İHTİYAÇ

İnsancı psikologlara göre ise insan davranışlarını yöneten “Kendini Gerçekleştirme” güdüsüdür. Bu yaklaşım fizyolojik ihtiyaçlarla birlikte, insanın daha üst düzey ihtiyaçları olduğunu ve bireylerin bu ihtiyaçları doyumaya çalıştığını ileri sürmektedir. Maslow, motivasyon kuramını hiyerarşik bir biçimde ortaya koyarak, insanoğlunda birçok ihtiyacın görüldüğünü belirtmiştir. Temel ihtiyaçlar, diğer ihtiyaçlardan önce doyurulması zorunlu olan açlık, susuzluk gibi ihtiyaçlardır. Üst düzey ihtiyaçlar ise insanoğlunun hedefleri için devamlı daha ileri gitmek, en iyisi olmak, daha da iyisi olmak ya da varlığının devamı için ortaya konmuştur. Bu ihtiyaçlar aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Hall ve diğerleri, 1985. Akt: Sünbül ve diğerleri, 2003: 22):

Fizyolojik İhtiyaçlar:

Bazı fizyolojik ihtiyaçlar varlıkların dengesidir. Örneğin, vücut, kan ve doku dengesini sağlamak için vücuda besin ve su girişi ile birlikte tuz, şeker, protein ve bunun gibi diğer maddelerin üretimini yapacak faaliyetlere başlar.

Güvenlik İhtiyacı:

Güvenlik ihtiyacı, sağlamlık, koruma, yapı, düzen, kanun, sınırlar, korku ve endişeden yoksunluğu kapsamaktadır.

Ait Olma ve Sevgi İhtiyacı:

İnsanlar fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarını iyi bir şekilde karşıladıkları zaman aile, arkadaş, sevgili, eş ve çocuklar ile ilişkilerini şefkatli olarak başarmak için büyük çaba sarf edeceklerdir. İnsanların ait olma ve sevgi ihtiyaçları; onların bütün ihtiyaçlarının temelini oluşturur. İnsanlar ait olma ihtiyacını, ev ve ailenin bir parçası, bir arkadaşlar ve komşular halkası, çalışma arkadaşlarından bir grup olarak hissederler. İnsanlar geçici ya da yeni gelen olmak yerine bir yere ait olmayı isterler.

Saygı İhtiyacı:

Saygı ihtiyacı iki şekilde karşılanır. İlk olarak saygı ihtiyacı güç, hüner, yetenek, kendine güven ve bağımsızlıkla örtüşmelidir. İkinci saygı ihtiyacı prestij, diğer insanlar tarafından bize sunulan statü, ün, üstünlük, önem, değer ve takdir duygularından meydana gelmektedir. Maslow'a göre "öz saygı ihtiyacının doyurulması; insanı, kendine güven, değer, güç, yetenek ve yeterlilik, dünyada gerekli ve yararlı olma duygularına götürür. Fakat bu ihtiyaçları engellemek aşağılık, yetersizlik ve çaresizlik duygularının gelişmesine yol açar.

Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı:

Bu dört temel ihtiyaç eksiksiz olarak doyurulduğu zaman artık kendini gerçekleştirme ihtiyacı doğar. Yani bireyler bireysel olarak yapmak istediklerini yaptıkça geliştireceklerdir. Bir şair şiir yazmak zorunda, bir yönetici bulunduğu kurumu iyi yönetmek zorunda kısaca insanlar yapmak zorunda olduklarını yapabilmelidirler.

Kendini gerçekleştirme kişiiden kişiye çok özel anlamlar içerir. Örneğin, bir kişi birisine duvarcı ustası olması için yol gösterebilir, diğer kişi yeni elektronik araçları bulabilir, ncüsü yoksullara hizmet için bir vakıf kurabilir. Maslow'a göre bu düzeyde bireysel farklılıkların önemi büyüktür (Kesici, 2003: 87). Bu önemden dolayı kendini gerçekleştiren insanın özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Gerçeği daha doğru, daha isabetli bir şekilde algılarlar ve gerçekle olan ilişkileri daha uyumlu, daha dengelidir.
2. Kendilerini, diğer insanları ve doğayı olduğu gibi kabul ederler.
3. Davranışları kendiliğinden sade ve doğaldır.
4. Problem merkezlidirler. Genellikle kendileri yerine kendileri dışındaki problemlere yönelirler.
5. Dış dünyayla fiziksel teması kesme-ayırılma-çekilme eğilimindedirler ve yalnız kalma ihtiyacı duyarlar.
6. Kültür ve çevreden bağımsız kalabilme güçlü bir iradeye sahip olma özellikleri vardır.
7. Her an hayatın kıymetini yeniden takdir ederler.
8. Zirve yaşantıları tatma şansları vardır.
9. İnsanlarla, toplumla ortaklık duyguları çok derindir.
10. Kişilerarası ilişkilerde çok itendirler ama yakın arkadaş çevresi söz konusuysa çok seçicidirler.
11. Demokratik bir zyapıları vardır. Araçla hedefi, iyiyle kötüyü birbirinden ayırmaları alışıldan farklıdır.
12. Saldırgan olmayan, felsefi bir nktecilikleri ve mizah duyguları vardır.
13. Yaratıcıdırılar.
14. Kültürün kendilerini etkisi altına almasına direnirler, hangisi olursa olsun belirli bir kültürü aşmışlardır (Arık, 1996: 59–77).

Piramidin en üst tepesinde yer alan kendini gerçekleştirme (self-actualization) aşamasına herkes ulaşamayabilir. Fakat büyük ressamalar, zanaatkarlar, yazarlar, şairler, filozoflar ve mistikler bu aşamaya gelerek, yaşamlarının en önemli doruk deneyimlerini gerçekleştirmiş kimseler arasına girerler. Kendini gerçekleştirmiş kimseler her zaman şöhretli ve tanınmış kimseler olmak zorunda değildir; yaşamını son derece anlamlı gören ve yaşamın her dakikasını doyarcasına yaşayabilen herkes, ister tanınmış ister tanınmamış olsun, bu aşamayı gerçekleştirmiş olarak algılanır. Bu kişiler, hayatın tadını alarak yaşarlar, yaratıcıdır, yaşama gülümseyerek bakarlar. Bu kişiler kendilerini özgür hissederler; yaşamın karmaşıklığına büyük saygı duyarlar ve olayları yargılamadan olduğu gibi kabul etmeyi başarabilirler (Cüceloğlu, 1999: 237).

Üst Düzey İhtiyaçlar:

Bu üst düzey ihtiyaçlardan bazıları bilme ve anlamayla ilişkili ve son derece önemlidir ki Maslow onların neredeyse temel ihtiyaçlar olduğunu söylemektedir: Örneğin, adalet, dürüstlük, güzellik, düzen, sadelik, anlaşılabilirlik, güvenilirlik ve sosyal düzen ve bunların yanı sıra özgürce konuşmak, kendini ifade etmek, başka birine zarar vermeden yapmak istediğini yapmak, bilgileri araştırmak, soruşturmak ve kendi kendini savunmak.

Üst düzey ihtiyaçlar (metaneeds) hiyerarşik değildir fakat aynı derecede güçlüdür ve bir birlerinin yerine oldukça kolay geçebilirler. Maslow'a göre üst düzey ihtiyaçlar (metaneeds) temel ihtiyaçlar gibidir. Bu ihtiyaçlar giderilmediği zaman ilgisizlik, can sıkıntısı, cesaretin kırılması, şakadan yoksunluk, yabancılaşma, bencillik, kin, lezzetin kaybolması, ümitsizlik gibi böyle durumlarda birey somatik yakınmalar (şikâyetler) geliştirebilir.

İnsanı biyolojik, toplumsal ve psikolojik bir varlık olarak ele alan Maslow, insanın ihtiyaçlarını aşamalı olarak Fizyolojik, Güvenlik, Sevgi ve Benimsenme, Saygı görme, Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı olarak ele almakta ve bu ihtiyaçlardan sonra Bilme, Anlama ve Estetik ihtiyaçlar başlıkları altında iki ihtiyaç daha sıralamaktadır (Sönmez, 2003: 127).

ALDERFER'İN ERG KURAMI

Alderfer, Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi kuramında bazı değişiklikler yaparak ihtiyaçları üç grupta incelemiştir. ERG kuramı olarak adlandırılan bu kuramın düzeyleri şunlardır (Aytaç, 1997: 38):

1. Var olmak (existence) ihtiyacı: Maslow'un fizyolojik ve güvenlik ihtiyacına denk gelmektedir.

2. İlişki (relatedness) ihtiyacı: Sevgi ihtiyacı ve kişisel ilişkilerle ilgili olarak insanın başka insanlarla düşünce ve duygularını paylaşma, saygı ve itibar ihtiyacını kapsar.

3. Büyüme (growth) ihtiyacı: Bireysel çaba ile ilgili olarak bireyin kendini gerçekleştirme ihtiyacını içerir. Bir insanın yeteneğini kullanması, mevcut olan potansiyellerini ortaya çıkarması da gelişme içinde yer alır.

ERIC FROMM'UN İHTİYAÇLAR KURAMI

Eric Fromm, Alderfer ve Maslow'un kuramlarına ilave olarak iki ihtiyaç eklemiştir:

1. Amaç Edinme İhtiyacı: Bireyler yaşamlarını sürdürürken ve ilerisi için planlar yaparken bazı kriterleri göz önünde bulundurlar. Bu kriterlerden en önemlisi ilgi ve amaç edinmedir. İnsanlar yaşamlarını sürdürürken bir amacı gerçekleştirir daha sonra yaşamının geri kalanında başka amaçlar edinirler. Birey için her bir amaç hayata bağlanma ve hayata tekrar motive olmaktır.

2. Bir Dünya Görüşü İhtiyacı: İnsanların potansiyellerini ortaya çıkarabilmeleri, yapmak istedikleri bazı şeyleri yalnız olarak yapabilmeleri için bir ortam gerekir. Düzen yokluğu, bireyleri korkak, endişeli ve çekingen yapar. Bununla birlikte tümüyle özgür ortamlarda, kural ve talimatlardan yoksun olarak yetiştirilen çocuklarda bazı sorunlar çıkabilir (Aytaç, 1997: 39–40).

MCCLELLAND'IN BAŞARI İHTİYACI TEORİSİ

Bu teoriye göre, bazı bireyler sadece başarı için çalışırlar. Çünkü onlar başarıdan zevk alır, iyisini yapmak için yüksek motivasyon içine girerler ve onun en iyisini yapmak isterler. Başarılı bireylerin özellikleri arasında; yüksek hırs, yüksek kişisel standartlar, bir önceki başarıyı aşmaktan zevk almak ve sonuçta büyük oranda zevkle birlikte yüksek bir başarı düzeyine tekrar ulaşmak sayılabilir. Bu teoriye göre dört önemli güdü vardır. Bunlar; Başarı, bağlanma, uzmanlık ve güç kazanmadır. Bunları kısaca açıklarsak;

1. Başarı ihtiyacı: Bir birey zamanının çoğunu, işini daha iyi nasıl yapacağını düşünerek geçiriyorsa bu bireyin başarı ihtiyacı yüksektir. Başarı güdüsü güçlükleri yenme, ilerleme ve gelişme arzusudur. Başarı ihtiyacı yüksek bir birey, hedef seçerken titiz hareket eder.

2. Bağlanma Güdüsü: Bir birey zamanının büyük bir çoğunluğunu yakın çevresi ve diğer insanlarla nasıl daha yakın ve sıcak ilişkiler kurabileceğini

düşünerek geçiriyorsa bu bireyin bağlanma ihtiyacı yüksektir. Bağlanma güdüsü insanlarla ilişki kurma güdüsüdür. Bir gruba bağlanmayı ve sosyal ilişkiler geliştirmeyi ifade eder.

3. Güç Kazanma: Bir birey zamanının büyük bir çoğunluğunu nasıl daha güçlü olabileceği, diğer insanları nasıl kontrolü altına alabileceğini düşünerek geçiriyorsa bu bireyin güç kazanma ihtiyacı fazladır. Güç kazanma güdüsü kontrolü elde bulundurma ve sağlama güdüsüdür.

4. Uzmanlık güdüsü: Bu güdüye sahip bireyler kaliteli iş yapmaya özen gösterirler. Uzmanlık güdüsüne sahip kişiler işlerinde uzmanlık ve profesyonellik ararlar (Davis, 1972. Akt: Silah, 2005: 97).

HENRY A. MURRAY'A GÖRE İHTİYAÇ

Psikolojik ihtiyaçlarla ilgili en ayrıntılı ve kapsamlı açıklamalar Modern Gereksinim Kuramı'nın babası Henry A. Murray tarafından yapılmıştır.

Murray, ihtiyaçları, organizmada algılama, zihinsel etkinlik ve eylemi doyurucu bir yöne dönüştürme gibi belli bir güç yaratan yapılar olarak değerlendirmektedir. Kuramında, ihtiyaçların bazen belli içsel süreçler tarafından, ancak sıklıkla çevresel güçler tarafından yönlendirilmekte olup, organizmada belli bir baskıya karşı tepki oluştuğunda ortaya çıktığını savunmaktadır. Ayrıca ihtiyaçların belli bir duygu ile belirginleştiğini, belli bir eğilim gösterdiğini, bu eğilimlerin genellikle ısrarlılık göstererek belli bir davranışa neden oluşturduğunu ve organizmayı doyurabilecek bir durum yaratacak değişikliklere neden olduklarını belirtmektedir (Hall ve Lindzey, 1957. Akt: Figen, 1990: 25).

Murray (1938), ihtiyaçları fizyolojik ve psikolojik kökenli olmak üzere iki grupta ele almıştır. Murray (1938), yapmış olduğu çalışmaları sonucunda, bireylerin ihtiyaçlarını açıklarken, doğuştan kazanılan biyolojik ile birlikte, sonradan öğrenilerek kazanılan sosyal ihtiyaçlardan bahsetmektedir. Kişilik özellikleri ve bu özelliklerin oluşumunda nelerin etkili olduğunu araştıran Murray (1938), dört temel sosyal ihtiyaç belirlemiştir. Murray'in belirlemiş olduğu dört temel sosyal ihtiyaç; başarı ihtiyacı, çevre tarafından tanınma ihtiyacı, bağımsız olma ihtiyacı ve baskın olma ihtiyacıdır (Akt: Çalışkan, 2003).

Murray'in saptadığı yirmi psikolojik ihtiyaç ise şu şekilde açıklanmaktadır (Hall ve Lindzey 1957: 173 –174. Akt. Bilge, 1990: 26–28):

1. **Kendini Suçlama:** Yanlış yaptığı şeylerden dolayı cezalandırılmayı isteme, beceri gösteremediğinde hemen çökme, kendini aşağı bulma.
2. **Başarı:** Önemli olan bir işi başarma, otorite olarak tanınma, çok zor bir işi çözme.
3. **Yakınlık:** Yeni arkadaşlıklar kurma, her şeyini dostlarıyla paylaşma, dostlarına karşı vefalı olma, arkadaş gruplarına katılma.
4. **Saldırganlık:** Başkaları hakkında düşündüklerini söyleme, öfkelenme, başkaları hatalı davrandığında onları suçlama, herkesin içinde başkalarıyla alay etme, eleştirme.
5. **Bağımsızlık-Özerklik:** Karar verirken başkalarından bağımsız olma, istediğini yaşamada kendini özgür hissetme, sorumluluk ve yükümlülükten kaçma.
6. **Karşılık verme:** Kendisini engelleyen şeyleri harekete geçerek ortadan kaldırmak, kendilik saygısını korumak için gerekli faaliyetlerde bulunmak, korkularını bastırarak zayıflığını kapatmak.
7. **Savunma-Korunma:** Saldırlara, suçlamalara ve eleştirilere karşı kendini koruma, egoyu savunma, başarısızlıkları gizleme.

8. Riayet Etme-Uyarlık: Diğerlerinden fikir alma, onların önderliğini kabul etme, bekleneni yapma.

9. Başatlık: Kendi düşüncelerini savunma, bulunduğu grupta lider olma, başkalarının davranışlarını yönetme.

10. Gösteriş – Teşhir: İlgi merkezi olma, başkalarının anlamını bilmediği kelimeleri kullanma, bireysel başarılar üzerine konuşma, diğer insanların dikkatini çekme.

11. Fiziksel Hastalıklardan, ölümden, tehlikeli durumdan kaçınmak: Her türlü tehlikeye karşı önlem alma.

12. Küçük düşmekten, alçalmaktan kaçınma: Birtakım faaliyetlerden kaçınma, başarısız olmaktan, alay edilmekten, hor görülmekten kaçınma.

13. Şefkat gösterme-Koruma: Başkalarına yardım etme, onlara şefkat ve sempatiyle yaklaşma, başkalarını affetme, iyilik yapma, cömert olma.

14. Düzen: İşini temiz, düzenli ve organize yapma, bir işe başlamadan önce plan yapma, her şeyi ayarlanmış ve düzenlenmiş bir yaşamı, bir değişme olmadan sürdürmek isteme.

15. Eğlence: Stresten kurtulma için eğlenceli şeylerle rahatlama, spor, dans, yarışlar ve müzikli partilere katılma.

16. Reddetme: Kendinden aşağı düzeyde olanları reddetme, kovma, onlara yüz çevirme, hor görme, birini terk etme.

17. Duyusal izlenimlerden zevk alma: Her tür duyguyu, hoş gelen şeyleri araştırma, haz duyma.

18. Karşı cinse ilgi: Karşı cinsten birine âşık olma, onunla sosyal etkinliklere katılma, onun tarafından cazip bulunmayı isteme.

19. Yardım isteme-ilgi görmek isteme: Başkalarından yardım bekleme, başkalarının cesaret vermelerini isteme, anlayış bekleme, başkalarının sevgi ve yakınlığını isteme.

20. Soruları anlama-cevaplama: Kuramlarla ilgilenme, tartışmalara girme, analiz ve genelleme yapma.

ÖZERKLİK KURAMI (SELF - DETERMINATION) VE İHTİYAÇ

Bu kuram, son otuz yıl içinde dört mini kuram dizisi olarak geliştirilmiştir. **İlki**, sosyal bağlamların insanın içsel motivasyonu üzerindeki etkilerini vurgulayan bilişsel değerlendirme kuramı olarak bilinmektedir. **İkinci** kuram, yani organizmik birleşim kuramı, dışsal motivasyonun gelişmesine bağlı olan içselleşme kavramı üzerinde durmaktadır. Nedensel uyarılama ise **üçüncü** kuramdır. Bu, insanların eğilimlerini, farklı özerkleştirilmiş davranışları ve insanların kendi özerkliklerini destekleyen yollarla çevrelerine uyumları ile tanımlanmıştır. **Sonuncusu**, yani temel ihtiyaçlar kuramı insanların temel ihtiyaçlarının psikoloji yönlerini ve bütünsel sağlık ve yapıları ile ilişkisi üzerinde durmuştur (Deci ve Ryan 1985. Akt: Sünbül ve diğerleri, 2003: 49).

Esas olarak politik alanla ilgili bir terim olan özerklik (autonomy), başlangıçta, kendi yasalarıyla yönetilen bir topluluğu nitelirmede kullanılırken, daha sonraları kişisel davranışlar alanına da uygulanmıştır. Bu çerçevede özerklik, baskıya, dış dayatmalara direnen; boyun eğmek veya tabi olmak yerine kendi iradesiyle hareket etmek ve yabancılaştırmaktan kurtulmak isteyen; tercih ya da seçme imkânı bulunan, ihtiyaçlarını anlaşılır hale getirebilen, ilerlemesini değerlendirebilen, performansının ayarlayabilen ve problemlerini çözerek istediklerinin peşinden koşabilen bir kişinin durumunu ifade etmektedir.

Mithaug, Campeau ve Wolman (1994)'ın çalışmalarıyla oluşturulan özerk bir bireyin sahip olduğu ve gösterdiği özellikler listesi aşağıdaki gibidir:

Kişisel istekler ve ihtiyaçlarla ilgili karar verme becerisi

Seçimler konusunda düşünme ve problem çözme becerisi
Öncelik verme ve gerekli hareketlerde bulunma becerisi
Önceki sonuçlara göre kararları ayarlama becerisi
Hedefleri belirleme ve gerçekleştirme becerisi
Kişisel istek ve ihtiyaçlar için kendini savuna becerisi
Görevleri bağımsız olarak gerçekleştirme becerisi
Kişisel ilgilerin, tercihlerin, gücün ve sınırların farkında olma
Kişisel bağımsızlığın ve diğerlerine bağımlılığın farkında olma
Kendine güven duyma
Israrlı olma (Field, 1996. Akt: Sünbül ve diğerleri, 2003: 50).

Özerklik kuramı, insan davranışlarının üç temel ihtiyaç tarafından idare edildiğini ileri sürmektedir: Birincisi; bireyi ilgilendiren konular üzerinde kendi seçimlerini yapma anlamına gelen “**otonomi-özerklik**” ihtiyacı, ikincisi; yeteneklerini kullanma ve onları geliştirme anlamına gelen “**yeterlilik**” ihtiyacı, üçüncüsü; diğer insanlarla birleşme ve sosyal yönden kendini değerli hissetme anlamına gelen “**ilişki**” ihtiyacıdır (Deci ve Ryan, 2000. Akt: Sünbül ve diğerleri, 2003: 51).

1. Yeterlik İhtiyacı:

Yeterlik, bireylerin etkiselliği, kendi eylemlerini harekete geçiren ve uzun dönemli psikolojik sağlığı için tatmin edilmesi gereken üç temel psikolojik ihtiyaçtan birisidir. Bandura da Sosyal Öğrenme Kuramı’nda, kişisel yeterlik kavramı üzerinde durmaktadır. Kişisel yeterlik kuramı, algılanan yeterliliğin ve algılanan kişisel kontrolün güdülenme ve başarıdaki rolü üzerinde durmaktadır. Bandura, algılanan yeterliliği, bireyin belli durumlar karşısında göstermesi gereken davranışları ne ölçüde yapabildiğine ilişkin kişisel yargısı olarak tanımlamaktadır. Kişisel yeterlik

yargısının kaynağı ise gösterilen başarı, kişinin kendi başarısına olan inancı ve psikolojik durumudur (Sünbül ve diğerleri, 2003: 52).

Bandura (1994)'ya göre öz-yeterlik inancı, "bireyin belli bir performansı göstermek için gerekli etkinliği organize edip, başarılı olarak yapma kapasitesine duyduğu inanç" olarak ifade edilmektedir. Öz-yeterlik inancı, yeteneklerimiz üzerindeki inanca dayanır ve belirli amaçlara ulaşmak için belirli bir davranışı organize etmek ve onu gerçekleştirmek için gereklidir (Akt: Schmitz ve Schwarzer, 2000). Öz-yeterlik inancı, birbiri ile etkileşim hâlinde olan başlıca dört bilgi kaynağına dayandırılmaktadır (Bandura, 1994; Akt: Yavuzer ve Koç, 2002). Bunlar:

a. Performans Başarıları (Yapılan İşler ve Erişilen Hedefler): Bireyin giriştiği işlerde gösterdiği başarı onun daha sonra benzer işlerde başarılı olacağına göstergesidir. Dolayısıyla yaşanan başarı ödül etkisi yapmakta ve bireyi gelecekte de benzer davranışlara güdülemektedir.

b. Dolaylı Yaşantılar (Başkalarının Deneyimleri): Pek çok beklenti diğer kişilerin deneyimlerinden kaynaklanır. Başka kişilerin başarılarını gözlemek, kişinin başarılı olabileceği beklentisine girmesini sağlayabilir.

c. Sözel İkna: Bir davranışın başarıyla yapılabileceğine ilişkin teşvik ve öğütlerle bireyin cesaretlendirilmesi, öz-yeterlik beklentilerinin değişmesine neden olabilir.

d. Duygusal Durum: Bireyin davranışa girişeceği sırada bedensel ve duygusal olarak iyi durumda olması girişimde bulunma olasılığını artırır.

2. İlişkili Olma:

İlişki ihtiyacı, kişinin diğer insanlarla dostça sıcak ilişkiler kurma ve sürdürme isteğidir (Schermermorn, 1999: 149. Akt: Ceylan ve Demircan, 2007: 1). Başkaları ile bağlantılı olma, sevme, koruma, sevilme ve korunma arzusuna işaret eder (Sheldon ve Eliot, 1999. Akt: Sünbül ve diğerleri, 2003: 53). Kişiler bu

ihtiyaçlarını karşılayabilmek için için diğer insanlarla sosyal bir ilişki içinde ve doyurucu etkileşimler içinde bulunmak durumundadır. Bir gruba ait olma ve onlarla ilişkide olma duygusu en temel sosyal ihtiyaçlardan birisidir. Dolayısıyla grup faaliyetleri ve grup olarak üstlenilen sorumluluklar kişilerin bu duygusunu geliştirecektir.

İlişki ihtiyaını vurgulayanlardan biri de Köknel'dir. Köknel (1998: 123–124), insandaki temel kaygının beş temel gereksinimle ortaya çıktığını düşünmektedir: İlişki, aşkınlık, kimlik, köklülük, ait olma.

İlişki gereksinimi, insan- doğa çelişkisinden, insan olmak uğruna doğayla sürdürölen savaştan kaynaklanır. Hayvanların doğayla olan içgüdüsel bağları insanda yoktur. İnsan doğayla olan bağlantısını, yakın ilişkisini yitirmiştir. Bu bağların, ilişkilerin yerine, düşünme ve imgeleme gücüyle yenilerini kurmak zorundadır. Bunları sevgiyle kurar. Aşkınlık dürtüsü insanın doğayı yenme, hayvandan farklı olma, bir yaratık olarak kalmayıp yaratıcı ve üretici olmak gereksiniminden kaynaklanır.

İnsan içinde yaşadığı ailenin, çevrenin, toplumun, dünyanın bir parçası olmak, bir yere ait olmak, bağlı olmak ister. Öte yandan başkalarından farklı olmak bireyselleşmek çabası içindedir. Bu amaca kendi çabasıyla ulaşamazsa, başka insanlar ya da gruplarla özdeşleşerek kendine sınırlı bir farklılık sağlayabilir. Böylece kimlik duygusuna doyum bulur.

Yalnızlık, hiçlik duyguları insanın temel sorunudur. İnsan kendisinin dünya ve evren içindeki durumunu fark ettiğinde önemsizliğini, yalnızlığını, hiçliğini anlar. İnsanın güçlerini harekete geçiren temel etmen, gerçeği anlayan insanın kendi başına yaşamın anlamı olmadığını fark etmesidir. Böylece kişi kendinde varolan güçleri harekete geçirerek yaşamına anlam verebileceğini görür.

3. Otonomi - Özerklik İhtiyacı:

Kişisel iradeyle, kendi kendine kararlar alabilme, kendi benlik duygusuyla hareket edebilme ve davranabilme duygusuna işaret etmektedir (Sheldon ve Eliot, 1999. Akt: Sünbül ve diğerleri, 2003: 53).

Özerklik kuramına göre otonomi, bireylerin sosyal yapılarla uyumu ve özgür olma tecrübesi ile ilişkilidir. Kişilerarası ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için gereklidir. Kişi kendisiyle ilgili kararlar alırken ya kararı kendisi alacak ya da insiyatifi başkalarına bırakacaktır. Ailenin, arkadaşların ve toplumun kişi adına alacağı kararlar özerklik duygusunun gelişmemesine ve bağımlılığa yol açacaktır (Sünbül ve diğerleri, 2003: 53).

Sonuç olarak, kişi üzerindeki baskıların kaldırılması, işbirliğine yönlendirilmesi, grup çalışmaları gibi etkinlikler özerklik duygusunun gelişmesine yardımcı olacaktır.

KAYGI

Yirminci yüzyıl “kaygı çağı” olarak adlandırılmış olmasına karşın, aslında kaygının tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Kaygı ya da endişe, tehlikelerle başa çıkmak için nesiller boyunca kullanılmış en temel insan duygularından biridir. İlk kez 1872 yılında Charles Darwin, “İnsanda ve Hayvanlarda Duyguların İfade Edilmesi” adlı kitabında, korku olarak verilen tepkilerin yapısının doğal bir seçim süreci içerisinde şekillenmekte olduğunu ve korkunun doğal olarak ortaya çıktığı, düzenli kalp çarpıntıları, kas gerilmeleri, titreme, artan terleme, saçların dikilmesi, ağzın kurumması, seste değişiklikler ve gözbebeğinde genişleme gibi durumları açıklamıştır. Aynı zamanda Darwin, korku reaksiyonlarının şiddetine göre farklılık gösterdiğine de değinmiştir (Spielberger, 1976: 3).

Kaygı, iç ve dış dünyadan kaynaklanan bir tehlike olasılığı ya da kişi tarafından tehlikeli olarak algılanıp yorumlanabilen herhangi bir durum karşısında yaşanan bir duygudur. Kişinin kendisini bir alarm durumunda ve sanki bir şey olacakmış gibi bir duygu içinde hissetmesidir (Işık, 1996: 31- 45).

Kişinin gündelik hayatta karşılaştıkları olaylarla ilgili olarak, engelleyemediği aşırı bir endişe ve kuruntulu beklenti içinde olmasına yol açan kaygı, aslında bireyin normal gelişiminin bir parçası olan duygulardan birisidir.

Kaygı, endişe ya da soruna bir tepkidir. Kaygı içsel bir alarm sistemi görevi de yapmaktadır. Bu iyi bir şeydir; çünkü olası bir kötü durumla hemen uğraşamayacaksa alarm, kişi hazır olana kadar durumu idare edecek ayrıca alarmın artan şiddeti, durumun göz ardı edilmesini giderek zorlaştıracaktır (Tallis, 2003: 4).

Herhangi bir duygu halinde, temelde üç boyut dikkati çeker. Bunlardan ilki, duygu hali ile ilişkili gözükken, kişinin genelde dış çevresinde oluşan bir olaydır.

İkinci boyut, fizyolojik düzeyde gösterdiğimiz davranış ya da tepkilerdir. Örneğin, kalp atışlarının hızlanması, kaslarda gerilme, kan basıncının azalması ya da çoğalması gibi. Üçüncü ve son boyut ise duygu sürecinin başlamasına neden olan dış çevre olayı ile ilgili geliştirmiş olduğumuz inançlarımız, olayla ilgili yorumlarımız, değerlendirmelerimiz, düşüncelerimiz, olaylara yüklediğimiz anlamlar, özetle, olayla ilgili kafamızın içinde yaptığımız monologlar ya da iç konuşmalardır.

Olaylar karşısında duygularımızın niteliğini ve yoğunluğunu asıl belirleyen ise, olayların kendilerinden çok, kişinin onlara yüklediği anlamdır. Örneğin sevinç, bize bir hediye verilmesiyle; öfke, hakkımızın yenmesiyle; korku, başıboş gezen bir köpekle karşı karşıya kalmamızla; hüznün ve çöküntü, sevdiğimiz birinin ölümüyle; mutluluk dünyaya getirdiğimiz bir çocuk ile ilişki içinde olacaktır. Kişi olaya, fiziksel bir risk ya da tehdit anlamı yüklüyorsa, kendisini korkutuyor; kişiliğine bir risk ya da tehdit anlamı yakıştırıyorsa kendini kaygılandırıyor demektir. Her türlü duygu hali gibi, kaygı da inanışlarımızın bir ürünüdür. Korku ve kaygıyı asıl ayırt ettiren ölçüt olaylardan çok, olaya verilen anlamların niteliğine bağlı olduğuna göre, kişi bir olay karşısında kendini hem korkutup hem de kaygılandırabilir. O halde duygusal tepkilerimizin oluşumları düşüncelerimize bağlı olduğuna göre, duygu halimizi değiştirmek de, olaylar hakkındaki değerlendirmelerimizi ve onlara yüklediğimiz anlamları değiştirmeye bağlı olacaktır (Özer, 2002: 12).

KAYGI KAVRAMINA İLİŞKİN TANIMLAR

Günlük yaşamda sıkça kullanılan ve son yıllarda yaşanan sorunlara bağlı olarak artış gösteren kaygı ile ilgili çeşitli tanımlar yapılmakla birlikte, genel olarak kaygı tehlikeli bir durumla baş edebilme için uyum sağlayan bir mekanizma, olağan ve çok yönlü karmaşık bir duygu durumu olarak tanımlanmıştır.

Birey gelişimiyle paralel olarak anneden ayrılma kaygısı, kardeş kaygısı, okul kaygısı, arkadaş edinememe kaygısı gibi farklı şekillerde kaygı duygusunu yaşamaktadır. Bireyin günlük hayatından farklı olaylara bağlı olarak kaygı halini yaşaması normal sayılırken, farklı durumlar karşısında sık sık kaygı yaşaması patolojik olarak değerlendirilmektedir (Çifter, 1985; Sims ve Owen, 1993. Akt: Alisinanoğlu ve Ulutaş, 2003).

Kişiyi birçok tehlikeli, güvenliğini tehdit edici durumlarda uyarıcı ve kendisini koruması için hayati öneme sahip, uyum sağlayıcı bir tepki olan kaygı duygusu, şiddetindeki ve sürekliliğindeki artış nedeniyle bireyin performansında ve uyumunda istenmeyen sonuçlar doğurabilmektedir. Bu ise kişinin günlük hayatının devamını oldukça zorlaştırabilmektedir.

Kaygı, bireyin belirli bir anda yaşadığı öznel gerginlik, korku, sinirlilik ve üzüntü duygularının yoğunluğu ve bu hislerin yanı sıra otonom sinir sisteminin artan faaliyetleri bağlamında açıklanabilir. Kaygı durumları, süre ve yoğunluk bakımından değişir (Spielberger, 1976: 5).

Freud, 1926 yılında yayımlanan “Ketlenmeler, Belirtiler ve Anksiyete” adlı makalesinde, kaygıyı egonun bir işlevi olarak tanımlamış ve bu duygunun psikolojik bir olgu olduğunu ortaya koymuştur. Adler (1870–1937)’e göre, kaygı, insanların güçsüz, yetersiz kaldıkları durumlarda ortaya çıkan duygulanım olup, aşağılık duygusu içinde yer almaktadır. Jung (1875–1961), kaygıyı ortak bilinçaltından gelen akılcı olmayan baskı, korku, imge ve tasarımlar tarafından bilincin saldırıya maruz kalması olarak ifade etmiştir (Akt: Çatalbaş, 1990: 13).

Rank, dölyatağında geçen rahat bir yaşamın ardından, birdenbire çaba ve girişim gerektiren doğum sonrası koşullara geçişin çocukta yarattığı dehşetin, sonraki yaşamda en sağlıklı insanlarda bile sürekli olarak var olan birincil anksiyetenin

kökenini oluşturduğunu öne sürmüştür. Rank'a göre, bu sarsıcı olay unutulmaya çalışılır ve baskıya alınır. Baskıya alınan birincil anksiyete, sonraki yaşamda, dölyatağına dönme isteği ile bu dönüşün yine aynı acıyla sona ereceği korkusunun yarattığı çatışma sonucu çeşitli olaylarda yeniden yaşanır ve davranışlara etkisini sürdürür. Rank insan yaşamındaki anksiyetelerin çoğunu doğum anında yaşanmış olan ayrılık anksiyetesinin bir tekrarı olarak yorumlamıştır (Geçtan, 2004: 205).

Sullivan, kaygıyı bir insanın güvenliğinin gerçek ya da imgelemsel tehditle karşılaştığında yaşanan, yoğunluğu arttıkça ihtiyaçlara doyum sağlama etkinliklerinde azalmaya yol açan duygu olarak tanımlamıştır (Geçtan, 2004: 259).

Kaygı, son derece olumsuz etkiye sahip farklı unsurlardan oluşan negatif geri dönüşümlü, geniş, bilişsel tesirli bir yapıdır. Beklenmedik, kontrol edilemeyen bir şekilde gelişen iç ve dış olaylar sürecidir (Barlow, 1988: 72).

Kaygının oluşumunda ve kaygı düzeyinin değişiminde kişilik katmanları (kalıtsal miras, cinsiyet, bedensel yapı, mizaç, duygu durumu, zekâ, benlik, toplumsal rol ve statü, karakter, yaratıcılık) rol oynamaktadır.

KAYGININ OLUŞUMUNA NEDEN OLAN ETMENLER

Kaygının oluşumuyla ilgili olarak ortaya atılan çok çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşler genel olarak kaygıyı fizyolojik ve ruhsal olmak üzere iki tür etmene bağlamaktadırlar.

Kaygıya neden olan fizyolojik etmen bireyin beynindeki sinirler arasındaki iletiyi sağlayan maddelerden biri olan nöradrenejik sistemin aşırı etkinliği olarak açıklanmaktadır.

Kaygının yerleşmesi ve oluşumuna neden olan ruhsal etmenler ise çocukluk ile ergenlik ve yetişkinlik dönemi açısından açıklanmaya çalışılmıştır (Sargın, 2003).

a) Çocukluk Döneminde Kaygının Oluşumuna Etki Eden Etmenler:

Kaygıyı bireyin geçmişine dayandıran görüşlere göre kaygı, kökenini çocukluk yıllarından almaktadır. Çocukluk döneminde maruz kalınan aşırı reddedici, küçük düşürücü tutumlar, ergenlik döneminde diğer yetişkinlerin alaycı tutumları, ceza verirken ana babaların cezaya eşlik eden itici davranışları, çocuğun fiziksel ya da psikolojik açıdan baskı altında tutulması, çocuğun altını ıslatma ve cinsel oyunlarının tepkiyle karşılanması, aşırı koruyucu tutumlar, ana babanın kaygı düzeyinin yüksekliği, birbirine karşıt düşen istekler, tutarsızlıklar, boşanmış ailelerde boşandıktan sonra da devam eden çekişmeler çocukta kaygının oluşmasına neden olabilmektedir (Alisinanoğlu ve Ulutaş, 2003).

Alisinanoğlu ve Ulutaş (2002)' in yaptıkları bir araştırmada yaş, cinsiyet, ana-baba tutumları, ana- baba eğitim durumu, sosyo-ekonomik durum, kardeş sayısı ve çocuğun başarı durumunun kaygıyı etkileyen başlıca etmenler olduğu ortaya konmuştur.

Horney'e göre de kaygı, baskı altına alınmış dürtülerimize karşı duyulan korkulardan kaynaklanır. Çocukluk yıllarındaki anksiyeteler sonraki yıllardaki anksiyetelerin temelini oluşturur. Eğer çocuk anne babası tarafından açık ya da gizli biçimde itilmekte, tutarsız tutumları ile sık sık karşılaşmakta, yetenekleri küçümsenmekte veya aşırı korunarak bağımlılığa zorlanmakta ise kendini gerçekleştirme mümkün olmayacak ve çocuk nevrotik bir kişilik geliştirecektir. Kusurlu ana-baba tutumları sonucu çocuklukta oluşmaya başlayan bu temel anksiyeteyi Horney, "düşman bir dünya içinde yalnızlık ve çaresizlik duygusu" olarak tanımlamıştır (Geçtan, 2004: 233).

b)Genç ve Yetişkinlerde Kaygıya Neden Olan Etmenler:

Geleneksel kültürümüzde çocuk ve gençler otoriteye bağımlı olarak yetiştirilmektedir. Gençlerin bağımsız davranışları anne babanın otoritesine karşı gelme gibi algılanmakta ve sert disiplin önlemlerine başvurulmaktadır. Bu nedenlerden dolayı aşırı boyun eğen, utangaç, çekingen, bağımlı, şüpheli, engellere karşı hoşgörü gösteremeyen, cesaretsiz, kendi kendisine karar veremeyen gençler; sınavlar, karşı cinsle ve kalabalık arasında konuşma gibi durumlarda paniğe kapılmakta, kaygı belirtileri göstermektedir.

Ekşi (1990: 97-98)'ye göre, ülkemizde gençlerin kaygılı olmalarının altında çocukluklarında; deneme, kendiliğinden bir şeyler yapma eğiliminin hep baltalanmış olması, gereksiz korku, dayatma, ayıp yöntemiyle aşırı baskı uygulanması yatmaktadır. Bu durumda çocuk ya aşırı uysal, çekingen ya da inatçı olmaktadır. İlerleyen yıllarda da bu çocuklar kuşkulu, aşırı boyun eğen, utangaç, çekingen, bağımlı, şüpheli, engellere karşı hoşgörü gösteremeyen, cesaretsiz, kendi kendisine karar veremeyen utangaç, içten pazarlıklı, saldırgan ilişkiler sergilemektedirler. Bağımlı ve saldırgan eğilimler arasında bocalayan bu gençler, özellikle karar verme ve seçim yapma zorunda kaldıklarında ciddi anksiyete krizleri ve ruhsal depresyon geçirmektedirler.

Yapılan araştırmalar, gençlerin sağlık, kişilik, aile ve ev, kız erkek arkadaşlığı, din ve ahlâk, okul ve meslek seçimi konularında kaygılar yaşadığını göstermektedir. Gençlerin kaygı ve sıkıntılarının çoğu onların toplum içerisinde durumlarını belirleyememiş, gerçek rollerini ve yerlerini alamamış olmalarından kaynaklanmaktadır.

Yetişkinlere bakıldığında insanlığın bir anlamda geleceğini teşkil eden gençlerle ilgili olarak yetişkinlerin her zaman kaygılandıkları görülür. Bu kaygıların

en belirgin nedenlerinden birisi, yeni neslin yani gençlerin köklerinden kopuk, duygusal sorunları olan, ben merkezci ve maddeci olduğuna duyulan inançtır (Göka ve Türkçapar). Yine eş seçimi, evlilik, meslek ve gelecek konuları bu dönemin belli başlı kaygı nedenleridir.

Freud'a göre kaygı cinsel doyumsuzluktan kaynaklanmaktadır. Bilinç ve süper egonun gelişmesi ile güdüsel gereksinim ve dürtüleri ile süper egosu arasında seçim yapmak zorunda kalan birey çatışma yaşamakta, bu çatışma kaygının temeli olmaktadır.

Morgan'a göre (1981) kaygı, çok karmaşık psikobiyojik bir süreç sonucunda ortaya çıkmaktadır. Korkutucu bir uyarıcı ile karşılaşma sonrası bilinçaltında bu durumla ilgili oluşan anı, bu anıya neden olan uyarıcının genellenmesi ve bu genellenmenin kişide yarattığı engellenme korkusu kişide kaygı yaratmaktadır. Koptagel (1984) ise, kaygının oluşumunu dürtü çatışmasına bağlamaktadır. Koptagel, kaygının psikodinamiğini analitik olarak şöyle açıklamaktadır: Karşılaştığı engellenmeler kişinin dürtü nesnesine ulaşmasını engellediğinde, kişi bu engellemeye neden olan şeyi suçlamakta ve içinde ona karşı bir saldırganlık duygusu duymaktadır. Saldırganlık duygusu ise her zaman olumlu karşılanan bir duygu olmadığından kişide suçluluk duyguları doğurması nedeni ile bastırılmaktadır. Bu bastırmada kişinin kendini suçlaması, gördüğü eğitimin böyle bir saldırganlığı açığa vurmasına izin vermemesi yanı sıra cezalandırılmaktan korku ya da suçladığı şeye karşı ikilemli bir duygu bağıntısı olması da rol oynamaktadır. Böylece bastırılarak dışarı boşalamayan saldırganlık bilinç dışı olarak kişinin kendine yönelmektedir. Kişi kendi kendini cezalandırmak isteğini duymaktadır. Bu da kaygı türündeki bir korku olarak açığa çıkmaktadır (Akt: Çatalbaş, 1999: 18).

Kaygının temelinde genetik faktörlerin bulunduğunu savunan bilim adamları olduğu gibi bu temeli giderilemeyen temel gereksinimlere bağlayanlar da olmuştur. Maslow'a göre bireyin varlığını tehdit eden tehlike ve örselenmeler,

bağımlılık gereksinimi, bireyin toplumca kabul görememesi gibi durumlar da bireyde kaygıya neden olmaktadır. Bu temel gereksinimlerin giderilmesi engellendiğinde, korku, öfke ve kaygı ortaya çıkmaktadır (Akt: Çatalbaş, 1999: 19).

Köknel, günlük yaşamda kaygı yaratan durumları altı başlıkta toplamaktadır:

1. Alışılmamış durum, çevre, nesne, kişi ya da engelle karşılaşıldığında sıklıkla kaygı duyulur.
2. Belirli bir nesnenin yarattığı korku sonucunda kaygı duyulur.
3. Belirli bir nesne olmadan da nesneyi tasarlamak kaygı yaratır.
4. Zorlu düşünceler ve korkular kaygıya neden olur.
5. Doğal afetler, umulmadık olaylar ve felaketler sonucunda kaygı duygusu yaşanmaktadır.
6. Ruhsal hastalıklar kaygıyı oluşturabilmektedir (Köknel, 1983: 506).

Cüceloğlu (1999: 278)'na göre belirli bir ortam içerisinde kendisini güven altında ve huzurlu hisseden bireyde korku ya da kaygı olmaz. Bir ortamı güvenli ya da tehlikeli algılama ise içinde yetişilen kültüre, bir toplumdaki diğerine farklılık gösterir. Kaygı duygusunu ortaya çıkartan ortamların genel özelliğini ise dört grupta toplamaktadır:

1. Desteğin çekilmesi: Alışagelmiş çevrenin ortadan kalktığı durumlarda kişiler kaygı duyar. Böyle yeni durumlarda alışlagelmiş destekler yoktur.

2. Olumsuz bir sonucun beklenmesi: Pek hazırlanmadan sınava girme, trafik cezasının belirleneceği trafik mahkemesinde duruşmayı bekleme gibi olumsuz sonuçların ortaya çıkaracağı durumlarda kaygı duyulur.

3. İç çelişki: İnanılan bir fikirle, yapılan davranış arasında bir tutarsızlık ortaya çıktığı zaman duyulan gerginlik kaygıya neden olur.

4. Belirsizlik: Gelecekte ne olacağını bilememek insanlar için en belli başlı kaygı nedenlerinden biridir. İleride olumsuz türden olayların olacağını bilmek, ne olacağını hiç bilmemeye tercih edilir.

KAYGININ BELİRTİLERİ

Kan basıncı ve kalp atışının artması, terleme, ana kas gruplarına ani kan akışının hücum etmesi nedeniyle kaslarda gerginlik, bağışıklık ve sindirim sistemi fonksiyonlarının yavaşlaması kaygının belli başlı belirtileridir. Bunlara ek olarak mide bulantısı, el ve ayaklarda soğukluk, titreme -üşüme hissedilir.

Kaygıyı hafif, orta ve ağır derecelerde inceleyecek olursak; hafif derecede kaygı durumunda beden ısısında değişiklik, deride soğukluk, pupillalarda genişleme, ağızda kuruma, titreme, kaslarda gerginlik, sık idrara çıkma, uykusuzluk, halsizlik, solunum sayısında artma, kan basıncında düşme ya da yükselme, endişe, huzursuzluk, gerginlik, sıkıntı, korku duygusu ile baş ağrısı, iştahsızlık, bazen kusma ve terlemeler görülür.

Orta dereceli kaygı durumunda dikkati toplayamama, çalışamama, kuvvetli baş ağrıları, çarpıntı, davranış bozuklukları görülebilir.

Ağır dereceli kaygıda söz konusu belirtiler, daha belirgin ve Şiddetli olup, aşırı zayıflık ya da Őiřmanlık görülebilir. Bazı bireyler, yerinde duramama, anlamlı ya da anlamsız bazı hareketler yaparken; bazı bireyler ise hareketsiz ya da donuktur.

Köknel'e göre kaygıda iki tür belirti görülür. Klinik belirtiler; durumluk kaygı yükselmesi, hasta tarafından ölüm korkusu, sıkıntı, sıkışma olarak algılanır. Bu duyumsama, hastada bilinç bulanıklığı ve panik yaratır. Bunlara bilimsel işlevlerle ilgili dikkat, bellek, düşünce bozuklukları da eklenebilir. Bedensel belirtiler; kalp sıkışması, sancı, kalp vurum sayısında artma, solunum güçlüğü, sık idrar, baş dönmesi, kızarma, titreme, el ayak karıncalanması, yorgunluk, iştahsızlık, uykusuzluk nöbetleridir. Nöbet geçtikten sonra bile bireyde korku, bitkinlik, halsizlik ve yorgunluk belirtileri sürebilir (Köknel, 2004: 145).

TABLO 1: Kaygıya Ait Belirtiler

Nefes darlığı
Terleme
Nefes alıp vermede düzensizlik
Kesik kesik nefes alma
Gerginlik
Kalp çarpıntısı
Aniden sinirlenme
Bel ağrısı
Mide ağrısı
İshal ya da kabızlık
Aşırı tepkide bulunma
Titreme
El ayak parmaklarının soğuması
Sürekli yorgunluk
Boyun kaslarının gergin olması

Kaynak: D. Cüceloğlu (1999: 293).

KAYGI KURAMLARI

Kaygıyı felsefi, biyolojik, psikolojik, kültürel bağlamlarda açıklamaya çalışan pek çok kuram vardır. Modern Kaygı Kuramının felsefi öncülerinden Kierkegaard'a göre kaygı, ölüme dek süren bir hastalıktır; yaşamın kaçınılmaz bir parçasıdır; nevrotik kaygı ise benliğin dağılması ve anlamsızlığından doğmaktadır. Goldstein (1938), kaygıyı, felaket getirici koşullara bağlantılı olarak organizmanın gerçekleştirdiği öznel deneyim olarak tanımlamaktadır. Kaygıyı biyolojik bir hastalık olarak yorumlayan Goldstein, kaygının ortak ögesinin, bireyin yeteneği ile ondan beklenenler arasındaki uyumsuzluk olduğunu ve bu durumun insanın kendisini gerçekleştirebilmesini olanaksız kıldığını savunmaktadır (Akt: Çatalbaş, 2000: 24).

Kaygıyı Psikolojik Açıdan Yorumlayan Kuramlar

Freud, Adler, Rank, Jung, Horney ve Sullivan kaygıyı psikolojik açıdan ele alan kuramcılardandır.

Freud'un Kaygı Kuramı

Psikolojik anlamda kaygı sözcüğünü ilk kez tanımlayıp nedenlerini ortaya koyan kuramcı Freud'dur. Çalışmalarında id ile egonun çatışmasına karşı koymak için ortaya çıkan bastırma mekanizmasının bir sonucu olarak kaygı duygusunun oluştuğuna dikkat çekmiştir. Daha sonra bu çatışmaya dürtüleri kontrol altına almak için süper egonun da karıştığını belirtmektedir. Ona göre bastırma mekanizmasıyla dürtüsel enerji bilinçaltında birikmekte, bu enerji kaygıya dönüşerek boşalmaktadır (Ceyhun ve Ceyhun, 1994: 5).

Freud'a göre kaygı (anksiyete), fiziksel ya da toplumsal çevreden gelen tehlikelere karşı bireyi uyarma, gerekli uyumu sağlama ve yaşamı sürdürebilme işlevlerine katkıda bulunmaktadır. Kaygı, gerçek dışı ve mantığa aykırı bir nitelik aldığında, uyum sağlamaya yardımcı olan işlevini yitirmekte ve normal dışı davranışlara neden olmaktadır. Freud, anksiyeteyi oluşturan spesifik nedenleri tanımlamaya çalışmıştır. Ortodoks psikanalitik kurama göre anksiyetenin gelişimsel olarak belirlenen iki dönemi vardır. Birincil anksiyeteler ve sonraki anksiyeteler (Geçtan, 2000: 49):

1. Birincil Kaygılar: Birincil kaygının ilk örneği doğum olayıdır. Freud'un kendi deyişiyile "anksiyete doğum sürecinden örneklenir." Doğum anında bebek, yeterli savunması olmaksızın, kapasitesini aşan sayıda uyaranlar karşısında kaldığında bir sarsıntı geçirmekte, bu durumun yarattığı kaygı, sonraki yaşamdaki kaygılara ilk örnek olmaktadır. Doğum öncesinde çevresini saran sıcak ses geçirmez ve karanlık ortamda yaşayan insan, kendisini birden uyum sağlama yeteneğinin ötesinde ışık, gürültü, ısı değişiklikleri ve dokunma uyarılarıyla dolu bir dünyada bulur. Bu beklenmedik değişikliğe ilk tepki soluma, ağlama, hızlı kalp atışları, vb. belirtiler şeklinde olur. Gerçekten de bu belirtiler sonraki yaşamda karşılaşılan yetişkin anksiyetesinin belirtileriyle benzerlik gösterir.

Bebeklik döneminde kaygıya karşı gösterilen savunma mekanizmaları oldukça ilkindir. Bunlardan biri Freud'un "koruyucu kabuk" adını verdiği uyarılma eşiğini yükseltme yoludur. Uykuda uyarılma eşiği yüksektir. Tehlikeli olabilecek bir uyarana ilgi göstermemekle etkisi de azaltılmış olur. Bebeğin sıklıkla kullandığı bu mekanizmayı bazı yetişkinler de kullanır. Böyle kişiler anksiyete yaratan durumlarla karşılaştığında uykuya çekilerek bu duygunun olumsuz etkilerini engellemeye çalışırlar. Anksiyeteye neden olan sorun karşısında uykuya dalma sorunu çözmez ancak geçici olarak kaçınmayı sağlar.

2. İkincil Kaygılar: Ruhsal yapının id, ego, süper ego süreçlerine ayrımlaşarak olgunlaşması sonucu gelişen kaygılardır. Egonun belirlenmesiyle insan organizması, kendisini iç ve dış tehlikelere karşı savunabileceği bazı yetenekler geliştirir. Bu tehlikeler, bedenin içinden ve dışından kaynaklanan aşırı uyarılmalar, edinilen savunmalar ise bu gibi uyaranlardan kaçınma ya da onları ketleme yöntemleridir. Ego geliştikçe bireyin dış dünyaya karşı duyarlılığı da artar ve gereksinimlerinin karşılanması amacıyla yönelik davranışlar edinir. Eğer her gereksinim derhal giderilebilseydi gerçeklik ve kaygı kavramlarından söz edilemezdi. Yapısal açıdan ele alındığında, ego kaygı yaşantısının olduğu yerdir. Bu nedenle birincil anksiyeteleri anlayabilmek, egonun işlevinin bilinmesine bağlıdır.

Ego sürekli olarak 3 tür tehlikeyle karşı karşıyadır:

1. Engellemeler ve dış dünyadan gelebilecek saldırılar.
2. İdin içgüdüsel ve gerçek dışı istemleri.
3. Süper egonun cezalandırması.

Anksiyete, egonun tehlikeden kaçış yollarının bir anlatımı olduğundan, yukarıdaki tehlikelere karşı üç tür kaygı geliştirilir (Geçtan, 2004: 50–51- 52):

✓ **Gerçeklik Kaygısı (Objektive Anxiety):** Korku ile eş anlam taşır. Dış dünyada tehlikeli bir durumun varlığının algılanmasından doğan ürkütücü bir duygudur. Yaşam için zorunlu bir objenin çevrede bulunmamasından ya da yaşamın sürdürülmesini tehlikeye sokan bir obje ya da durumun ortaya çıkmasından doğar. Freud, organizma için tehlike yaratan durumların algılanması sonucu yaşanan korkunun doğuştan var olabileceğinden söz etmişse de bazı gerçeklik anksiyetelerinin öğrenme süreçleri sonucu edinildiğini de kabul etmiştir. Freud birçok korkunun oluşumunda kalıtım ve yaşantının birlikte rol oynadığı görüşündedir.

✓ **Vicdani Kaygı (Törel Kaygı):** Ego da suçluluk ve utanç duygusu yaratır. Özellikle süper egonun vicdan diye bilinen bölümünün tehlikeli saydığı durumlarda ortaya çıkar. Ebeveyn otoritesinin içerikleşmiş bir ögesi olan vicdan, benlik ideallerine ya da kusursuzluğa yönelik beklentilerine uygun düşmeyen düşünce ve eylemlerinden ötürü egoyu cezalandırmakla tehdit eder. Vicdani anksiyetenin kökeninde çocukluk yıllarındaki cezalandırıcı ana baba ile simgelenen nesnel ve gerçek bir korku bulunur. Çocukluktan yetişkinliğe giden yolda, ebeveynin değer yargıları giderek içselleştirilerek ruhsal aygıtın bir parçası durumuna gelir. Gerçeklik anksiyetesinden farklı olarak, vicdani anksiyeteye neden olan durumlardan kaçabilme imkânı yoktur.

✓ **Nevrotik Kaygı:** İçgüdülerden gelen tehlikenin algılanması ile ortaya çıkar. Bu bir bakıma ego içgüdülerin birden boşalma istemlerini engelleyemezse sonucun ne olabileceği korkusudur. Gerçeklikten kaynaklanan ya da vicdani anksiyetede kişi bu duygusunun nedenlerinin farkında olduğu halde nevroitik anksiyetede kişi bilinçli değildir, böyle bir duyguyu neden yaşadığını bilemez. Egonun savunma mekanizmaları, topluma aykırı düşen ve anksiyete yaratabilecek nitelikteki dürtüleri baskıya alarak bilinçdışında tutar. Bu mekanizmaların işlevlerinde bir bozulma olması durumunda, bunları çalıştıran enerji bekleliğin birincil anksiyetesi türünden duygulara dönüşür. Bu çok sıkıcı duyguyu olağan savunma mekanizmalarıyla geçiştiremeyen ego, çoğu kez bireyin uyum yeteneğini bozar nitelikte bazı savunma önlemlerine başvurur ve bunun sonucu nevroitik belirtiler ortaya çıkar.

Freud'a göre nevroitik kaygı 3 biçimde görülebilir (Geçtan, 2004: 53–54):

i) **Bağlantısız Kaygı:** O anda ortaya çıkabilecek herhangi bir duruma bağlanmaya hazır, genel bir kaygı durumudur; bu kaygıyı yaşayan bireyde sürekli bir kaygı ve karamsarlık gözlenmektedir.

ii) Fobik Kaygı: Belirli bir nesneye ya da duruma karşı duyulan yoğun korku halidir. Dışarıdan gözlemleyen biri için tepkinin yoğunluğu tehlikeli olduğu var sayılan durumla orantısızdır. Birçok fobi yetişkin yaşamda oluşmakta, ancak karanlık, gök gürültüsü ve bazı hayvanlarda korkma, çocukluktan başlayarak süregelmektedir.

iii) Panik (kaygı nöbeti): Korku gösterilen ya da tehlikeli varsayılan durumla gösterilen tepki arasında hiçbir bağlantı yoktur. Genellikle birkaç saniyeden birkaç saate kadar sürebilen panik dönemleri biçiminde görülür. Ansızın ve tüm yoğunluğuyla ortaya çıkan bu nöbetlerde çarpıntı, soluk alma güçlüğü, aşırı terleme, bayılma duygusu ve baş dönmesi, yüz ve ellerde solukluk ve soğuma, göğüs ve mide bölgesinde yoğun bir ağırlık duygusu ve ölüme yaklaşıyor muyuşasına korkutan bir duygu yaşanır.

Freud, çocuklukta dört farklı kaygı türünü tanımlamıştır. Birinci kaygı, kaygı türlerinin en altında, derinlerde yer alan objeyi kaybetme endişesidir. Yani burada çocuğun korktuğu şey, onun ihtiyaçlarını giderecek kimsenin çevresinde olmamasıdır. İkinci kaygı, objenin sevgisini kaybetme korkusu sonucunda oluşan kaygıdır. Burada sevgi ihtiyacını karşılayacak kimsenin kalmaması kaygıyla sonuçlanmaktadır. Üçüncüsü ise fallik dönemde ortaya çıkan nevrotik korkuların oluşturduğu kaygıdır. Bu fallik dönem kaygısı kız ve erkekte farklılık gösterir. Erkekte korku, penisi kaybetme veya onun zarar görmesi sonucu feminen duruma girmek, kızda ise penis nasılsa yok ama yine bir tekrar olup da onu kaybetme veya kadınsı gelişimin durdurulması şeklindedir. Dördüncüsü ise süper ego geliştikten sonra onun isteklerine uymama ve süper ego içindeki ideal düzeye ulaşamama kaygısıdır (Çevik ve Volkan, 1995: 47).

Rank ve Kaygı Kuramı

Rank, 1924'te yayımlanan Doğum Travması adlı yapıtında, döl yatağında geçen rahat bir dönemden sonra, birden çaba ve girişim gerektiren doğum sonrası koşullara geçişin çocukta yarattığı dehşetin, sonraki yaşamda en sağlıklı insanlarda bile sürekli var olan birincil anksiyetenin kökeni olduğunu savunmuştur. Rank'a göre bu sarsıcı olayı unutmama isteği evrensel niteliktedir ve bu nedenle tüm insanlar tüm insanlar dünyaya gelişlerinin ürkütücü izlerini bilinçdışı alana iterler. Rank bunu birincil baskı mekanizması olarak tanımlamıştır. Baskıya alınan birincil anksiyete sonraki yaşamda, döl yatağına dönme isteği ile bu dönüşün yine aynı acıyla sona ereceği korkusunun yarattığı çatışma sonucu çeşitli olaylarda yeniden yaşanır ve davranışlara etkisini sürdürür. Gelişim dönemlerinin geçişlerinde ve yetişkinlik süresince, "bireyin yaşamında yer alan değişikliklerde belirli bir durumu terk etme– ayrılık kaygısı", yeni bir amaca ulaşma çabasını ve yeni bir beraberlik kurma umudunu taşımaktadır (Geçtan, 2004: 205).

Adler: Kaygı ve Aşağılık Duygusu

Adler'e göre (1930), her insan yoğun eksiklik duyguları ile yaşamına başlamaktadır. Bu duygular, evrensel olup, herkeste vardır ve normal sayılmaktadır; bireyin ölümüne dek varlığını sürdürmektedir. Birçok kişi böyle bir duygunun varlığını kabul etmek istememekle birlikte, kendine ilişkin değerlendirmeler yaptığında eksiklik duygularıyla da yüzleşmektedir. Eksiklik duygusu, insanın kendisini yetersiz bir varlık olarak algılaması ve buna eşlik eden gerginlik ya da tedirginlik gibi olumsuz duygulardan oluşmaktadır. Adler'e göre (1963), ruhsal savunma düzeninin tek silahı olan aşağılık duygusu yeni doğan bir bebekte bile vardır. Aşağılık duygusu doğadaki tüm varlıklarda eksiklikten kurtulma çabası içinde sürekli bir gelişme ve üstünlük çabasına yol açmaktadır. Bu çabasının sonucunda insan, kendisini yaratmaya güdülenmektedir. Eksiklik duygularının bir karmaşaya

dönüşmesi durumu, söz konusu çabaları, abartılmış üstünlük çabalarına dönüştürerek bireyin uyumsuz davranışlar geliştirmesine neden olmaktadır (Çatalbaş, 2000: 30).

Jung: Kaygı ve Mantıkdışı Korkular

Jung (1964), kaygının, bireyin kolektif bilinç dışından gelen mantıkdışı güçler ve imajlar tarafından bilincinin saldırıya uğramasına gösterdiği tepki olduğunu savunmaktadır. Kaygı ortak bilinç dışının başat özelliklerinden gelen korkudur. İnsan doğarken bazı düşünme, hissetme, algılama ve davranış eğilimlerini de birlikte getirmektedir. Bu eğilimlerin ve gizli imgelerin gelişimi ve ifade edilme yolları bireyin kişisel yaşantıları tarafından biçimlenmektedir. Belirli bir nesneye karşı bireyin ortak bilinç dışından gelen bir eğilim, bir korkunun o insanda daha kolay yerleşmesine neden olabilir. Gizil eğilimlerin ortaya çıkması için, çok küçük bir uyaran bile çoğu kez yeterli olur (Çatalbaş, 2000: 30).

Horney: Kaygı ve Kişilik Eğilimlerinin Çatışması

Kaygı kavramının anlaşılabilmesinde en önemli katkılardan biri de kuşkusuz Karen Horney'den gelmiştir. Freud, kaygıyı daha çok içgüdüsel olarak açıklarken, Horney toplumsal ve kültürel etmenlere de yer vermiştir.

Horney, kaygının temelini insanın doğa güçleri ve ölüm karşısındaki çaresizlik duygusunda görür.

Horney'e göre, çocuk doğduğu andan itibaren yabancı, düşman bir dünya karşısında yalnız, çaresizdir; bu durumda duyduğu kaygı temel kaygıdır. Temel kaygı, kişiliğin bütünlüğü üzerinde, çocukluk döneminden itibaren etkilidir. Aile ve çevrenin ilgisiz, soğuk, yetersiz, dengesiz davranması sonucu, çocukta çevreye karşı

saldırgan ve düşmanca duygular oluşur. Temel kaygıdan kurtulmak için sevgi, boyun eğme, içe dönme, güç elde etme gibi davranış biçimleri ortaya çıkar (Köknel, 2005: 124–125).

Horney'e göre korku, bir insanın karşılaştığı tehlike ile orantılı bir duygudur, kaygıda ise orantısız, imgesel bir tehlikeye karşı geliştirilen bir tepki söz konusudur. Korkuyu yaratan tehlike açık ve nesnel; kaygıyı yaratan tehlike gizli ve öznel. Kaygının özellikleri (Horney, 1937: 34–57):

1. Ortalama insan kaygının yaşamındaki önemini çok az farkında olurken, nevrotik insanların çoğu kaygılarının farkındadır. Ancak belirtileri kişiden kişiye değişir.

2. Kaygı, yaygın olabilir ve nöbetler şeklinde ortaya çıkabilir.

3. Kaygı, insanın bilincinin dışında yaşanabilir ve davranışların en önemli belirleyicilerinden biri olarak sürekli etkinlik gösterebilmektedir.

4. Kaygı, bireyin yaşayabileceği en katlanılmaz duygulardan biri olduğundan birey, kaygıdan kaçabilmek için her yola başvurabilmektedir.

5. Kaygı, mantık dışı bir özellik taşır ve insanlar için katlanılması zor bir durum yaratmaktadır.

Horney, kaygıya ilişkin görüşleri açısından Freud'la aşağıdaki noktalarda ayrılır (Geçtan, 2004: 236):

Freud'a göre kaygı içgüdüsel dürtülerimizle duyduğumuz korku sonucu oluşmaktadır. Kaygıda en önemli öge, dışa vurulduğunda toplum tarafından onaylanmayacağı varsayılan cinsel dürtüler ve özellikle Oedipus karmaşasının çözümlenememiş olmasının yarattığı duygulardır. Yetişkin insanın kaygısı çocukluk kaygısının bir tekrarı ve yeniden yaşanmasıdır. Horney'e göre ise kaygı, baskı altına alınmış dürtülerimize karşı duyulan korkudan kaynaklanmaktadır. Cinsellik özgün

bir kaygı kaynağı değildir. Kaygının, dışarıya boşaldığında birey için tehlike yaratabilecek dürtülerden kaynaklandığı doğru olmakla birlikte, cinsel dürtülerin tehlikeli var sayılması bireyin içinde yaşadığı kültürün değer yargılarına göre değişmektedir. Bu dürtüler, toplumun yasakladığı yerde tehlike olarak algılanmaktadır. Çocukluk yıllarının kaygıları sonraki kaygılar zincirine bir temel oluşturmaktadır. Ancak, kaygı tümüyle çocukluk yıllarına ait bir tepki değildir.

Sullivan: Kaygı ve Kişilerarası İlişkilerde Onaylanmama Korkuları

Sullivan, kaygının insanın aksak yaşantıları sonucu kendisine ilişkin geliştirdiği yanlış görüşler, bu insanın bir kısır döngü içinde sıkışmasına ve uygunsuz durumlara düşmesine yol açmaktadır. Bunun sonucunda birey, açık düşünebilme, doğru algılayabilme ve uygun davranabilmesine engel olan kaygı içine gömülmektedir. Yoğun kaygı sonucunda birey, sürekli olumsuz durumlar içine düşer ve yolunu bulamaz. Sullivan'a göre kaygının oluşumuna etki eden iki etmen vardır (Geçtan, 2004: 266):

1. Bireyin ilişkileri: Çocuğun ana babası, öğretmenleri gibi yetişkinlerle ve yaşlılarıyla olan ilişkilerini içerir. Çocuğun yakın çevresinde kaygılı kişilerin varlığı, anne veya bakıcının sürekli incitici davranışlarda bulunması, reddedici ve küçük düşürücü tutumlar, çocuğun eğitilmesinde kullanılan ceza yöntemleri ve tutarsızlıklar çocukta kaygı ve güven duygularına ve kaygı ile baş edebilmek için gerekli olan savunma mekanizmalarını gerektirmemesine neden olmaktadır.

2. Çocuğun ilk toplumsallaşma deneyimlerinde karşılaştığı davranışlar: Çocuğun ilk toplumsallaşma deneyimlerinde, arkadaş ilişkilerinde karşılaştığı itici ve küçük düşürücü davranışlar, “aile içinde de benzer tepkilere maruz kalıyorsa” çocukta yıkıcı izler bırakmaktadır.

Varoluşçu Psikoloji ve Kaygı

Var oluşçuluk öğretisine göre evrende kendi varlığını kendisi yaratıp değerler edinen tek varlık insandır. İnsan kendi varlığını yarattığı için özgür ve sorumlu olmak zorundadır; bu sorumluluk nedeniyle bunalım, sıkıntı ve kaygı duyar. Varolma sorumluluğundan doğan bu kaygı ve sıkıntı, insanın temel davranış ve eylem gücünü oluşturur. İnsan doğduğu gibi öleceğini de bilir ve ölümün kaçınılmazlığı ile hiçlik duygusu yaşar. Söz konusu bunalım, insanı anlamlı bir biçimde yaşayıp yaşamadığı konusunda kaygılandırır (Hall ve Lindzey, 1970. Akt: Çatalbaş, 2003: 37).

İnsancı Psikoloji ve Kaygı

İnsancı psikolojiye göre kaygı nedeni bilinmeyen fenomenolojik bir huzursuzluk, tedirginlik ve gerilim durumudur. Benlik kavramı ve yaşantılar arasında büyük bir farklılık oluştuğunda, sürekli artan zorluklara karşı organizma bir savunma tepkisi gösterir. Kaygı, söz konusu uyumsuzluğun bilincine varma olasılığına karşı, organizmanın geliştirdiği ve bireyin benlik kavramında değişim yapması ile sonuçlanan bir tepkidir.

Öğrenme Kuramları

Davranışçı Psikoloji ve Kaygı

Davranışçılara göre kaygı, doğuştan var olan cezadan kaçma eğilimi üzerinde temellenmektedir ve öğrenilmiş bir güdüdür. Kaygı, belirli bir ceza uyarısına bağlı olarak başlamaktadır. Korku tepkisi yeterince güçlü ise, bu korku

kendisini yaratan orijinal uyarana benzer durumlara ya da nesnelere genellenebilir. Kaygı, aynı zamanda bir çatışmanın sonucunda da oluşabilmektedir. Bireyin iki karşıt güdü ile karşılaştığı çatışma durumu, onda kaygıya neden olmaktadır. Kaygı eğilimi, yaşamın ilk yıllarında yaşanan şiddetli çatışmaların sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Lewitt, 1967: Akt: Çatalbaş, 1999: 38).

Tepkisel Koşullanma ve Kaygı

Watson ve Morgan kaygı ve korku konusunda yeni bir görüş geliştirmişlerdir. Pavlov'un klasik koşullanmasından etkilenerek, Watson ve Morgan kaygının koşullu bir tepki olduğunu ileri sürmüşlerdir. Koşulsuz uyarılar oluşturabilirler; örneğin korku uyandıran bir nesne görünümü otonomik aktivitede bir değişiklik yaratır. Eğer koşullu bir uyarıcı, koşulsuz bir uyarı ile sık olarak etkileşirse, koşullu bir tepki olarak kaygı ortaya çıkarır bir hale gelir (Ceyhun ve Ceyhun, 1994: 10).

Bilişsel Kuramlar ve Kaygı

Bilişsel kuram üç varsayıma dayanır:

1. Zarar geleceği beklentisi kaygı yaratır.
2. Zarar geleceği beklentisi öğrenilmiştir.
3. Gelebilecek zararın doğurduğu kaygı zarar ile doğru orantılı değildir.

Bireyin belli durumların tehlikeli olacağı ve zarar getirebileceğini öğrenip, tehlikeli beklemesi onda kaygıya yol açar. Bu durumu aşağıdaki şekildeki gibi görülmektedir:

Şekil 2: Tehlike ve Kaygı İlişkisi

Başlangıç Noktası → Zarar geleceği beklentisi → Kaygı

Birey zarar geleceği durumu ne kadar yoğun yaşarsa kaygısı da o denli şiddetli olur. Kaygıda düşünmenin zamansal niteliği büyük ölçüde gelecek olaylar, durumlar, olasılıklar ve sonuçlarla bağlantılıdır. Bireyin sürekli olarak çevrenin kendisiyle ilgili ne düşündüğünü sorgulaması da kaygının bir nedenidir (Ceyhun ve Ceyhun, 1994: 13).

Sosyal Öğrenme ve Sosyal Bilişsel Kuram–Kaygı

Bandura'ya göre korkunun gelişimi şöyledir: Kaçınma yaşantısı kişisel veya genel olsun getirdiği olumsuz sonuçlar kontrol edilemez. Kaçınma yaşantısının getirdiği tehdit bireyde uyarılmışlık hali yaratır ve savunma mekanizmaları ortaya çıkar. Birey bunu kullanarak hoş olmayan sonuçları engelleyebilir ve korku ortadan kalkar. Birey bir kere kendini koruyucu davranış geliştirdikten sonra tehlike yaratan durumlarda korkuyu yaşamadan bunları ortaya çıkararak kendini korur (Ceyhun ve Ceyhun, 1994: 14).

Gelişim Kuramları ve Kaygı

Bowlby, kaygıya temel olarak iç dürtülerin önemi üzerinde durmaktadır. Kaygı ayrılmaya verilen yanıtın doğuştan programlanmış parçasıdır. Bowlby, bebekte bağlılığın onun gereksinimlerine ve dürtülerine bağlı olmadığını, belirli davranış sistemlerinin harekete geçmesi sonucu olduğunu ifade eder. Ona göre bağlılığı, annenin bebeğe davranışı ve çevresel etkenler ortaya çıkarmaktadır. Dokuz

ve on sekizinci aylarda süt emme, ağlama, gülme, emekleme çocuğun anneye yakınlığını gösteren davranışlardır. On sekizinci aydan itibaren bağlılık yoğunluğunu kaybeder bu durumsa çocuğun dış dünyayla olan ilişkisini etkiler. Örneğin, bebek maymunlara anneden ayrıldıkları anda onları korkutan herhangi bir ses verilirse anneye daha çok bağlanmakta ve bunun yoğunluğu daha fazla olmaktadır. Erken dönemde yaşanan ayrılmalar ve cezalandırma, bağlılığın yoğunluğunu arttırır. Bowlby, ocukta üç yaş civarında bağlılığın azalsa da bütün yaşam boyunca önemli olduğunu dşunmektedir (Ceyhun ve Ceyhun, 1994: 8).

Bowlby, bağlılık duygusallık ilişkisini şu şekilde açıklamıştır: Hiçbir davranıştaki duygu, bağlılıkta ortaya çıkan kadar yoğun değildir. Çocuğun bağlılık yaşadığı nesneye kolay ulaşabilmesi ve yakın olması onda güvenliği doğurmaktadır. Kaybetme tehlikesi kaygıyı doğurur, gerçek kayıp karşısında üzüntü yaşanır ve ikisi birlikte olduğunda öfke ortaya çıkar. Bowlby, kaygıyı korkunun bir parçası olarak görmektedir (Ceyhun ve Ceyhun, 1994: 8).

Kaygıyı Kültürel Açıdan Yorumlayan Kuramlar

Yaşamın kültürel örüntüsü içinde bireylerde meydana gelen ve kaygı ile sonuçlanan değişimlere yer veren kuramcılar Fromm Tawner ve Kardiner'dir.

Fromm: Modern Kültürde Bireysel Yabancılaşma

Fromm'a göre kişilik gelişmesinde toplumsallaşma ve kültürlenme etkili olup, karakter yapısı bu etkilerin zmlenmesine dayanmaktadır. Kaygının kaynağında ise, insanın çaresizliği ve çevreye yabancılaşması bulunmaktadır. Kaygı, insanın yalnız kalma korkusunun sonucu ortaya çıkmaktadır. Bireyselleşen birey, giderek yalnızlaşmakta bu durum ise bireyde çaresizlik ve kaygı duygularına neden olmaktadır. İnsan bireyleştiği zaman dünyanın çeşitli tehlikeleri ile karşı karşıya ve

tek başına kalmaktadır. Yalnızlığın getirdiği kaygılardan kaçmak için, birey boyun eğmeyi ya da sevgi ve yaratıcılığı seçmektedir (Köknel, 1998: 122–123).

Durumluk – Sürekli Kaygı Kuramı

Kaygının durumluk ve sürekli kaygı olarak ilk ayrımı Cattell (1966) tarafından yapılmış ve son yıllarda Spielberger bu konu üzerinde ayrıntılı olarak durmuştur. Spielberger kaygı sürecinde kısmen sabit bireysel farklılıkları sürekli, otonom sinir sisteminin faaliyetlerini arttıran ve gerginlik, korku gibi öznel bilinçli bir şekilde açıklanan duyguları da durumluk kaygı olarak açıklamıştır (Spielberger, 1976: 6).

Spielberger'e göre kaygı, genel olarak kendini iki şekilde göstermektedir (Başaran, 1975: 27):

1. Durumluk Kaygı: Bir süre çözülemeyen bir problem veya doyurulamayan bir gereksinme karşısında düşünülen kaygıdır. Bireyin içinde bulunduğu stresli koşullarda huzursuz, endişeli veya karamsar olması durumudur. Bu tür kaygı, bireyde tehlike ya da tehdit durumlarında, çevresel koşullar karşısında oluşan; problemler ortadan kalkınca ve gereksinme giderilince kendiliğinden ortadan kalkan tepkilerdir. Ancak bu tür kaygı devam ettiği süre ve bireyde yarattığı rahatsızlık bakımından önemlidir. Duruma bağlı kaygı o şartlar içinde yaşanmakta ve kişiyi zorlayan durumun bitişi ile birlikte kaygıya ilişkin belirtiler de ortadan kalkmaktadır. Bu kaygı türünde otonom sinir sisteminde ortaya çıkan uyarılma sonucunda terleme, kızarma, titreme ve sararma gibi fiziksel değişimler görülmektedir. Kaygı kısa süre devam eder ve insana fazla zarar vermeden kaybolur. Bu aslında her insanda zaman zaman görülen bir durumdur.

2. Sürekli Kaygı: İnsanın güvenliğini tehdit eden bir durumdan ve bir problemden dolayı ortaya çıkıp çok uzun süreli devam eden kaygıdır. Sürekli kaygı kişinin kaygı yaşantısına olan yatkınlığı ve kişiye ait bir vasıf olarak var olmakta ve çeşitli durumlarda daha fazla hissedilmekle birlikte hayatın bütününe kapsamaktadır. Bu tip kaygıda, içten kaynaklanan, kişinin huzursuzluk, karamsar olma, strese aşırı duyarlılık, endişe duyma, yaygın coşkusal tepkilerde bulunma eğilimi söz konusudur. Böyle bir kişide gerçek tehlike ile uyuşmayan tepkiler ortaya çıkmaktadır. Kişi, öz değerlerinin tehdit edildiğini düşünerek, içinde bulunduğu durumları stresli (zorlamalı)olarak yorumlamaktadır. Sürekli kaygı insanı etkisi altına alarak onun gittikçe uyumsuz hale gelmesine yol açmakta ve bireyin akıl sağlığının bozulmasına neden olmaktadır. Yüksek kaygılı bireylerin, sürekli kaygısı düşük bireylere oranla daha çabuk ve daha sık durumluk kaygı reaksiyonları göstermeleri beklenmektedir.

Durumluk kaygı, bireyin içinde bulunduğu stresli durumdan dolayı hissettiği kişiye has korkudur. Fizyolojik olarak da otonom sinir sisteminde meydana gelen bir uyarılma sonucunda terleme, sararma, kızarma ve titreme gibi fiziksel değişimler, bireyin gerilim ve huzursuzluk duygularının göstergeleridir. Stresin yoğun olduğu zamanlar durumluk kaygı seviyesinde yükselme, stres ortadan kalktığı zamanlarda ise düşme görülür (Öner ve Le Compte, 1983: 1).

Sürekli kaygı, bireyin kaygı yaşantısına olan yatkınlığıdır. Buna kişinin içinde bulunduğu durumları genellikle stresli olarak algılama ve ya stres olarak yorumlama eğilimi de denilebilir. Objektif kriterlere göre nötr olan durumların birey tarafından tehlikeli ve özünü tehdit edici olarak algılanması sonucu oluşan hoşnutsuzluk ve mutsuzluk duygusudur. Bu tür kaygı seviyesi yüksek olan bireylerin kolaylıkla incindikleri ve karamsarlığa büründükleri görülür. Bu bireyler incelendiklerinde durumluk kaygıyı da diğerlerinden daha sık ve daha yoğun yaşadıkları görülmüştür (Öner ve Le Compte, 1983: 2). Sürekli kaygıyı bir potansiyele benzetirsek, sürekli kaygının seviyesi bireyin ileride tehlikeli durumlarda yaşayabileceği durumluk kaygı düzeyinin şiddetini ve sıklığını belirlediğini

söyleyebiliriz. Araştırmalar da sürekli kaygı düzeyinin yüksekliğinin düşük olanlardan durumluk kaygı reaksiyonları göstermesinde daha sık ve çabuk rol oynadığını göstermektedir (Le Compte ve Öner, 1976: 53).

İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Türkiye’de Durumluk- Sürekli Kaygı Envanteri Kullanılarak Yapılmış Araştırmalar

Türkiye’de kaygı ile ilgili yapılan araştırmalar daha çok öğrenciler ve hastaların sınav ve gelecek kaygıları üzerine yoğunlaşmıştır (Büyükkaragöz ve ark., 1995; Pişkin, 1989; Baş: 1984).

1983 yılında Ege Üniversitesi Psikoloji Bölümü’nde Yüksek Lisans Tezi olarak yapılan çalışmada Bilgin, “Anne ve Ergenin Kaygı Düzeyinin Birbiri ile İlişkisi” konusunu ele almıştır.

1984 yılında Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü’nde Baş tarafından yapılan doktora tezinde “Grupla Psikolojik Danışmanın Bireylerin Kaygı ve Uyum Düzeyleri Üzerindeki Etkisi” incelenmiştir. İlgili çalışmada, kaygı düzeyleri farklı deney gruplarındaki bireylerin “grupla psikolojik danışmanın etkisi ile” kontrol grubundakilere oranla durumluk ve sürekli kaygı puanlarında önemli ölçüde azalma olduğu belirlenmiştir.

1985 yılında Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü’nde yapılan yüksek lisans ve tez çalışmasında Aytar, “Bir Grup Üniversite Öğrencisinde Yaşanan Olaylar, Depresyon ve Kaygı” konusunu ele almıştır.

Abacı (1986), üniversite öğrencileri üzerine yaptığı araştırmada durumluk ve sürekli kaygı düzeyi ile demokratik-otoriter-ilgisiz ana-baba tutumları arasındaki ilişkileri anlamlı bulmuştur.

“Ergenlikte Kimlik Statülerinin İncelenmesine İlişkin Kesitsel Bir Çalışma” Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümünde yüksek lisans tezi olarak Eryüksel (1987) tarafından hazırlanmıştır.

Akkoyun (1987), kendini gerçekleştirme engelleri, sürekli kaygı ve kendini gerçekleştirme değişkenlerini ele alarak, bunların birbirlerine etkilerini yarı deneysel bir modelle incelemiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, kendini gerçekleştirme engelleri arttıkça sürekli kaygı da artmakta ve kendini gerçekleştirme düzeyi düşmektedir. Kendini gerçekleştirme düzeyinin artması halinde ise, sürekli kaygı da azalmakta ve sürekli kaygı arttıkça kendini gerçekleştirme düzeyi düşmemektedir. Oysa kendini gerçekleştirme düzeyi arttıkça ve sürekli kaygı azaldıkça, kendini gerçekleştirme engelleri azalmaktadır.

Dökmen ve Akkoyun (1987) tarafından gerçekleştirilen “Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Problem Alanlarına Göre Sürekli Kaygı Düzeyleri” konulu araştırmada, öğrencilerin kendini gerçekleştirme engellerinin düzeyi arttıkça sürekli kaygı ile ilişkilerin de arttığı görülmektedir. Sürekli kaygı bakımından cinsiyet, bölüm, sınıflara göre anlamlı farklılığın olmadığı görülmektedir.

1989 yılında Pişkin tarafından gerçekleştirilen araştırmada, “Empati, Kaygı ve Çatışma Eğilimi Arasındaki İlişki” incelenmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, kaygı ve çatışma puanları arasında yüksek sayılabilecek pozitif bir ilişki vardır. Kaygı düzeyi yüksek kişilerin kişiler arası ilişkilerde yaşadıkları çatışmaların da yüksek olduğu, buna karşılık kaygı düzeyi düşük olanların kişiler arası iletişimde yaşadıkları çatışmaların da düşük olduğu görülmüştür. Deneklerin empatik eğilim ve kaygı puanları arasında negatif bir ilişki saptanmıştır. Bireylerin sürekli kaygı puanları ile çatışma eğilimi puanları arasında ise pozitif yönde ve yüksek sayılabilecek ilişki bulunmuştur.

Özyürek (1989), “Üniversite Öğrencilerinin Kişisel Bazı Nitelikleri İle Çeşitli Problemlerinin Kaygı Düzeylerine Etkisi” konulu yüksek lisans tez çalışmasında öğrencilerin kaygı düzeylerinin çeşitli problem alanlarından etkilendiğini ortaya koymuştur. Okul, gelecek, ev-aile, arkadaşlık, iş-yaşam ve sağlıkla ilgili problemleri yüksek olan üniversite öğrencilerinin durumluk ve sürekli kaygı puanlarının ortalamaları da yüksek çıkmıştır.

Ersanlı (1991) tarafından yapılan “Grupla Psikolojik Danışmanın Yetiştirme Yurdunda Bulunan Gençlerin Kaygı Düzeylerine Etkisi” konulu araştırmasını, Samsun Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu İl Sosyal Hizmetler Müdürlüğü Erkek Yetiştirme Yurdu’nda koruma altında bulunan 4–18 yaş arasındaki 88 denek üzerinde gerçekleştirmiştir. Araştırma bulgularına göre, grupla psikolojik danışma, yetiştirme yurdunda bulunan gençlerin durumluk ve sürekli kaygılarını azaltmada etkili olmuştur.

Ulaşanel (1991)’in “Anne Babaların Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeyleri ile Zihinsel Engelli Çocuğun Kişisel Uyum Düzeyi Arasındaki İlişkiler” konulu yüksek lisans tez çalışmasında anne ve babaların durumluk ve sürekli kaygı düzeyleri ile çocukların kişisel uyum düzeyleri arasında dikkat çekici bir ilişki olmadığı görülmüştür.

İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü’nde 2000 yılında Yüksek Lisans Tezi olarak yapılan çalışmada Beşikçi, “Otistik Olan ve Otistik Olmayan Normal Çocuklara Sahip Anne ve Babaların Kaygı Düzeyleri ve Aile Yapıları” konusunu ele almıştır. Çalışmada tanısı yeni konmuş otistik çocukların annelerinin depresyon düzeyi ile durumluk – sürekli kaygı düzeylerinin tanısı daha önce konmuş otistik çocukların annelerine göre daha yüksek olduğu, aynı zamanda otistik çocuk annelerinin otistik olmayan normal çocuklara sahip annelere göre depresyon düzeyleri ile durumluk – sürekli kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Otistik çocuk babaları arasında depresyon ve kaygı düzeyleri açısından anlamlı bir

farklılığın olmadığı görülmüş fakat otistik çocuk babalarının otistik olmayan normal çocuklara sahip babalara göre depresyon düzeyleri ile durumluk- sürekli kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Anne babalar arasında yapılan karşılaştırmada ise, tanısı önceden konmuş annelerin depresyon ve sürekli kaygı düzeylerinin babalara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Tanısı yeni konmuş annelerin sürekli kaygı düzeylerinin babalara göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Fırat (2000), yaptığı çalışmada, otistik ve zihinsel engelli çocukların annelerinin, kaygı, depresyon, aleksitimi ve genel psikolojik değerlendirmelerinin (ruhsal belirti) farklılık gösterip göstermediğini incelemiştir. Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı'na Mayıs 1996- Ağustos 1999 yılları arasında başvuran, otistik bozukluk ve zihinsel engelli tanısı almış 3-12 yaş grubu çocukların anneleri örneklem grubunu oluşturmuştur. Otistik ve zihinsel özürlü çocukların annelerine Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri uygulanmış ve Durumlu-Sürekli Kaygı ve Aleksitimi açısından gruplar arasında fark bulunmamıştır.

2003 yılında Alisinanoğlu ve Ulutaş'ın "Çocukların Kaygı Düzeyleri İle Annelerinin Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" konulu araştırmada çocukların sürekli kaygı düzeyini belirlemek için Spielberger'in 1973'te geliştirdiği "Trait anxiety scale for children ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek "Çocuklar İçin Sürekli Kaygı Envanteri" olarak Türkçe'ye uyarlanmıştır. Araştırmaya alınan annelerin kaygı düzeylerini ölçmek için ise "Trait Anxiety Scale" (Sürekli Kaygı Envanteri) kullanılmıştır. Bu araştırmada çocukların sürekli kaygı düzeyleri ile annelerinin sürekli kaygı düzeyleri arasında istatistiksel olarak önemli bir ilişkinin olduğu, anne yaşının sürekli kaygı puan ortalamalarında önemli bir farklılığa neden olduğu tespit edilmiştir.

Şirin ve arkadaşlarının (2003) yılında "Doğumhane Stajına Çıkan Öğrencilerin Durumluk-Sürekli Kaygı Düzeylerinin Belirlenmesi" konulu

araştırmasının sonuçlarına göre öğrencilerin durumluk kaygı düzeyleri stajın ilerlemesi ile birlikte azalırken; sürekli kaygı düzeylerinde bir değişme gözlenmemiştir. Araştırmaya katılan durumluk öğrencilerin staj öncesi-ortası ve staj sonrası kaygı düzeyleri arasında anlamlı fark elde edilmiştir. Staj öncesi, ortası ve sonrası durumluk kaygı düzeyleri arasında ise anlamlı fark elde edilememiştir. Doğumhane stajına başlamadan önce öğrencilerin durumluk kaygılarının yükseldiği sonucuna varılmıştır.

Çoban (2004), “Kampın Kaygı Üzerine Etkisi” konulu çalışmasında genç ve büyük bayan milli hentbolcularda bir haftalık kampın kaygı üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Araştırma, Antalya’da yapılan milli takım kampında, yaş ortalamaları $24 \pm 5,35$ olan 17 büyük bayan ve yaş ortalamaları $17,44 \pm 0,98$ olan 18 genç bayan toplam 35 bayan hentbolcu ile yapılmıştır. Elde edilen istatistiksel analizler sonucunda sadece durumluk kaygı da fark çıkmasının sebebi, testin kampın son günü yapılan müsabaka öncesi alınmış olmasından kaynaklanmış olabilir.

Yurt Dışında Durumluk- Sürekli Kaygı Envanteri ile Yapılan Araştırmalar

Robinson ve Baret (1987), ergen ve yetişkin babaların kaygı ve benlik tasarımları konusunda yaptıkları araştırmada, 24 evli olmayan (12 ergen ve 12 yetişkin) babadan oluşan bir örneklemeden elde ettikleri bulgulara göre, ergen babalarla yetişkin babalar arasında benlik tasarımı ve kaygı düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (Akt: Çatalbaş, 1999: 49).

Kaygı ile ilgili kültürlerarası çalışmalara baktığımızda ise Lynn (1978)’in 18 ülkede yaptığı bir çalışmada ekonomik yönden gelişmiş olan ülkelerde modern yaşamın getirdiği ve gittikçe artan stres sonucu insanların daha kaygılı ve nörotik oldukları görülmüştür (Akt: Albayrak: 1997: 23).

Kata (1976), İskandinav Ülkelerinden Danimarka, Finlandiya, Norveç ve İsveç'te Dünya Sağlık Teşkilatının kullandığı on maddelik bir ölçeğe göre ülke çapında kaygı seviyesini saptamaya çalışmıştır. Elde edilen sonuçlar eğitim seviyesi, gelir seviyesi, medeni durum, yaş ve cinsiyet gibi faktörlerin kaygı seviyesinde etkin rol oynadığını göstermiştir. (Akt: Albayrak: 1997: 23).

Türkiye’de Özerklik Kuramı ile İlgili Yapılan Araştırmalar

Sünbül ve arkadaşları (2003) yılında “Öğretmenlerin Psikolojik İhtiyaçları, Öğrencileri Motive Ve Kontrol Etme Düzeyleri” ile ilgili proje çalışmalarında, öğretmenlerin psikolojik doyum açısından en yüksek ortalamayı ilişki ve özerklik boyutundan elde ettikleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca öğretmenlerin branşlara göre özerklik ve yeterlik ihtiyacı puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuş; buna karşın ilişki ihtiyacı puanlarında bir fark bulunmamıştır.

Çelikkaleli ve Gündoğdu (2005) tarafından eğitim fakültesinde okumakta olan öğrencilerin temel psikolojik ihtiyaçlarının cinsiyet, okumakta oldukları programlar, yaşadıkları yer ve ebeveyn eğitim durumlarına göre değişip değişmediğini araştırmak amacı ile Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Psikolojik Danışma ve Rehberlik programı, Okul Öncesi Öğretmenliği, Sınıf Öğretmenliği, Fen Bilgisi Öğretmenliği ve Türkçe Öğretmenliği programlarının 1., 2. ve 3. sınıflarında okumakta olan toplam 380 (162 erkek, 218 kız) öğrenciye, Deci ve Ryan (2000) tarafından geliştirilen, Kesici, Üre ve ark. (2002) tarafından Türkçe’ye uyarlaması yapılan Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre; öğrencilerin özerklik ve ilişki psikolojik ihtiyaçları cinsiyetlere; aynı zamanda özerklik psikolojik ihtiyacı programlara ve annenin eğitim düzeyine göre değişirken; psikolojik ihtiyaçların sınıf, yaş, babanın eğitim düzeyi ve yaşadığı yere göre değişmediği bulunmuştur.

Bayraktar ve Kuru (2007)'nin "Güreş Hakemlerinin Psikolojik İhtiyaç Düzeylerinin İncelenmesi" konulu çalışmasında güreş hakemlerinin psikolojik ihtiyaç düzeyleri incelenmiştir. Bu araştırmaya Türkiye güreş federasyonuna bağlı 39 Uluslar arası, 32 Milli güreş hakemi katılmıştır. Anketler 2006–2007 sezonunda farklı müsabakalarda görev yapan hakemlere uygulanmıştır. Bu çalışmanın sonucuna göre milli hakemlerin uluslar arası hakemlere göre özerklik, yeterlik ve ilişki ihtiyaç düzeylerinin yüksek olduğu, hakemlik yılı değişkenine göre 4–13 yıl arasında olan hakemlerin 24–32 yıl arasında olan hakemlere göre özerklik, yeterlik ve ilişki ihtiyacının yüksek olduğu, yaş değişkenine göre 37–49 yaş arasında olan hakemlerin 50–61 yaş arasında olan hakemlere göre yeterlik ihtiyacının yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Yurt Dışında Özerklik Kuramı İle İlgili Yapılan Araştırmalar

Herjanic ve Reich (1982) tarafından yapılan bir araştırmada kendini yeterli ve özerk hisseden ebeveynlerin çocuklarına daha fazla özerklik desteği sağladıkları, onlara denetimli bir bakış açısı ya da davranışları sergilemek yerine duruma uygun tanımlanmış inançlar taşıdıkları bulunmuştur.

Özerklik kuramına dayalı olarak yürütülen bir çalışmada Reeve (1988) tarafından yapılmıştır. Özerk ve denetimli çalışanların işlerine ilgisi, iş doyumları ve kişisel tatminleri arasındaki ilişkiler karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Araştırma sonucunda özerk motivasyon algısının ve doyumunun işe yönelik ilgi, iş doyumunu ve bireysel tatmini olumlu yönde etkilediği bulunmuştur.

Grolnick, Ryan ve Deci (1991) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, çocukların ebeveyn katılımı ve özerklik desteği algılarının onların özerk davranışlarını anlamlı düzeyde yordadığını ortaya koymuştur.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araç ve teknikleri, bilgi toplama süreci, verilerin toplanması ve verilerin analizinde kullanılan istatistiksel yöntemlere yer verilmiştir.

Araştırma Modeli

Bu araştırma, tarama modelinde planlanmıştır. Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya ulaşmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir. İlişkisel tarama modelleri ise, iki ya da daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve / veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 1998: 79–81). Bu nedenle araştırmada, genel tarama modelinin bir alt türü olan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın çalışma evrenini 2006- 2007 öğretim yılı bahar döneminde Konya İlinde özel eğitim merkezlerine devam eden özel eğitime muhtaç çocukların anne ve babaları oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme Konya İli Meram İlçesi Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezleri'ne çocukları devam eden tesadüfî eleman örnekleme yoluyla seçilen 200 anne ve 200 baba toplam 400 ebeveyn alınmıştır. Geçersiz kâğıtlar elendikten sonra, örneklem grubu 152 baba, 168 anne olmak üzere

toplam 320 ebeveynden oluşmuştur. Araştırmada, üstün yetenekli ve öğrenme güçlüğü yaşayan öğrenci velileri kapsam dışında tutulmuştur.

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

1. Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği

Deci ve Ryan (2000) tarafından geliştirilen, Kesici, Üre ve Ark. (2002) tarafından Türkçe'ye uyarlaması yapılan Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği; 21 maddeden oluşan ve Çok Doğru (5), Doğru Değil (4), Biraz Doğru (3), Doğru (2) ve Hiç Doğru Değil (1) arasında değişen 5 dereceli Liket tipi bir ölçektir. Ölçek; Özerklik İhtiyacı, Yeterlik İhtiyacı ve İlişki İhtiyacı olmak üzere üç alt ölçekten oluşmaktadır.

Güvenirlilik ve geçerlik analizleri yapılmış olan ölçeğin alt boyutlarına göre ortaya çıkan madde dağılımları aşağıda verilmiştir (Kesici, 2003):

Özerklik İhtiyacı: 1, 4, 8, 11, 14, 17, 20. maddeler. (4, 11, 20 ters ifade)

Yeterlik İhtiyacı: 3, 5, 10, 13, 15, 19. maddeler. (3, 15, 19 ters ifade)

İlişki İhtiyacı: 2, 6, 7, 9, 12, 16, 18, 21. maddeler. (7, 16, 18 ters ifade)

Kuramsal olarak her bir madde için puanlama 1 ile 5 arasında değiştiği için ölçeğin özerklik alt boyutundan toplam puan en yüksek 35, en düşük 7'dir. Puan arttıkça birey daha fazla özerklik ihtiyacı hissettiği kabul edilmektedir. Yeterlik ihtiyacı alt boyutunda toplam puan en yüksek 30, en düşük 6'dir. İlişki ihtiyacı alt boyutunda toplam puan en yüksek 40, en düşük 8'dir. Bireylerin alt ölçeklerden aldıkları puanlar arttıkça, o psikolojik ihtiyacı diğer ihtiyaçlara göre daha az

hissettiği kabul edilmektedir. Ayrıca ölçekte cinsiyet, ana-baba öğretim durumları ve aylık gelirleri gibi değişkenleri içeren bir bilgi formu oluşturulmuştur.

Ölçeğin Cronbach- Alpa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmış ve tüm ölçek için .76 bulunmuştur. Bu araştırma kapsamında toplanan veriler ile iç tutarlık katsayısı hesaplanmış ve ilişki ihtiyacı .73 olarak bulunmuştur.

2. Durumluk / Sürekli Kaygı Envanteri

Türkçe'ye adaptasyonu Le Compte ve Öner (1976) tarafından yapılan Durumluk/Sürekli Kaygı Envanteri, lise öğrencilerinin ve yetişkinlerin kaygı düzeylerini ölçme amacı ile kullanılan ve toplam 40 maddeden oluşan bir envanterdir. Kaygının iki boyutunu ölçen iki ayrı ölçekten meydana gelmiştir:

1. Durumluk Kaygı Ölçeği (State Anxiety Scale): Durumluk kaygı, durumdan duruma yoğunluğu değişen, sürekli olmayan durumlara bireyin gösterdiği geçici duygusal reaksiyonlardır. Bireyin stres yaratan durumu tehdit edici olarak algıladığı durumlarda “durumluk kaygı” düzeyi yüksek, bu tehlikenin tehdit edici olarak algılanmadığı durumlarda düşük olmaktadır. Bireyin durumluk, yani o anda içinde bulunduğu kaygı düzeyini ölçmektedir. Koşulların yarattığı anlık gerilim, endişe ve heyecan tepkisinin yoğunluğu zamanla artar ya da azalır. Bireyler ölçekteki maddelere o andaki duygularının şiddet derecesine göre yanıt vermektedir. Örneğin, “Kendimi rahat hissediyorum” gibi. Durumluk kaygı ölçeği buna benzer 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçekteki maddeler şiddet derecesine göre, (1) Hemen hiç, (2) Biraz, (3) Oldukça (4) Tamamiyle gibi dört seçenekten biri işaretlenerek cevaplandırılmaktadır.

2. Sürekli Kaygı Ölçeği (Trait Anxiety Scale): Sürekli kaygı, stres yaratan durumun tehlikeli ya da tehdit edici olarak algılanması ve bu tehditlere karşı durumluk duygusal reaksiyonların frekansının ve yoğunluğunun artması ve süreklilik

kazanmasıdır. Sürekli kaygısı yüksek olan bireyler, düşük olanlara göre stres yaratan durumları daha çok tehlikeli ve ya tehdit edici olarak algılama ve daha yoğun durumluk kaygı reaksiyonları ile tepkide bulunma eğilimindedir. Sürekli kaygı ölçeği, bireyin içinde bulunduğu objektif ölçütlere göre nötr olan durumların çoğunu genellikle tehdit edici ve stresli olarak görme, algılama ve yorumlama eğiliminin olup olmadığını ölçmektedir. Bireyler ölçekteki maddelere genel olarak hissettiği duygularının sıklık derecesine göre yanıt verirler. Örneğin, “Kendimi üzüntülü hissederim” gibi. Sürekli kaygı ölçeğinde 20 madde bulunmaktadır. Bireyler maddeleri sıklık derecesine göre, (1) Pek az, (2) Bazen, (3) Çoğu Zaman, (4) Hemen Her Zaman gibi seçeneklerden birini işaretleyerek cevaplandırmaktadırlar.

Her iki ölçeğin cevaplandırılması sırasında bir zaman kısıtlaması konmamıştır. Denekler 20–25 dakikada iki ölçeği cevaplandırmaktadırlar. Puanlama, her iki ölçekte seçeneklerin 1–4 gibi sayısal ağırlık değerleri toplanarak elde edilmektedir. Ölçeğin her birinden elde edilen toplam puanın değeri 20–80 arasında değişmektedir. Puanın yüksek olması kaygı düzeyinin yüksek olduğuna işaret eder.

Verilerin Toplanması Süreci

Araştırma sürecinin başında konuyla ilgili literatür taramaları yapılmıştır. Literatür taramalarından elde edilen bilgiler sonucunda, tez danışmanının da önerileri doğrultusunda araştırmanın modeli ve içeriği konusunda karar verilmiş ve uygulama aşamasına geçilmiştir.

Araştırma, 2007 yılında, Konya ili Meram ilçesi özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine devam eden çocukların anne ve babaları üzerine yapılmıştır.

Verilerin elde edilmesinde, ebeveynlerin psikolojik ilişki ihtiyacını ölçmek için Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği, kaygı düzeylerini ölçmek için ise Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanteri kullanılmıştır.

Görüşmeler ve ailelere envanterlerin uygulanması için özel eğitim merkezleri yönetimlerinden izin alınmıştır. Envanterlerin nasıl uygulanacağına ilişkin bilgiler verilmiştir. Uygulamalarda özel eğitim merkezlerine devam eden çocukların anne ve babalarına çoğu kez bire bir görüşme tarzında envanterler uygulanmıştır. Görüşmede esnasında envanterler kontrol edilerek boş bırakılmış maddelerin tamamlanması istenmiştir. İşyerlerinde mesailerinin başında olan babalar için ise envanterler merkez sahiplerinin izni ve yardımları ile evlere gönderilmiş, çalışmaların önemi hakkında gerekli bilgilendirmeler yapılmıştır.

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Verilerin toplanması işlemleri tamamlandıktan sonra, envanterler puanlanmıştır. Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanteri, Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği Formu'ndan elde edilen veriler bilgisayarda kodlanmış ve istatistiksel analizleri yapılmıştır. Verilerin çözümlemesinde anne babaların puanlarının aritmetik ortalamaları ve standart sapma değerlerinin hesaplanması yoluna gidilmiş; anne babaların puan ortalamalarının arasındaki farkların anlamlı olup olmadığını saptamak amacıyla t – testi kullanılmıştır. Hata payı olarak 0.05 alınmıştır. Temel Psikolojik İhtiyaçlar ile Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanteri puanları arasındaki ilişki Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı ile hesaplanmıştır.

BÖLÜM IV

BULGULAR

Bu bölümde, özel eğitime muhtaç çocukların anne ve babalarının kaygı düzeyleri ve psikolojik ilişki ihtiyaçlarının cinsiyet, gelir ve öğrenim durumuna göre farklılık gösterip göstermediği, psikolojik gereksinimler ile kaygı düzeyleri arasında anlamlı ilişki olup olmadığı konusunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Anne ve babaların alt ölçeklerden aldıkları puanların aritmetik ortalamaları, standart sapmaları, ortalamalar arası farkın anlamlı olup olmadığını test etmek üzere kullanılan t testi sonuçları ve psikolojik gereksinimler ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkiler tablolar halinde sunulmuştur.

1. Cinsiyet Değişkenine Göre Anne-Babaların Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeylerine İlişkin Bulgular: Araştırmanın birinci alt problemi “ Durumluk Ve Sürekli Kaygı Düzeyi Yönünden Anne ve Babalar Arasında Anlamlı Bir İlişki Var mıdır?” şeklinde ifade edilmişti. Durumluk ve sürekli kaygı ölçeklerinden alınan puanlarda anne ve babaların puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığı t testi ile yoklanmıştır. Uygulanan istatistiksel analizler sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

Tablo 2: Cinsiyet Değişkenine Göre Anne-Babaların Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeyleri t Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	t değeri	P-değeri
Durumluk Kaygı	Kadın	171	42,67	9,51	2,210	0,028
	Erkek	148	40,25	9,97		p<0,05 Anlamlı
Sürekli Kaygı	Kadın	171	48,21	8,09	5,304	0,000
	Erkek	148	43,37	8,16		p<0,05 Anlamlı

Tablo 2 incelendiğinde kadınların durumluk kaygı puan ortalaması 42,67 erkeklerin puan ortalaması ise 40,25 olarak hesaplanmıştır. Yapılan istatistiksel analiz sonucunda elde edilen t değeri 2,210 ve p değeri ise 0,028 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre cinsiyet değişkeni açısından kadınların durumluk kaygı düzeyleri erkeklerden anlamlı düzeyde yüksektir. Tablo 2'den elde edilen diğer bir sonuç ise kadınların sürekli kaygı düzeyleri ile erkeklerin sürekli kaygı düzeyleri arasında anlamlı düzeyde farklılık saptanmasıdır. Kadınların sürekli kaygı düzeyleri erkeklerden anlamlı düzeyde yüksektir (p<0,05). Bu sonuçlar özürlü çocuğa sahip annelerin özürlü çocuğa sahip babalardan daha fazla durumluk ve sürekli kaygı yaşadıkları sonucunu ortaya çıkarmıştır.

2. Cinsiyet Değişkenine Göre Anne-Babaların Temel Psikolojik İhtiyaçlar İlişki İhtiyacı Alt Boyutuna İlişkin Bulgular: Araştırmanın ikinci alt problemi “Temel Psikolojik İlişki İhtiyacı Yönünden Anne ve Babalar Arasında Anlamlı Bir İlişki Var mıdır?” şeklinde ifade edilmişti. Uygulanan istatistiksel analizler sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

Tablo 3: Cinsiyet Değişkenine Göre Anne-Babaların Temel Psikolojik İhtiyaçlar İlişki İhtiyacı Alt Boyutu t Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	t değeri	P-değeri
İlişki İhtiyacı	Kadın	171	29,28	4,71	-0,539	0,590
	Erkek	148	29,56	4,36		p>0,05
						Anlamsız

Tablo 3’de görüldüğü gibi kadınların temel psikolojik ihtiyaçlardan ilişki ihtiyacı puan ortalaması 29,28 erkeklerin puan ortalaması ise 29,56’dır. Uygulanan istatistiksel analizler sonucunda, iki puan ortalaması arasında anlamlı düzeyde bir farklılaşma bulunmamıştır (p>0,05).

3. Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Durumluk Kaygı ve Sürekli Kaygı Düzeylerine İlişkin Bulgular: Araştırmanın üçüncü alt problemi “Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Durumluk Kaygı ve Sürekli Kaygı Düzeylerinde Farklılık Var mıdır” şeklinde ifade edilmişti. Uygulanan istatistiksel analizler sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

Tablo 4: Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Durumluk Kaygı ve Sürekli Kaygı N, X ve Ss Değerleri

	Öğrenim Durumu	N	$\bar{X}$	Ss
Durumluk Kaygı	İlköğretim	189	42,23	10,21
	Ortaöğretim	94	40,90	9,28
	Yükseköğretim	36	39,61	8,60
Sürekli Kaygı	İlköğretim	189	47,63	8,41
	Ortaöğretim	94	44,31	8,02
	Yükseköğretim	36	41,52	7,61

Tablo 4 incelendiğinde özürlü çocuğa sahip anne-babaların durumluk kaygı puan ortalamaları öğrenim durumu değişkenine göre ilköğretim mezunu olanların 42,23; ortaöğretim 40,90 ve yükseköğretim ise 39,61 olarak hesaplanmıştır. Anne-babaların sürekli kaygı puan ortalamaları ise sırasıyla ilköğretim 47,63; ortaöğretim 44,31 ve yükseköğretim mezunu olanların ise 41,52'dir. Bu puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık olup olmadığını saptamak için yapılan varyans analizi sonuçları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5: Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Durumluk Kaygı ve Sürekli Kaygı Puanlarına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Varyans Kaynağı	KT	Sd	KO	F	P-değeri
Durumluk Kaygı	Gruplar Arasında	264,017	2	132,009	1,381	0,253
	Gruplar İçinde	30216,980	316	95,623		p>0,05
	Toplam	30480,997	318			Anlamsız
Sürekli Kaygı	Gruplar Arasında	1490,479	2	745,240	11,042	0,000
	Gruplar İçinde	21327,207	316	67,491		P<0,05
	Toplam	22817,687	318			Anlamlı

Öğrenim durumu değişkenine göre yapılan varyans analizi sonucunda anne-babaların durumluk kaygı F değeri 1,381 ve p değeri ise 0,253 olarak bulunmuştur. Bu sonuç 0,05 düzeyinde anlamlı değildir (p>0,05). Sürekli kaygı düzeyinde ise F değeri 11,042 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç 0,05 düzeyinde anlamlıdır (p<0,05). Sürekli kaygı düzeyinde ortaya çıkan bu farklılaşmanın kaynağını belirlemek amacıyla Tukey testi yapılmış sonuçlar tablo 6'de verilmiştir.

Tablo 6: Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Durumluk Kaygı ve Sürekli Kaygı Tukey Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Öğrenim Durumu (I)	Öğrenim Durumu (II)	Ortalamalar Arası Fark	Standart Hata	P
Durumluk Kaygı	İlköğretim	Ortaöğretim	1,3338	1,2342	0,526
		Yükseköğretim	2,6270	1,7782	0,302
	Ortaöğretim	Yükseköğretim	1,2931	1,9166	0,778
Sürekli Kaygı	İlköğretim	Ortaöğretim	3,3158	1,0369	0,004
		Yükseköğretim	6,1071	1,4939	0,000
	Ortaöğretim	Yükseköğretim	2,7914	1,6102	0,193

Tablo 6'deki Tukey testi sonuçları incelendiğinde ilköğretim mezunu olan anne-babaların sürekli kaygı puan ortalamaları ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu olan anne-babaların puan ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksektir. Ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu olan anne-babaların sürekli kaygı puan ortalamaları arasında ise anlamlı düzeyde bir farklılaşma bulunmamıştır.

4. Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Temel Psikolojik İhtiyaçlar İlişki İhtiyacı Alt Boyutuna İlişkin Bulgular: Araştırmanın dördüncü alt problemi “Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Temel Psikolojik İlişki İhtiyacı Düzeylerinde Farklılık Var mıdır?” şeklinde ifade edilmişti.

Uygulanan istatistiksel analizler sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

Tablo 7: Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Temel Psikolojik İhtiyaçlar İlişki İhtiyacı Alt Boyutu N, X ve Ss Değerleri

	Öğrenim Durumu	N	$\bar{X}$	SS
İlişki İhtiyacı	İlköğretim	189	28,86	4,39
	Ortaöğretim	94	29,79	4,84
	Yükseköğretim	36	31,27	4,06

Tablo 7 incelendiğinde özürlü çocuğa sahip anne-babaların ilişki ihtiyacı puan ortalamaları öğrenim durumu değişkenine göre ilköğretim mezunu olanların 28,86; ortaöğretim 29,79 ve yükseköğretim mezunlarının ise 31,27 olarak hesaplanmıştır. Bu puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık olup olmadığını saptamak için yapılan varyans analizi sonuçları tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Temel Psikolojik İhtiyaçlar İlişki İhtiyacı Alt Boyutuna İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Varyans Kaynağı	KT	Sd	KO	F	P-değeri
İlişki İhtiyacı	Gruplar Arasında	195,304	2	97,652	4,831	0,009
	Gruplar İçinde	6388,075	316	20,215		p<0,05
	Toplam	6583,379	318			Anlamlı

Tablo 8’da görüldüğü gibi öğrenim durumu değişkenine göre yapılan varyans analizi sonucunda anne-babaların ilişki ihtiyacı F değeri 4,831 ve p değeri ise 0,009 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde bir farklılaşma saptanmıştır, farklılaşmanın kaynağını belirlemek amacıyla Tukey testi yapılmış sonuçlar tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9: Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Temel Psikolojik İhtiyaçlar İlişki İhtiyacı Alt Boyutuna Ait Tukey Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Öğrenim Durumu(I)	Öğrenim Durumu (II)	Ort.lar Arası Fark	Standart Hata	P
İlişki İhtiyacı	İlköğretim	Ortaöğretim	-,9301	,5675	0,229
		Yükseköğretim	-2,4101	,8176	0,009
	Ortaöğretim	Yükseköğretim	-1,4799	,8812	0,213

Tablo 9 incelendiğinde yükseköğretim mezunu olan anne-babaların ilişki ihtiyacı puan ortalaması ilköğretim mezunu olan anne-babaların ilişki ihtiyacı puan ortalamasından anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir. Diğer karşılaştırmalarda ise anne-babaların eğitim durumuna göre ilişki ihtiyacı puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde bir farklılaşma bulunmamıştır.

5. Aylık Gelir Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Durumluk Kaygı ve Sürekli Kaygı Düzeyleri: Araştırmanın beşinci alt problemi “Aylık Gelir Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Durumluk Kaygı ve Sürekli Kaygı Düzeylerinde Farklılık Var mıdır? ” şeklinde ifade edilmişti. Uygulanan istatistiksel analizler sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

Tablo 10: Aylık Gelir Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Durumluk Kaygı ve Sürekli Kaygı N, X ve Ss Değerleri

	Aylık Gelir Durumu	N	$\bar{X}$	Ss
Durumluk Kaygı	0–500 YTL	185	43,37	10,32
	501–1000 YTL	97	39,06	7,96
	1001 ve üzeri	37	38,94	9,58
Sürekli Kaygı	0–500 YTL	185	48,07	8,55
	501–1000 YTL	97	43,51	7,40
	1001 ve üzeri	37	41,89	7,60

Tablo 10’da görüldüğü gibi özürlü çocuğa sahip anne-babaların aylık gelir durumu değişkenine göre durumluk kaygı puan ortalamaları 0–500 YTL olanların 43,37; aylık geliri 501–1000 YTL arasında olanların durumluk kaygı puan ortalamaları 39,06 ve aylık geliri 1001-üzeri olanların durumluk kaygı puan ortalaması ise 38,94 olarak hesaplanmıştır. Aylık gelir durumu değişkenine göre sürekli kaygı puan ortalamalarına baktığımızda 0–501 YTL arasında geliri olan ailelerin sürekli kaygı puan ortalaması 48,07; 501–1000 YTL arasında gelire sahip olanların 43,51 ve 1001-üzeri gelire sahip olanların puan ortalaması ise 41,89’dur.

Puan ortalamaları dikkate alındığında ailelerin geliri arttıkça durumluk kaygı düzeylerinde ve sürekli kaygı düzeylerinde azalma olduğu görülmektedir. Puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık olup olmadığını saptamak amacıyla varyans analizi yapılmış sonuçları tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11: Aylık Gelir Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Durumluk Kaygı ve Sürekli Kaygı Puanlarına İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Varyans Kaynağı	KT	Sd	KO	F	P-değeri
Durumluk Kaygı	Gruplar Arasında	1466,211	2	733,106	7,984	0,000
	Gruplar İçinde	29014,786	316	91,819		p<0.05
	Toplam	30480,997	318			Anlamlı
Sürekli Kaygı	Gruplar Arasında	2015,806	2	1007,903	15,311	0,000
	Gruplar İçinde	20801,881	316	65,829		p<0.05
	Toplam	22817,687	318			Anlamlı

Tablo 11’de görüldüğü gibi uygulanan varyans analizi sonucunda durumluk kaygı için F değeri 7,984; sürekli kaygı için ise F değeri 15,311 olarak bulunmuştur. Bu değerlere göre puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde bir farklılaşma saptanmıştır. Farklılaşmanın kaynağını belirlemek için Tukey testi yapılmış sonuçlar tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12: Aylık Gelir Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Durumluk Kaygı ve Sürekli Kaygı Tukey Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Gelir Durumu (I)	Gelir Durumu (II)	Ortalamalar Arası Fark	Standart Hata	P
Durumluk Kaygı	0–500 YTL	501–1000 YTL	4,3111	1,2012	0,001
		1001 ve üzeri	4,4270	1,7257	0,028
	501–1000 YTL	1001 ve üzeri	0,1159	1,8515	0,998
Sürekli Kaygı	0–500 YTL	501–1000 YTL	4,5548	1,0171	0,000
		1001 ve üzeri	6,1784	1,4612	0,000
	501–1000 YTL	1001 ve üzeri	1,6236	1,5677	0,554

Tablo 12 incelendiğinde aylık geliri 0–501 YTL arasında olan ailelerin durumluk kaygı puan ortalamaları, aylık geliri 501–1000 YTL ve 1001-üzeri arasında olan ailelerden anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir. Aylık geliri 501–1000 YTL arasında olan ailelerin durumluk kaygı puan ortalaması ile 1001-üzeri geliri olan ailelerin durumluk kaygı puan ortalaması arasında ise anlamlı düzeyde bir farklılaşma bulunmamıştır.

Sürekli kaygı puanlarına ilişkin Tukey testi sonuçları incelendiğinde ise aylık geliri 0–501 YTL arasında olan ailelerin sürekli kaygı puan ortalamaları, aylık geliri 501–1000 YTL ve 1001-üzeri arasında aylık geliri olan ailelerden anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir. Aylık geliri 501–1000 YTL arasında olan ailelerin sürekli kaygı puan ortalaması ile 1001-üzeri geliri olan ailelerin sürekli kaygı puan ortalaması arasında ise anlamlı düzeyde bir farklılaşma bulunmamıştır.

6. Aylık Gelir Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Temel Psikolojik İhtiyaçlar İlişki İhtiyacı Alt Boyutuna İlişkin Bulgular: Araştırmanın altıncı alt problemi “Aylık gelir durumuna göre anne babaların temel psikolojik ihtiyaçlar ilişki ihtiyacı alt boyutu anlamlı farklılık göstermekte midir?” sorusudur.

Uygulanan istatistiksel analizler sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

Tablo 13: Aylık Gelir Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Temel Psikolojik İhtiyaçlar İlişki İhtiyacı Alt Boyutuna Ait N, X ve Ss Değerleri

	Aylık Gelir Durumu	N	$\bar{X}$	Ss
İlişki İhtiyacı	0–500 YTL	185	28,37	4,54
	501–1000 YTL	97	30,86	3,93
	1001 ve üzeri	37	30,86	4,77

Tablo 13 incelendiğinde özürlü çocuğa sahip anne-babaların ilişki ihtiyacı puan ortalamaları aylık gelir durumu değişkenine göre 0–500 YTL olanların 28,37; aylık geliri 501–1000 YTL arasında olanların 30,83 ve aylık geliri 1001 YTL ve üzeri olanların ilişki ihtiyacı puan ortalaması ise 30,86 olarak hesaplanmıştır. Bu puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık olup olmadığını saptamak için yapılan varyans analizi sonuçları tablo 15’de verilmiştir.

Tablo 14: Aylık Gelir Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Temel Psikolojik İhtiyaçlar İlişki İhtiyacı Alt Boyutuna Ait Varyans Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Varyans Kaynağı	KT	Sd	KO	F	P-Değeri
İlişki İhtiyacı	Gruplar Arasında	472,181	2	236,090	12,208	0,000
	Gruplar İçinde	6111,199	316	19,339		p<0.05
	Toplam	6583,379	318			Anlamlı

Tablo 14’de görüldüğü gibi uygulanan varyans analizi sonucunda ilişki ihtiyacı F değeri 12,208 olarak hesaplanmıştır. Bu değerlere göre puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde bir farklılaşma saptanmıştır ($p<0,05$). Farklılaşmanın kaynağını belirlemek için Tukey testi yapılmış sonuçlar tablo 16’da verilmiştir.

Tablo 15: Aylık Gelir Durumu Değişkenine Göre Anne-Babaların Temel Psikolojik İhtiyaçlar İlişki İhtiyacı Alt Boyutuna Ait Tukey Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Gelir Durumu (I)	Gelir Durumu (II)	Ort.lar Arası Fark	Standart Hata	P
İlişki İhtiyacı	0–500 YTL	501–1000 YTL	-2,4567	,5513	,000
		1001 ve üzeri	-2,4865	,7920	,005
	501–1000 YTL	1001 ve üzeri	-0,03	,8497	,999

Aylık geliri 501–1000 YTL ve 1001-üzeri olan anne-babaların ilişki ihtiyacı puan ortalaması, aylık geliri 0–500 YTL arasında olan anne-babaların puan ortalamasından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. 501–1000 YTL aylık geliri olan anne-babalarla 1001-üzeri aylık gelire sahip olan ailelerin ilişki ihtiyacı puan ortalamaları arasında ise anlamlı düzeyde bir farklılaşma saptanmamıştır.

7. Durumluk-Sürekli Kaygı ile İlişki İhtiyacı Arasındaki İlişki: Araştırmanın son alt problemi “Anne Babaların Durumluk-Sürekli Kaygı Düzeyleri ile İlişki İhtiyacı Arasında Anlamlı İlişki Var mıdır?” sorusudur. Uygulanan istatistiksel analizler sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

Tablo 16: Durumluk-Sürekli Kaygı ile İlişki İhtiyacı Arasındaki Korelasyon

		Durumluk Kaygı	Sürekli Kaygı
İlişki İhtiyacı	r	-,587	-,547
	p	,000	,000
	N	319	319

Tablo 16 incelendiğinde özürlü çocuğa sahip ailelerin ilişki ihtiyacı puanları ile durumluk kaygı puanları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=-.587$, $p<0,05$). Araştırmanın diğer bir sonucunda ise ailelerin ilişki ihtiyacı ile sürekli kaygı puanları arasında negatif yönlü anlamlı düzeyde bir ilişki saptanmıştır ($r=-.547$, $p<0,05$). Yani ailelerin durumluk kaygı ve sürekli kaygı düzeyleri arttıkça ilişki ihtiyaçları artmakta; buna karşılık ilişki ihtiyaçları düşerken durumluk ve sürekli kaygıları da düşmektedir.

BÖLÜM V

TARTIŞMA VE YORUM

Bu bölümde araştırma soruları doğrultusunda elde edilen bulguların yorumlanmasına ve tartışılmasına yer verilmiştir.

1. Psikolojik ilişki ihtiyacı düzeyi yönünden kadın ve erkekler arasında fark olup olmadığının incelenmesi:

Anne ve babaların psikolojik ilişki ihtiyacının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmış, kadınların psikolojik ilişki ihtiyacı puan ortalaması ile erkeklerin puan ortalamalarının birbirine çok yakın olduğu, iki cins arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Bu durum “Özürlü bir çocuğa sahip olmanın anne ve babanın her ikisinin de birtakım sosyal ilişkilerini kısıtladığını, bu nedenle her iki cinsiyetin de ilişki ihtiyacına benzer düzeyde gereksinim duyduğunu” ortaya koymaktadır.

Bazı kültürlerde olduğu gibi bizim kültürümüzde de genellikle erkek evin geçiminden sorumlu olduğu için maddi sorumlulukları babalar yüklenmekte; buna karşın ev dışında iş ortamı ve arkadaş ilişkileri daha sınırlı olan anneler daha çok evde kalıp gün boyu çocukların bakımını üstlenmek durumunda kalmaktadırlar. Bu nedenle hasta çocuklarla daha çok ilgilenen ve daha kısıtlı bir hayat yaşayan annelerin psikolojik ilişki ihtiyacının daha yüksek çıkması beklenmiş ancak, kadın ve erkek arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Bu durum her iki cinsin de başkalarıyla ilişki ihtiyacı içerisinde olduğunu göstermekle birlikte çocuklarıyla birlikte rehabilitasyon merkezlerine daha çok devam eden annelerin bu merkezlerde sosyalleşme imkanları bulmaları, kendi yaşam hikayelerine benzeyen diğer annelerle

bir araya gelmeleri ve bu merkezlerde diğerebeveyn, öğretmen ve çalışanlarla ilişki kurabilme imkanına sahip olmaları nedeniyle annelerin babalardan daha fazla psikolojik ilişki gereksinimi hissetmedikleri düşünülebilir.

Doyum kişinin psikolojik ve biyolojik ihtiyaçlarının giderilmesi olarak ele alınırsa, yaşam doyumu, yaş, cinsiyet, çalışma ve iş koşulları, eğitim seviyesi, din, ırk, gelir düzeyi, evlilik ve aile yaşamı, toplumsal yaşam, kişilik özellikleri, biyolojik etmenlerle ilişkilendirilebilir. Engelli bir çocuğa sahip olan ailelerde, bu tür bir çocuğa sahip olmanın getirdiği stres, kaygı ve mutsuzluk onların yaşamlarından aldıkları doyumu etkileyebilir (Deniz ve diğerleri: 2002: 180). Deniz ve arkadaşlarının engelli çocuğu olan ailelerin yaşam doyumlarını bazı değişkenlere göre inceledikleri araştırmada cinsiyet değişkeni ile yaşam doyumu arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu durum engelli çocuğa sahip olmanın, anne ve babanın yaşam doyumunu aynı düzeyde etkilediğini göstermektedir. Psikolojik ilişki ihtiyacının karşılanma düzeyi ile yaşam doyumu arasındaki bağlantı göz önünde bulundurulduğunda ilişki ihtiyacı puanlarında cinsiyetler arasında farklılığın çıkmaması bulgusu, yaşam doyumu ve cinsiyet arasında anlamlı ilişki olmaması bulgusu ile paralellik arz etmektedir.

Araştırmadan kadınların ilişki ihtiyacının erkeklerden yüksek çıkmaması bulgusunun çıkması, kültürümüzün kadına biçtiği bağımlı, pasif roldeki kişilik yapısının yavaş yavaş kırıldığına da göstergesi olabilir. Bir başka deyişle eski yıllara oranla kadınlarda bağımlı kişilik özelliklerinde farklılaşmalar olduğu düşünülebilir. Çıkan bu bulguda aynı zamanda kadınların çalışma hayatına gittikçe artan şekilde katılabilmesi, eskiden bütün gününü evde geçirmek durumunda kalan engelli çocukların rehabilitasyon merkezlerinde daha uzun süreli kalabilmesi sonucunda bu zaman zarfları içerisinde annelerin işyerleri veya çeşitli etkinliklerde yer alma imkanının doğmuş olmasının da etkisi olabilir.

Konstantareas ve Homatidis (1989: 466–469), 44 otistik çocuğun anne ve babalarının çocuklarındaki hastalık belirtilerini nasıl kavradıklarını ve ne kadar sıkıntı yaşadıklarını araştırdığı çalışmada anne ve babaların yıllarca özürlü bir çocuğa bakacak olmalarının anneleri, onların yıllarla artacak masraflarının ise babaları kaygılandırıldığını ve sorunlarını arttırdığını tespit etmiştir. Bu iki büyük sorun, özürlü bir çocuğa sahip olmanın hem anne hem de babalar için önemli kaygı nedeni olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Psikolojik ilişki ihtiyacı düzeyi yönünden aylık gelir durumunun etkili olup olmadığının incelenmesi:

Aylık geliri 501–1001 YTL ve 1001- üzeri olan anne babaların psikolojik ilişki ihtiyacı puan ortalaması ile aylık geliri 0–501 YTL arasında olan anne babaların puan ortalaması arasında anlamlı düzeyde fark bulunmuştur. Buradan hareketle maddi imkânları yetersiz ailelerin, gelir elde etme çabalarından ötürü kişilerarası ilişkilere yeterince zaman ayıramadığı dolayısıyla içinde buldukları bu zorlu ekonomik koşulların diğer insanlarla ilişki kurma ihtiyaçlarını artırdığı düşünülebilir. Bu sonuç, düşük gelirli ailelerin özürlü çocuklarının ihtiyaçlarını karşılama bakımından çevreye daha bağımlı olmalarından dolayısıyla çevreyle ilişki kurmaya daha çok ihtiyaç duymalarından da kaynaklanabilir. Aynı zamanda çıkan bu sonuç, ailelerin çocuklarına maddi imkânlar sağlamakta zorlandıkça stres ve kaygı düzeylerinin arttığına ve diğer insanlarla sorunlarını, acı, üzüntü ve sevinçlerini paylaşma vb. yakın ilişkiler kurma noktasında daha çok ihtiyaç hissettiklerini de ortaya koymaktadır. Çocuğunun sosyalleşmesi için maddi olanaklara sahip ve bunları kullanabilen anne babalar ise daha az ekonomik sorunlar yaşadıkları için daha az kaygılı olmakta ve dolayısıyla bu kaygı, stres ve zorlukları diğer bireylerle paylaşma konusunda daha az ihtiyaç hissetmektedirler. Aylık geliri 501–1001 YTL ve üzeri olan anne babaların psikolojik ilişki ihtiyacı puan ortalamaları arasında ise anlamlı bir farklılaşma saptanmamıştır. Bu durum bu iki gelir düzeyi arasındaki farkın 0 – 501 YTL ile 1001- üzeri arasındaki farka göre daha az olmasıyla alakalı olabilir.

3. Psikolojik ilişki ihtiyacı düzeyi yönünden öğrenim durumunun etkili olup olmadığının incelenmesi:

Araştırmada, Yükseköğretim mezunu olan anne ve babaların ilişki ihtiyacı puan ortalamasının ilköğretim mezunu olan ana babaların ilişki ihtiyacı puan ortalamasından anlamlı düzeyde düşük olduğu görülmüştür. Ortaöğretim ve ilköğretim mezunu olan ana babaların ilişki ihtiyacı puan ortalamaları karşılaştırılmasında ise ana babaların eğitim durumuna göre ilişki ihtiyacı puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde bir farklılaşma bulunmamıştır. Ana babaların öğrenim düzeyinin artmasına bağlı olarak çocuklarının sorunlarına yönelik araştırmaları yapabilmeleri ve bilgi kaynaklarına erişebilmelerinin kolaylaşması kaygı düzeylerini azaltmakta bu da onların diğer insanlarla bir araya gelerek sorunlarını paylaşma, derin kişilerarası ilişkilere girme vb. ilişki kurma ihtiyaçlarını ilköğretim mezunu anne ve babalarinki kadar yüksek düzeyde hissetmemelerini sağlamaktadır. Araştırma sonuçları, eğitim düzeyinin düşük olduğu ebeveynlerin ilişki kurma ihtiyaçlarının da daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur bu sonuç bu ailelerin çocuklarının ihtiyaçlarını fark edebilme ve bunlarla başedebilme noktasında eğitim düzeyi yüksek bireylere göre çevreye daha bağımlı olmalarıyla da açıklanabilir.

Özkardeş ve Arkonaç (1998: 257), eğitim düzeyleri farklı olan babaların babalık algılarını karşılaştırmıştır. Sonuçta, ilkokul eğitimi alan babaların kendilerini evin ekmeğini kazanan, evin bütün ihtiyaçlarını karşılayan, çocuklarını dürüst ve terbiyeli yetiştirmeye çalışan kişiler olarak tanımlarken, üniversite mezunu babalar ise kendilerini çocuklarının problemlerini paylaşan, onlara yakın olan, onların yarınlarını düşünen, onlar için çalışan, karısına yardımcı olan kişiler olarak tarif etmişlerdir. Bu algı farklılığı araştırmamızda ortaya çıkan yükseköğretim yapan anne babaların diğer insanlarla ilişki kurmaya olan gereksiniminin daha düşük çıkmasının sebeplerinden biri olabilir. Özkardeş ve Arkonaç'ın araştırmalarında üniversite mezunu babaların daha empatik ve çevresiyle daha kaliteli ilişki içinde oldukları bulgusunun ortaya çıktığı gözönünde tutulursa, yüksek eğitilmiş babaların eşi ve çocuklarıyla daha yakın ilişkiler kurarak psikolojik ilişki ihtiyaçlarını

karşılayabildikleri dolayısıyla bu bireylerin çevresiyle olan ilişkilere diğer öğrenim düzeyindeki bireylerden daha az ihtiyaç hissedebileceği düşünülebilir.

4. Cinsiyet değişkenine göre ana babaların durumluk ve sürekli kaygı düzeylerinin değişip değişmediği:

Yapılan çalışma, özürlü çocukların annelerinin özürlü çocuğa sahip babalardan daha fazla durumluk ve sürekli kaygı yaşadıkları sonucunu ortaya çıkarmıştır. Babaların annelere göre daha az kaygı düzeyine sahip olması, eşlerine nazaran günlük çocuk bakımı ve faaliyetlerden uzak kalması nedeniyle olabilir. Anneler genellikle özel problemi olan çocuklarının bakım ve sorumluluğunu ilk önce üstlendikleri için, babaların kişisel ve aile yaşamları annelerinki kadar etkilenmeyebilir ve dolayısıyla babalar daha az kaygı taşıyabilirler. Yapılan araştırmalar zihinsel engelli çocuğa sahip olmanın annelerin ebeveyn işlevselliği üzerinde olumsuz etkiler yarattığını ve annelerin günlük yaşamlarını, babaların günlük yaşamlarına göre daha fazla etkilediğini, sosyal aktivitelere katılım ve sosyal yaşamlarında azalma olduğunu ortaya koymaktadır (Emerson, 2003; Kraus, 1993; Pelchat ve ark., 2003; Shapiro ve Title, 1990. Akt: Ahmetoğlu ve Aral, 2005). Yine McBride ve Mills (1993: 457), anne ve babaların üç ile beş yaş arasındaki çocuklarını yetiştirmedeki ilişkilerini incelemiştir. Sonuçlarda annelerin önemli derecede çocuk yetiştirme ile ilgili aktivitelerde babalardan çok daha etkili oldukları görülmüştür. Annelerin günlük yaşamda daha fazla etki altında kalmaları, sosyal aktivitelere katılım ve sosyal yaşamda azalmaların yaşanması ise durumluk ve sürekli kaygı düzeylerinin annelerde daha yüksek çıkmasının bir nedeni olabilir.

Bebko ve arkadaşları (1987:574–575), klinik deneyimlerinden yola çıkarak, babaların özürlü çocuklarının sorunlarının önemini çocukluğun oldukça geç aşamalarına kadar kavrayamadıklarını düşünmektedirler. Bu deneyimlerden elde edilen görüşler de, babaların kaygı düzeyinin annelerden daha düşük çıkmasını açıklayan nedenlerden biri olabilir.

Frey ve arkadaşları (1989), yaptıkları bir çalışmada zihinsel ve bedensel engelli çocuğa sahip babalarda stres düzeyinin annelerden daha yüksek olduğunu saptamışlardır (Akt: Uğuz ve diğerleri: 2004). Araştırmada özürlü çocuğa sahip annelerin kaygı düzeylerinin anlamlı şekilde babalardan yüksek çıkması, babaların stres düzeyinin annelerden daha yüksek olduğunu saptayan Frey ve arkadaşlarının çalışmalarından farklılık göstermektedir. Bu durum farklı kültürlerde eşlerin yüklendiği farklı kadın erkek rollerinden kaynaklanıyor olabilir. Bu durum aynı zamanda engelli çocuğa sahip olmanın babalara getirdiği maddi zorluklarla da alakalı olabilir.

Beşikçi (2000: 315) yaptığı “Otistik Olan ve Otistik Olmayan Normal Çocuklara Sahip Anne ve Babaların Kaygı Düzeyleri ve Aile Yapıları” adlı tez çalışmasında, babaların babalıkla ilgili tutum ve davranışlarını otistik çocuğa sahip olan gruplarda incelemiştir. Babaların evdeki iş bölümüne yönelik tutumları, babaların babalık rollerine ilişkin verdikleri önem ve çocuk ile ilişkide olma (çocukla yaşanan etkileşimin cinsi ve süresi) incelendiğinde, babaların evdeki iş bölümüne yönelik tutumlarında, her üç grupta da dikkate değer bir farklılık olmadığı görülmüştür. Buradan, sorunlu çocuğa sahip olma ya da olmamanın babaların geleneksel tutumlarını etkilemediği söylenebilir. Bu araştırma sonucu ise Frey’in araştırmalarından farklı bir sonuca götürüyor. Bu sonuç, yukarıda açıklamaya çalıştığımız farklı kültürlerde eşlerin yüklendiği farklı rollerden kaynaklanabileceğini gösteriyor. Türkiye’de yapılan araştırmalarda ise çoğunlukla annelerin kaygı düzeyleri babalardan yüksek çıkmakta, yabancı ülkelerdeki araştırmaların tersi yönde sonuçlar ortaya koymaktadır bulgulardaki bu farklılıklar dikkat çekmektedir ve araştırılmaya değerdir.

Rodrigue, Morgan ve Geffken (1992: 258–261), 20 otistik, 20 down sendromu ve 20 gelişimsel olarak normal olan çocukların babalarında psikolojik adaptasyonu inceledikleri çalışmalarında, otistik ve down sendromlu çocuk

babalarının normal çocuk babalarından daha fazla uyum sorunu yaşadıklarını bulmuştur. Down sendromlu ve otistik çocukların babalarının, normal çocuğa sahip babalara oranla, çocuklarının bir evlat olarak beklentilerini hiçbir zaman yerine getiremeyeceği gerçeğinin farkına varmaları, babaların içinde buldukları zor durum ile nasıl baş edebilecekleri ve çocuklarının gelişiminin daha iyi bir duruma nasıl getirilebileceği konularında bazı hayal ve beklentilere sahip oldukları görülmüştür. Babalar özel ihtiyacı olan çocuğu yetiştirmede ortaya çıkan mevcut ve geleneksel harcamalar konusunda belirgin kaygılara sahiptirler.

Beşikçi (2000), otistik çocuğa sahip anne ve babaların kaygı düzeylerini karşılaştırdığında tanısı önceden ve yeni konmuş otistik çocukların annelerinin depresyon ve kaygı düzeyleri babalardan daha yüksek bulunmuştur. Normal çocuğa sahip anne ve babalar arasında ise depresyon ve kaygı düzeyi açısından bir farklılık görülmemiştir.

Deniz ve arkadaşları (2002: 161), “Engelli çocuğu olan anne ve babaların umutsuzluk düzeylerinin bazı değişkenler açısından karşılaştırmalı olarak incelenmesi” konulu çalışmalarında annelerin gelecekle ilgili umutsuz duygu düzeylerini, babaların umutsuz duygu düzeyinden anlamlı düzeyde yüksek bulmuşlardır. Umutsuzluğun kaygı düzeyini arttıran bir faktör olduğu hatırlandığında bu bulgu, araştırmamızda ortaya çıkan annelerin durumluk ve sürekli kaygı düzeylerinin babalardan yüksek çıktığı bulgusunu da destekler niteliktedir. Elde edilen bu bulgu, yurt dışı ve Türkiye’de yapılan çalışmaların bulgularıyla tutarlıdır. Bristol (1984) yapmış olduğu araştırmasında annelerin yaşadığı kaygı ve endişenin babanın yaşamış olduğu kaygı ve endişe oranına göre daha fazla olduğunu rapor etmiştir. Aynı şekilde Kazak ve Marvin’ın yapmış olduğu araştırmalar sonucunda engelli çocuğu olan annelerin stresin etkilerine daha duyarlı oldukları, daha fazla etkilendikleri ve buna karşın babaların bulunduğu koşullardan daha az etkilendiklerini saptamıştır. Elde edilen bu bulgu ile Kutlu (1989)’nun annelerin umutsuzluk düzeyinin babalardan yüksek olduğunu saptadığı araştırmasının bulguları

paralellik göstermektedir (Akt: Deniz ve ark. 2002: 165). Bu durum bir başka bakış açısıyla düşünüldüğünde, geleneksel kültürümüzde çocuğun annenin başarısı ya da başarısızlığı olarak değerlendirilmesinin bu sonuca etki ettiği dolayısıyla annelerin kaygı düzeyini artırdığı düşünülebilir.

Son yüzyıldaki toplumsal değişiklikler (kadınların iş hayatına artan katılımları, yükselen boşanma olayları) ebeveynlik rollerinde değişiklikleri gerektirmiş, bunun sonucunda da pek çok baba geçmiş yıllara oranla çocuk bakımında daha fazla sorumluluk sahibi olmuştur (Rodrigo ve diğ., 1992: 250). Araştırmamızdan Türkiye’de babaların halen dikkate değer bir düzeyde çocuk bakımında sorumluluk sahibi olmadıkları sonucu çıkartılabilir.

5. Gelir düzeyine göre ana babaların durumluk ve sürekli kaygı düzeylerinin değişip değişmediği:

Aylık geliri 0–501 YTL arasında olan ailelerin durumluk ve sürekli kaygı puanları incelendiğinde, aylık geliri 501–1001 YTL ve 1001-üzeri olanlardan anlamlı derecede farklılaşma görülmüştür. Bu durum ailelerin maddi ihtiyaçlarını karşılama imkânları arttıkça durumluk ve sürekli kaygı düzeylerinde azalmalar olduğunu göstermektedir. Evans bir araştırmasında, babaların babalık rollerine ilişkin en önemli buldukları noktaların maddi yönden çocuğa bakabilmek ve çocuğa sevgi vermek olduğunu, en az önemli buldukları noktaların ise, çocukla oynamak ve çocuğun günlük ihtiyaçlarını karşılamak olduğunu tespit etmiştir (Evans, 1997: 93–94). Evans’ın çalışma sonuçları ve bu araştırmanın bulguları ailelerin çocuklarına maddi olanaklar sağladıkları ölçüde çocukların gereksinimlerini karşıladıklarını düşünerek kaygı düzeylerinin düştüğünü göstermektedir.

Araştırmalar, engelli çocukların aile yaşamına getirdiği ek streslerle aile içi ve dışı ilişkilerin, ailenin ekonomik durumunu olumsuz yönde etkileyebildiğini; pek

çok anne babanın artan düzeyde kaygı, depresyon ve düşük benlik saygısı gösterdiklerini, evlilik ilişkilerinde bozulma ve kişisel uyumlarında azalma olduğunu belirtmektedirler (Girli, A. ve diğerleri: 2000).

Seçkin ve Tuzcuoğlu (1997: 339–341), fenilketanürlü çocukların annelerinin kaygı düzeylerini etkileyen faktörleri inceledikleri araştırmalarında, 30 fenilketanürlü çocuğun annesini araştırma kapsamına almışlardır. Sonuçlarda, annelerin durumluk- sürekli kaygı düzeyleri yüksek bulunmuştur. Annelerin kaygı düzeyini, ailenin geliri, sosyal güvencesi, babaların mesleği, ev durumu, eğitim düzeyi, annenin yaşı, ailedeki çocuk sayısı, annenin çalışması ve aile kalabalıklığının etkilediği bulunmuştur.

Bu güne kadar konuyla sosyal hizmet alanlarının sınırlılığı, ülkemizdeki güçlü aile yapısının bir sonucudur. Bu güne kadar dünyada sosyal devlet adına sunulan kurumsal hizmetler, ülkemizde aile aracılığıyla sürdürülmektedir. Ülkemizde uygulanan aile odaklı sosyal politikalar, Avrupa Birliği ülkelerinin vurgu yaptığı sosyal politikalardan kavram ve uygulama olarak farklılık göstermektedir. AB açısından aile politikası, aileye destek vermek için düzenlenen bir dizi tedbir anlamına gelmekte, yasal imkânları kapsamaktadır. Bu durum batı ülkelerinden farklı olarak “aile odaklı” bir sosyal politikayı imkânlı hale getirebilmektedir. Dolayısıyla özürülük konusunda özürü ailelerine yönelik destek hizmetleri öncelik olarak ele alınmalıdır. (Aysoy, 2004: 74–76).

6. Öğrenim durumuna göre ana babaların durumluk ve sürekli kaygı düzeylerinin değişip değişmediği:

İlköğretim mezunu olan anne-babaların sürekli kaygı puan ortalamaları ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu olan anne-babaların puan ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu olan

anne-babaların sürekli kaygı puan ortalamaları arasında ise anlamlı düzeyde bir farklılaşma bulunmamıştır. Bu bulgu, çocuklarının engeli ve yapabilecekleriyle ilgili bilgiye ulaşma imkânları arttıkça, ailelerin kaygı düzeylerinin azaldığını ortaya koymaktadır. Beşikçi (2000: 322), “Otistik Çocuğu Olan ve Olmayan Anne Babaların Kaygı Düzeyleri ve Aile Yapıları” konulu çalışmasında anne ve babaların ölçeklerden aldıkları puanlar ile anne ve babaların eğitim durumlarını karşılaştırdığında bütün gruplarda ilkokul ve lise mezunu babaların durumluk kaygı düzeyleri, ortaokul ve üniversite mezunu babalara göre yüksek çıkmıştır. Yine bu çalışmada üniversite mezunu babaların direnç puanları, ilkokul mezunu babalara göre; ortaokul mezunu annelerin direnç puanları ilkokul mezunu annelere göre yüksek çıkmıştır. Bu çalışmada dikkat çeken bir diğer nokta, eşleri ilkokul mezunu olan annelerin depresyon düzeyinin, eşleri üniversite mezunu olan annelere göre daha yüksek çıktığının görülmesidir. Yine bu çalışmada annelerin ölçeklerden aldıkları puanlar ile babaların meslekleri karşılaştırıldığında, eşleri doktor ve mühendis olan annelerin depresyon ve durumluk kaygı düzeyleri, eşleri işçi ve memur olan annelere göre daha düşük çıkmıştır. Eşi doktor olan annelerin sürekli kaygı düzeyleri, eşleri memur, işçi, tekstilci, mühendis ve müdür olan annelere göre daha düşük çıkmıştır. Doktor babaların durumluk ve sürekli kaygı düzeylerinin, memur, işçi, tekstilci ve mühendis babalardan daha düşük olduğu görülmüştür. Bu araştırmada aldığı eğitim sayesinde çocuğunun engel türü ve yapılabilecekler konusunda daha bilgi sahibi olan doktor babaların kaygı düzeylerinin düşük çıkması, bu çalışmada ortaya çıkan öğrenim düzeyinin bir başka deyişle bilgilenme düzeyinin artması durumunda kaygı düzeyinin azalmasına örnek olarak gösterilebilecek bir bulgudur.

7. Durumluk-Sürekli Kaygı ile İlişki İhtiyacı Arasındaki İlişki:

Araştırma sonucuna göre ailelerin durumluk kaygı ve sürekli kaygı düzeyleri arttıkça ilişki ihtiyaçları artmaktadır. 1989 yılında Pişkin tarafından gerçekleştirilen araştırmada, “Empati, Kaygı ve Çatışma Eğilimi Arasındaki İlişki”

incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre, kaygı düzeyi yüksek olanlar kişiler arası ilişkilerde yüksek çatışmalar, kaygı düzeyi düşük olanlar kişilerarası ilişkilerde düşük çatışmalar yaşamaktadırlar. Buradan insanlarla daha fazla çatışma yaşayan kaygı düzeyi yüksek bireylerin daha stresli oldukları ve zor anlar yaşadıkları dolayısıyla diğer insanlarla ilişki kurma ihtiyacını daha çok hissedecekleri düşünülebilir. Pişkin'in araştırmasından çıkan sonuç, bu çalışmanın bulgularıyla ortaya çıkan sonuca ışık tutacak niteliktedir.

Bristol (1984)'un araştırmalarında, otistik çocuk anneleri otistik olmayan farklı rahatsızlıkları olan çocukların annelerine oranla ev dışındaki aktivitelere ve insanlara daha az zaman ayırmaktadırlar. Ebeveynler dışarı çıkabilmek için uygun bebek bakıcısı ve yuva bulmakta zorlanmaktadırlar. Ailenin adaptasyonunu sağlayan olanaklar aileyi aşarak, dışarıdan aileler ve akrabalar, arkadaşlar, komşular ve diğer sorunlu çocukların ebeveynlerinden oluşan gayri resmi ağı da kapsamaktadır. Aile adaptasyonu, otistik çocuğun durumunun ciddiyetinden çok annenin aldığı gayri resmi sosyal desteğe, mücadele yöntemlerine, annenin çocuğunun rahatsızlığı konusundaki düşüncelerine ve aile içindeki diğer sorunlar gibi unsurlara bağlıdır. Eşinden önemli destek alan annelerde daha az depresif belirtilere rastlanmış ve bu bireylerin daha mutlu oldukları görülmüştür. Aynı zamanda çocuklarını da daha rahat kabul etmektedirler (Akt: Beşikçi, 2000: 77). Bu durum da ailelerin kaygı düzeyini düşüreceğinden anne babaların akrabalarından destek alması, çocuğun kabul görmesinde, ebeveynlik görevinin kalitesinde ve evlilik uyumunda da olumlu etkiye sahiptir. Otistik bir çocuğa alışmada, aile içinde yakınlık, anlaşabilmek, sosyal ilişkiler, annenin eşinden ve diğer akrabalarından yeterli desteği alabilmesi önemli rol oynamaktadır (Akt: Beşikçi, 2000: 74). Çevresinden destek gören ailenin psikolojik ilişki ihtiyacı karşılandıkça kaygı düzeyi azalmakta, kaygı düzeyi azaldıkça çevresiyle daha uyumlu yaşayabilmektedir. Otistik çocuğun bazı özellikleri (fiziksel yeterlik ve bağımlılık derecesi gibi) annenin annelik görevini yerine getirmesi ile yakından ilgilidir. Ama çocuğun özellikleri aile adaptasyonunda annenin aldığı gayri resmi destekten daha önemli değildir (Morgan, 1988: 275).

Araştırmalar gelişimsel özürlü çocuk ailelerinin, aile dışındaki insanlar tarafından kabul görmediklerini düşündüklerini ve sosyal yalnızlık yaşadıklarını ortaya çıkarmıştır. Bebek bakıcısı bulmak gibi özel problemlerinde ilave edilmesi, aile dışındaki insanlarla yeni ilişkiler ve aktiviteler kurma yoluyla sosyalleşmeyi zorlaştırmaktadır. Bu tür ihtiyaçların giderilmesi için alternatif yollar, aile değerlerini vurgulamak ve yeni oluşturulacak aktiviteleri ailece gerçekleştirmektir. Bu şekilde aileyi desteklemek faydalı olmasına rağmen, organize edilmiş faaliyetler ve destek grupları yoluyla ailenin sosyal ağını genişletmekte önemlidir (Tunali ve Power, 1993: 953).

Sonuç olarak, bireylerin gereksinimlerinin karşılanmaması durumunda durumluk ve sürekli kaygı düzeylerinin artış göstermesi; arkadaş gruplarına katılmak isteme, dostları için bir şeyler yapma, yeni arkadaşlıklar kurma, elden geldiği kadar çok arkadaş edinmeğe çalışma, her şeyini dostları ile paylaşma, arkadaşlarına mektup yazma ve güçlü dostluklar kurmaya çalışma olarak tanımlanan ilişki kurma ihtiyaçlarını da artırmaktadır.

Özürlü ocuğa sahip anne ve babaların psikolojik ilişki ihtiyaçlarının yeterince karşılanamaması, ebeveynlerin çevreleriyle kişilerarası ilişkilerini ve psiko-sosyal durumlarını etkilemektedir. İyi bir sosyal gelişim gösteremeyen birey ise çevresiyle ilişki kurmakta kaygılar, zorluklar yaşamakta ve çevresine uyum sağlamakta güçlükler çekmektedir. Dolayısıyla burada bir döngü söz konusudur. Karşılanamayan psikolojik ihtiyaçlar kaygı düzeyini arttırmakta, artan kaygı bireyin çevresiyle olan ilişkilerinde sorunlar yaşamasına neden olmaktadır. Birey doyumsuzluk ve uyumsuzluk problemleri yaşamaktadır. Bu nedenle ebeveynlerin uyum içinde yaşamı için gayrı resmi sosyal desteğin önemi vardır. Benlik imajının doyum veren bir biçimde oluşturulabilmesi için başkalarından destekleyici geribildirimler almaya ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç karşılanmadığında bir kaygı duygusu oluşur. Bu duygu bazen çok kısa sürer ve çözülür. Ancak, kaygının çözülemediği durumlarda kişi başkalarıyla ilişki içerisindeyken savunmacı tutumlar

içine girebilir. Savunmacı davranış, kaygının ve korkunun temsilcisidir ve kişilerarası ilişkileri olumsuz yönde etkiler.

Araştırmalara göre, kişilerarası güven ile destekleyici, kabul edici bir ortamın birleşmesi sonucunda savunmacı tutum azalmaktadır. Kişinin doyurulmamış kişilerarası ihtiyaçlarının bir sonucu olan savunmacı tutumun azalması ise kişilerarası güvenin ve iletişimin artmasına, bireyin yaşamından doyum sağlayarak çevresine uyum sağlamasına bağlıdır. Bu sonuç aynı zamanda kaygılarının azalmasına da katkıda bulunacaktır.

BÖLÜM VI

ÖNERİLER

Bu araştırmada özel eğitime muhtaç çocukların anne ve babalarının psikolojik ilişki ihtiyaçları ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Sonuçlar ışığında annelere, babalara, kardeşlere, engelli çocuklar ve aileleriyle iletişimde ve etkileşimde bulunabilecek tüm kişi, kurum ve kuruluşlara aşağıdaki bahsedileceği türde öneriler getirmek mümkündür:

1. Engelli çocuğa sahip anne babaların hayatla barışık olmaları, yaşamdan doyum sağlamaları büyük ölçüde uzman kişilerle ve benzer problemleri olan diğer ailelerle ilişki kurmalarına, duygularını, düşüncelerini ve problemlerini paylaşmalarına bağlıdır. Bu paylaşım ailelerin kaygı düzeylerini azaltacağı gibi, yaşadıkları engelleri aşip hayata tutunmalarında da hayati öneme sahiptir. Bu nedenle Özel Eğitim Okullarında ve Rehberlik Araştırma Merkezlerinde engelli çocuğa sahip ailelere yönelik etkileşim grupları oluşturularak, benzer problemlerle karşılaşan ailelerin birbirlerinden ve uzmanlardan psikolojik destek almaları sağlanmalıdır.

2. Babaların daha aktif olarak gurup ve terapilere annelerle birlikte katılımları sağlanmalıdır. Bu durumda babaların eşlerine destekleri arttırılabilir. Babaların daha fazla sorumluluk alması sağlanarak eşlerin özürlü çocuklarını yetiştirmede birbirlerine destek olmaları böylelikle annelerin kaygılarının azaltılması sağlanabilir.

3. Özel eğitime muhtaç çocuk anne ve babalarının çocuklarından dolayı sıklıkla uğradığı rehabilitasyon merkezlerinde ailelere; kendilerini rahat hissedebilecekleri çevresel düzenlemeler yapmak, aileler arasında sosyal etkileşim

ortamının oluşmasına olanak veren etkinlikler planlamak, bir grubun üyesi olduklarını hissettirici ortamlar hazırlamak, böylece sosyal uyum ve iletişim becerilerini arttırmaya yardımcı olmak gerekmektedir.

4. Araştırma sonucunda, anne ve babaların gelir düzeyi arttıkça, kaygılarında düşüşler olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle bu tür çocuklara sahip anne ve babaların gelirlerinde iyileştirici düzenlemeler yapılmalıdır.

5. Özel eğitime muhtaç çocuk anne ve babalarının psikolojik ilişki ihtiyaçlarının karşılanmaması, kaygı düzeylerini etkileyen faktörlerden biridir. Psikolojik ihtiyaçların dışında kaygı düzeyini etkileyen faktörlerin neler olduğunu ve anne ve babaların cinsiyet, ekonomik gelir, öğrenim durumu, yaş, kardeş sayısı gibi değişkenlere göre karşılaştırmalı olarak inceleyecek araştırmalar yapılmalıdır.

6. Ailelerin özürli çocuklarını kabul etme, yaşama ve çocuklarına uyum sağlamalarını kolaylaştıracak aile içi ve dışı faktörleri belirleyecek araştırmalara ihtiyaç vardır. Akrabalar, arkadaşlar, diğer sorunlu ebeveynler, sosyal yardım kuruluşları gibi aile dışındaki resmi ve gayri resmi sistemlerin ailelerin kaygı düzeyleri ve psikolojik ihtiyaçlarına etkilerini belirleyecek araştırmalar yapılmalıdır.

7. Araştırmada öğrenim durumu ve dolayısıyla çocuklarıyla ilgili bilgi sahibi olma imkânı arttıkça kaygı düzeyinin azaldığı görülmüştür. O halde anne babalara çocuğun engel durumu hakkında ayrıntılı bilgi verici rehberlik hizmetleri verilerek ailelerin çocuklarının durumu hakkında bilgilendirilmeleri sağlanmalıdır. Bu yüzden ilk başta anne ve babaları sağlıklı ana-baba-çocuk ilişkilerini oluşturabilmeleri yolunda bilinçlendirilmek gerekmektedir. Bunun için bireyleri, ana baba olmadan önce çocuk gelişimi ve eğitimi alanında bilinçlendirecek eğitim ve hizmet programları başlatılmalı ve bu hizmetler yaygınlaştırılmalıdır. Bu amaçla basın yayın organlarından daha fazla yararlanma yoluna da gidilmelidir. Genel olarak

“basın” kavramıyla ifade edilen kitle iletişim araçlarının, insanlar arasında bilgi akışını, (information) düşüncenin, yorumların ve fikirlerin toplum içerisinde dolaşımını sağlamak gibi temel işlevleri bulunmaktadır. Bu temel işlevlerin yanında basının, insanları eğitmek ve eğlendirmek, bireysel ve toplumsal sorunlara ilgi çekmek, yaşam koşullarının iyileştirilme çabalarına katkıda bulunmak gibi çok önemli yararlarından da söz edilebilir. Dolayısıyla medya, eğitici, kaynaştırıcı, destekleyici programlara daha fazla yer vererek özel eğitime muhtaç çocukların ve ailelerinin sorunlarını gündemde tutmalı, sorunlarıyla ilgili katkıda bulunabilecek kampanyalara öncülük etmeli, ebeveynlerin bu yöndeki kaygılarını azaltıcı çalışmalar yapmalı, aileler çocuklarının durumlarıyla ilgili daha çok bilgilendirilmeli, bu çocukların başarılı olabileceği alanlara yönlendirilmeleri sağlanmalıdır.

8. Özel eğitim kurumlarından yararlanan ya da yararlanmayan engelli çocukların aileleri özel eğitim uzmanları ve psikolojik danışmanlar tarafından evde ziyaret edilerek ailelere psikolojik destek ve bilgi verici rehberlik hizmetleri sağlanmalıdır. Öğretmenlerin pek çok şey öğrenip, eğitsel etkinliklere yeni bir şekil verebilecekleri bu ziyaretler sayesinde aileler de yakın iletişim içerisine girebildiklerini hissedeceklerdir.

KAYNAKLAR

- Abacı, R. (1986). “Demokratik”, “Otoriter” ve “İlgisiz” Olarak Algılanan Ana-Baba Tutumlarının Çocuğun Kaygı Düzeyi ile İlişkisi.” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ahmetoğlu, E., Aral, N. (2005). “Zihinsel Engelli Çocukların Yaşlarına ve Engellerinin Tanılandığı Zamana Göre Anne Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi.” **Çağdaş Eğitim**, 321: 17–23.
- Akkoyun, F. (1988). Kendini Gerçekleştirme ve Kaygı. **A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**. 21 (1–2): 81- 90.
- Akkök, F., Aşkar, F, Karancı, N. (1992). “Özürü Bir Çocuğa Sahip Anne Babalardaki Stresin Yordanması.” Eskişehir: **A. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi**. 2 (1): 8–12.
- Akkök, F. (2003). “Farklı Özelliğe Sahip Çocuk Aileleri ve Ailelerle Yapılan Çalışmalar.” **Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş**. (Ed): Ayşegül Ataman. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık. (121–140).
- Albayrak, H. (1997). Annelerin Kaygı Düzeyleri ile Çocukların Bağımlılık Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.” (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Alisinanoğlu, F., Ulutaş, İ. (2002). “Çocuklarda Kaygı ve Bunu Etkileyen Etmenler.” <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/145/alisinanoglu.htm> (10.11.2007).

Alisinanoğlu, F., Ulutaş, İ. (2003). “Çocukların Kaygı Düzeyleri ile Annelerinin Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.” **Eğitim ve Bilim**. 28(128): 65–71.

Arık, İ. A. (1996). **Motivasyon ve Heyecana Giriş**. İstanbul: Sosyal Yayınları.

Aysoy, M. (2004). **Avrupa Birliği Sürecinde Özürlüler Politikası**. İstanbul: Bilge Matbaacılık.

Ataman, A. (2003). “Özel Gereksinimi Olan Çocuklar ve Özel Eğitim.” **Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş**. (Ed): Ayşegül Ataman. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık. (12–31).

Ataman, A. (2003). “Özel Eğitime Muhtaç Olmanın Nedenleri.” **Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş**. (Ed): Ayşegül Ataman. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık. (33–50).

Aytaç, S. (1997). **Çalışma Yaşamında Kariyer Planlaması Geliştirilmesi Sorunları**. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Aytar, G. (1985). “Bir Grup Üniversite Öğrencisinde Yaşam Olayları, Depresyon ve Kaygı.” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü.

Barlow, D. H. (1988). **Anxiety and its Disorders: The Nature and Treatment of Anxiety and Panic**. New York: The Guilford Pres.

Baş, M. (1984). Grupla Psikolojik Danışmanın Bireylerin Kaygı ve Umutsuzluk Düzeylerine Etkisi.” (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi .

Başaran, İ. E., (1975). **Eğitim Psikolojisi**. Ankara: Mektupla Öğretim Merkezi, Güneş Matbaası.

Baymur, F. (1985). **Genel Psikoloji**. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Bayraktar, G., Kuru, E. (2007). “Güreş Hakemlerinin Psikolojik İhtiyaç Düzeylerinin İncelenmesi.” **Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi**. 1(1):1-13.

Bebko, J. M., Konstantareas, M. M., & Springer, J. (1987). Parent and Professional Evaluations of Family Stres Associated with Characteristic of Autism. **Journal of Autism and Developmental Disorders**, 17(4): 565- 576.

Beşikçi, H. (2000). “Otistik Olan ve Otistik Olmayan Normal Çocuklara Sahip Anne Babaların Kaygı Düzeyleri ve Aile Yapıları.” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bilen, M. (1983). **Sağlıklı İnsan İlişkileri: Ailede Kurumlarda Toplumlarda**. Ankara.

Bilge, F. (1990). “Sporcuların Psikolojik İhtiyaçları”. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

- Bilgin, A. (1983). “Anne ve Ergenin Kaygı Düzeyinin Birbiri İle İlişkisi.” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilir, Ş. (1986). “Özürü Çocukların Erken Tanısı ve Eğitimi”. **Özürü Çocuklar ve Eğitimi**. Editör: Şule Bilir. Ankara: Ayyıldız Matbaası. (1-5).
- Büyükkaragöz, S. Ö., Üre, Ö. ve H. Yılmaz. (1995) “Üniversite Öğrencilerinin Geleceğe İlişkin Kaygıları.” Konya: S. Ü. Eğitim Fakültesi 7. Milli Gençlik Kongresi.
- Ceylan A., Demircan, N. “Girişimcilerin Başarı, Güç, Yakın İlişki İhtiyaçlarının Kişilik Özellikleri İle İlişkisi Üzerine Düzce Bölgesindeki Kobilerde Bir Araştırma.” http://www.emu.edu.tr/smeconf/turkcepdf/bildiri_21.p
- Ceyhun, B., Ceyhun, G. (1994). **Anksiyete Kuramları**. Ankara: Anksiyete Monografaları Serisi 1. Hekimler Yayın Birliği.
- Corey, G. (1982). **Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy**. California: Brooks/ Cole Publishing Company.
- Culatta, R. A, Tompkins, J. R. (1999). **Fundamentals of Special Education: What Every Teachers Needs to Know**. New Jersey: Prentice-Hall Inc. Simon & Schuster/A Viacom Company.
- Cüceloğlu, D. (1999). **İnsan ve Davranışı**. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Çağlar, D. (1979). **Geri Zekâlı Çocuklar ve Eğitimleri**. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları. No: 82.
- Çalışkan, K. (2003). “Sosyal İhtiyaçlar, Sosyal Beğenilirlik Ve Popüler Kültür”. **“İş, Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi** (Hakemli e- dergi): Cilt: 5 Sayı: 1.
- Çatalbaş, S. (1999). “Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Gereksinimleri İle Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişki”. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelikkaleli, Ö., Gündoğdu, M., (2005). “Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Psikolojik İhtiyaçları.” Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(9): 43 – 53.
- Çevik, A., Volkan, V.D. (1995). **Anksiyetenin Psikodinamik Etyolojisi. Anksiyete Kuramları**. Ankara: Anksiyete Monografı Serisi 2. Hekimler Yayın Birliği.
- Çoban, B. (1994). “Genç ve Büyük Bayan Milli Hentbolcularda Bir Haftalık Kampın Kaygı Üzerine Etkisi.” [http:// www.bilalcoban.com](http://www.bilalcoban.com)
- Darıca, N., Gümüşçü, Ş. ve Pişkin, Ü. (1992). **Otizm ve Otistik Çocuklar**. Ankara: H.Ü. Çocuk Sağlığı ve Eğitimi Bölümü.
- Deniz, E., Hamarta, E., Arslan, C. (2002). “Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Yaşam Doyumlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi.” XI. Ulusal Özel Eğitim Kongresi Bildirileri. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları: 180–184.

Dökmen, Ü. ve Akkoyun, F. (1987). “Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Problem Alanlarına Göre Sürekli Kaygı Düzeyleri.” Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları. No: 161: 93-105.

Ekşi, A. (1990). **Çocuk, Genç, Ana Babalar**. İstanbul: Bilgi Yayınları.

Enç, M., Çağlar, Özsoy, Y. (1981). **Özel Eğitime Giriş**. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları: 95.

Eripek, S. (1993). **Zihinsel Engelli Çocuklar**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. No: 668.

Ersanlı, K. (1991). “Grupla Psikolojik Danışmanın Yetiştirme Yurdunda Bulunan Gençlerin Kaygı Düzeylerine Etkisi.” Samsun: **On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 6: 61–72.

Ertürk, S. (1972). **Eğitimde Program Geliştirme**. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.

Eryüksel, G. (1987). “Ergenlikte Kimlik Statülerinin İncelenmesine İlişkin Kesitsel Bir Çalışma.” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Evans, C. (1997). “Turkish Fathers Attitudes To And Involvement In Their Fathering Role: A Low Socio – Ekonomik Sample.” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fırat, S. (2000). “Otistik ve Zihinsel Özürlü Çocukların Annelerinde Kaygı, Depresyon, Aleksitimi ve Genel Psikolojik Değerlendirme.” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fidan, N. (1986). **Okulda Öğrenme ve Öğretme**. Ankara: Kadioğlu Matbaası

Geçtan, E. (1989). **Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar**. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Geçtan, E. (2004). **Psikanaliz ve Sonrası**. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Girli, A., Yurdakul, A. Sarısoy, M., Özekes, M. (2000). “Zihinsel Engelli Ve Otistik Çocukların Anne Babalarına Yönelik Grup Danışmanlığının Depresyon, Benlik Saygısı ve Tutumları Üzerine Etkisi.” **Saray Rehabilitasyon**. 6: 2–9.

Göka, E., Türkçapar, M. H. “Gençlik Dönemi Sorunları” <http://www.sosyalhizmetuzmani.org/gencliksorunu.htm> (10.11.2007).

Grolnick, W.S., Ryan, R. M., & Deci, E. L. (1991). “The inner resources for school achievement; Motivational mediators of children’s perceptions of their parents.” *Journal of Educational Psychology*, 83: 508–517.

Güven, Y. (2003). “Özel Eğitime Giriş”. **Farklı Gelişen Çocuklar**. Editör: Adnan Kulaksızoğlu. İstanbul: Epsilon Yayıncılık: 57–80.

Hall, C. & Others. (1985). **Introduction to Theories of Personality**. New York: John Wiley & Sons.

Hamarta, E., Uslu, M., Deniz, E. (2002). “Engelli çocuğu olan anne ve babaların umutsuzluk düzeylerinin bazı değişkenler açısından karşılaştırmalı olarak incelenmesi.” **XI. Ulusal Özel Eğitim Kongresi Bildirileri**. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları: 161–170.

Herjanic, B.; Reich, W. (1982). “Development Of A Structured Psychiatric Interview For Children: Agreement Between Child And Parent On Individual Symptoms”. **Journal Of Abnormal Child Psychology**, 10, 307 – 324.

Horney, K. (1937). **Günümüzün Nevrotik İnsanı**. Çev: A.Erdem Bagatur. İstanbul: Mert Yayıncılık.

Işık, E. (1996). **Nevrozlar**. Ankara: Kent Matbaası.

İçöz, A., Baran, G. (2002). “Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi.” **Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi**: 6 (7): 80–90.

İnanç, B. (1997). Kaygı ve Stres. **Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2 (16): 9–14.

Karasar, N. (1998). **Bilimsel Araştırma Yöntemi- Kavramlar, İlkeler, Teknikler**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kasatura, İ. (1991). **Okul Başarısından Hayat Başarısına: Başarıyı Yaratan ya da Engelleyen Etkenler**. İstanbul: Altın Kitaplar.

Kesici, Ş. (2003). “İş Motivasyonu”. **Endüstri ve Örgüt Psikolojisi**. (Ed.) Hüseyin Izgar. Konya: Eğitim Kitabevi: 75–124.

Kesici, Ş., Üre Ö., Bozgeyikli, H., Sünbül, A., M. (2003). “Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği.” Malatya: **VII. Ulusal PDR Kongresi Bildiri Özetleri Kitabı**: 1–12.

Konstantareas, M. M., & Homatidis, S. (1989). Assessing Child Symptom Severity and Stres in Parents of Autistic Children. *Journal Child Psychology and Psychiatry*, 30(3): 459–470.

Köknel, Ö. (1983). **Alkolden –Eroine Kişilikten Kaçış**. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Köknel, Ö. (1998). **Dolu Dolu Yaşamak**. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Köknel, Ö. (2004). **Korkular, Takıntılar, Saplantılar**. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Köknel, Ö. (2005). **Kaygıdan Mutluluğa Kişilik**. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Kuzgun, Y. (1985). “Edwards Kişisel Tercih Envanteri’nin Türkiye’de Geçerlik ve Güvenirliği” **A.Ü.E.B.F.Dergisi**, XVII. 1–2: 69–85.

- Le Compte, W.A., & Öner, N. (1976). Development of the Turkish Edition Of The State -Trait Anxiety Inventory. (ED): C. D Spielberger, and D. Guerrero, **Cross Cultural Anxiety 1**. Washington: D. C. Hemisphere Publishing Corporation: 51–68.
- Liebert & Spiegler. (1990). **Personality: Strategies for the Study of Man**. (Rev.ed.). Homewood, III.: Dorsey Press.
- Mcbride, B. A., & Mills, G.(1993). A Comparison of Mother and Father Involvement With Their Preschool Age Children. **Early Childhood Research Quarterly**, 8: 457–477.
- MEB (1997). 573 Sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. <http://orgm.meb.gov.tr/Mevzuat/573.htm> (11. 8. 2007).
- Morgan, C. T. (1980). **Psikolojiye Giriş Ders Kitabı**. (Ed. Sirel Karakaş). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, 1.
- Morgan, S. B. (1988). The Autistic Child and Family Functioning: A Developmental Family Systems Persrective. **Journal of Autism and Developmental Disorders**, 18(2): 263–280.
- Norwich, B. (1990). “Decision-Making about Special Educational Needs”. **Special Education: Past, Present and Future**. Editör: Peter Evans, Ved Varma, Hampshire: The Falmer Press: 36–38.
- Oğuzkan, F. A. (1981). **Eğitim Terimleri Sözlüğü**. Ankara: TDK:393.

Okuturlar, M. H. (1968). **Özel Eğitim**. İstanbul: Okuturlar Yayınları: IV.

Öner, N., & Le Compte, W. A. (1983). **Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri El Kitabı**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları No: 333.

Özgür, İ. (1993). Özürlü Çocuk ve Ailesi. **Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 1 (9): 97–110.

Özgür, İ. (2004). “Engelli Çocuk, Engelli Aile”. **Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2(27): 18–27.

Özer, Kadir (2002). **Kaygı**. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Özkardeş, O. G., & Arkonaç, S. (1998). “İki Farklı Eğitim Düzeyinde Baba Olma Algısı.” **M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, 10: 253–263.

Özsoy, Y., Özyürek, M. ve Eripek, S. (2002). **Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar**. Ankara: Karatepe Yayınları.

Özyürek, R. (1989). “Üniversite Öğrencilerinin Kişisel Bazı Nitelikleri İle Çeşitli Problemlerinin Kaygı Düzeylerine Etkisi.” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pişkin, M. (1989). “Empati, Kaygı ve Çatışma Eğilimi Arasındaki İlişki.” **A. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi**, 22 (2): 778–779.

Reeve, J. (1988). "The Interest - Enjoyment Distinction In Intrinsic Motivation"
Motivation And Emotion, 13: 83–104.

Rodrigue, J. R., Morgan S.B., & Geffken, G. R. (1992). Psychosocial Adaptation Of
Fathers Of Children With Autism, Down Syndrome, And Normal
Development. **Journal Of Autism And Developmental Disorders**, 22(2):
(249–263)

Sargın, N. (2003). "Kaygı" **Eğitime Yeni Bakışlar**. (Ed): Ali Murat Sünbül. Konya:
179–187.

Schmitz, G.S. und Schwarzer, R. (2000). Selbstwirksamkeitserwartung von Lehrern:
Längsschnitt- befunde mit einem neuen Instrument. **Zeitschrift für
Pädagogische Psychologie**. 14 (1): 12–25.

Silah, M. (2005). **Endüstride Çalışma Psikolojisi**. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Seçkin, Y., & Tuzcuoğlu, N. (1997). Fenilketanürlü Çocukların Annelerinin Kaygı
Düzeylerini Etkileyen Faktörler. M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim
Bilimleri Dergisi, 9: 321- 342.

Sönmez, V. (2003). **Sevgi Eğitimi**. Ankara: Anı Yayıncılık.

Spielberger, C. D. (1976). "The Nature And Measurement Of Anxiety". **Cross-
Cultural Anxiety**. Wiley & Sons, Inc. New York: 3 – 12.

Sünbül, A. M., Kesici, Ş., Bozgeyikli, H. (2003). “Öğretmenlerin Psikolojik İhtiyaçları, Öğrencileri Motive ve Kontrol Etme Düzeyleri.” (Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri). Konya: Selçuk Üniversitesi.

Şirin, A., Kavak, O., Ertem, G. (2003). “Doğumhane Stajına Çıkan Öğrencilerin Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeylerinin Belirlenmesi.” Sivas: **Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi**, 7 (1).

Tallis, F. (2003). **Kaygıları Aşmak**. İstanbul: Sistem Yayıncılık

Tunali, B., & Power, T. G. (1993). Creating Satisfaction: A Psychological Perspective On Stres And Coping In Families Of Handicapped Children. **Journal Child Psychology and Psychiatry**, 34(6): 945- 957.

Uğuz, Ş., Toros, F., İnanç, B., Çolakkadıoğlu, O. (2004). “Zihinsel ve/veya Bedensel Engelli Çocukların Annelerinin Anksiyete, Depresyon ve Stres Düzeylerinin Belirlenmesi.” **Klinik Psikiyatri**: 7: 42–47.

Ulaşanel, M. (1994). “Anne Babaların Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeyleri İle Zihinsel Engelli Çocuğun Kişisel Uyum Düzeyi Arasındaki İlişkiler.” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ülgen, G. (1997). **Eğitim Psikolojisi**. Ankara: Alkım Yayınevi.

Wang, M.C. (1990). “Learning Characteristics of Students With Special Needs and the Provision of Effective Schooling”, **Special Education: Research and**

Practice. Editör: Margaret C.Wang, Maynard C.Reynolds, Herbert J.Walbers. Oxford: Pergamon Press: 7–10.

Whirter, J. Mc. ve Acar, N. Voltan. (1984). **Çocukla İletişim: Öğretme, Destekleme ve Çocuk Yetiştirme Sanatı.** Ankara: Nüve Matbaası.

Yavuzer, Y., Koç, M. (2002). “Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Öğretmen

Yetkinlikleri Üzerinde Bir Değerlendirme”. **Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 1 (1): 35–43.

Yörükoğlu, A. (2002). **Çocuk Ruh Sağlığı.** Ankara: Özgür Yayınları.

